

Розділ II.

**КРЕМЕНЧУК: ІЗ МИНУЛОГО У
МАЙБУТНЄ**

На фото: Залізничний вокзал у Кременчуці. Початок ХХ ст.

Джерело: «КРЕМЕНЧУГЪ» (<http://antipov.org>)

Потапенко П.С.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ В ОКОЛИЦЯХ КРЕМЕНЧУКА

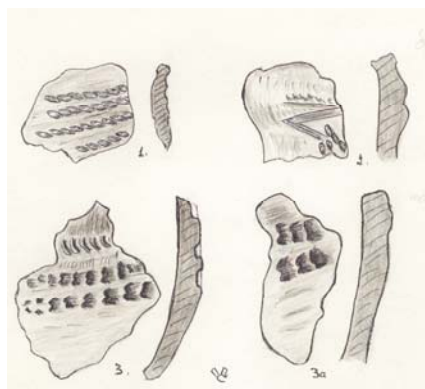
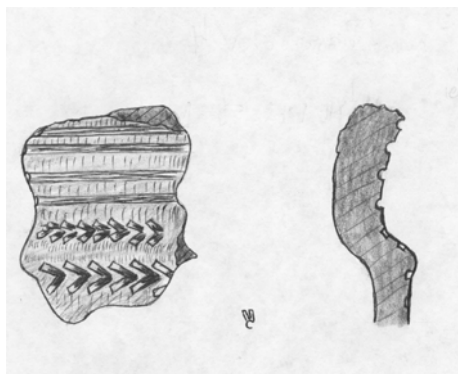
На околиці Кременчука на північний захід від старого затону Кагамлицького (р-н школи №2 та старого Реївського кладовища) вздовж лівого берега Дніпра колись розміщувались великі так звані Генеральські кручі, знамениті своїми пам'ятками доби бронзи. Раніше береги були високі, внаслідок водної ерозії вони були поступово розмиті, і сам Дніпро, руйнуючи берег, круто розвернувся вправо, утворюючи коліно (так званий Затон), яке все ближче підбирається до водозахисної дамби. Після будівництва Кременчуцької та Дніпродзержинської ГЕС 1960 – 1964 рр. води Дніпра затопили старі береги, в тому числі 2 великі гарні озера – Плоске та Кагамлицьке. Зараз Дніпро тече понад кромкою лівого берега колишнього озера, де виходять на поверхню поклади природного «дикого» каменю (граніту). Від цих каменів вгору за течією Дніпра в бік с. Кривуші і розміщувались Генеральські кручі. За моїми підрахунками з 1964 по 1974 рр. берегова лінія тут відступила на 80–120 м і зараз пам'ятки Генеральських круч припинили своє існування.

Перші мої археологічні знахідки були зроблені у 1965 – 1966 рр. у районі Олександрівського хутора (р-н Реївки), Генеральських круч та Затону. Я відвідав цей участок багато разів, у тому числі 153 рази – із знахідками. Усі свої знахідки я передавав до фондів молодого Кременчуцького краєзнавчого музею.

Давнє поселення біля Олександрівського хутора (пункт Д(Дніпро)) мало у довжину приблизно 200 – 250 м. та у ширину – 30–40 м. Тут було знайдено багато давньої кераміки (Рис.1) із шнуровим та багатоваликовим орнаментом, а також з розчосами, «гусеничками», лінійними композиціями. Загалом вимальовується два культурних горизонти: катакомбний та багатоваликовий. Крім того тут була виявлена амфорна та скіфська кераміка, скіфські наконечники стріл (Рис.1) тощо. Подібні знахідки характерні для всієї низки пам'яток від Олександрійського[1] хутора до с. Самусіївки (1–6).

Кераміка катакомбного часу, виявлена тут, чорного або теракотового кольору, масивна, товстостінна, з домішкою піску, кістки або вапняку, з дуже рельєфним соковитим орнаментом. Сіра або червонувата кераміка багатоваликової культури має у керамічному тісті значну домішку товченого граніту, слюди та піриту і прикрашена трикутними в перерізі розчленованими валиками.

За 3,5 км від Олександрівського хутора на березі Дніпра біля с. Кривуші[1]. мною було виявлене ще одне поселення доби бронзи культури багатоваликової кераміки (пункт Д–1). Розміри поселення становлять близько 300 м у довжину і 40–45 м в ширину. Деякі валики на фрагментах посуду тут доповнювались гребінчастими відбитками. На цьому пункті у 1976 р. у 600–700 м від села в обрізі берега була виявлена нижня частина горщика (Ддна–22 см; [7].) багатоваликової культури з розкішним валиковим ялинковим орнаментом. Неподалік у липні 2000 р. у розмиві мною знайдено 53 фрагменти великого (Н 27 см; Двін 26 см; Дкорп.34 см) горщика доби середньої бронзи, орнаментованого біля вінець відтягнутим розчленованим валиком та наскрізними отворами, а також розчосами на решті поверхні[8].

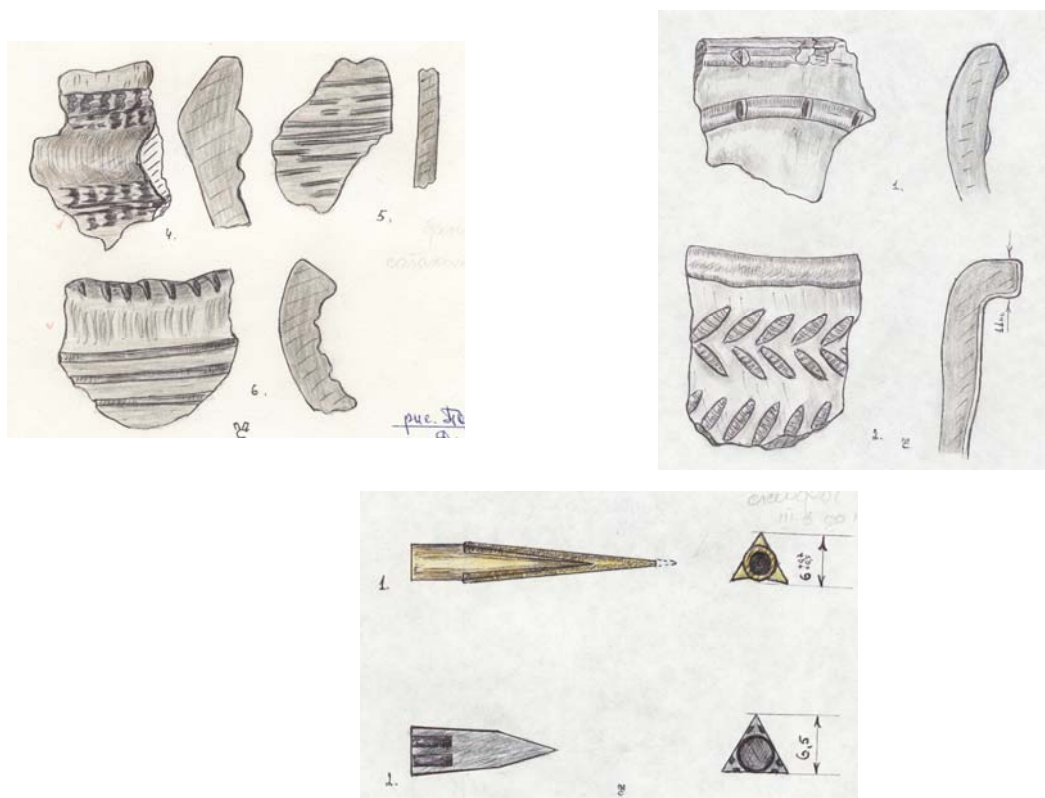

Рис.1 Кременчук. Олександрівський хутір.

За 5 км від Олександрівського хутора, на березі Дніпра навпроти с. Самусіївка (пункт Д-2) було виявлене ще одне давнє поселення, розміром 250х60м. Тут також переважала багатоваликівка кераміка з наліпними валиками, що утворювали досить складні композиції (Рис. 2).

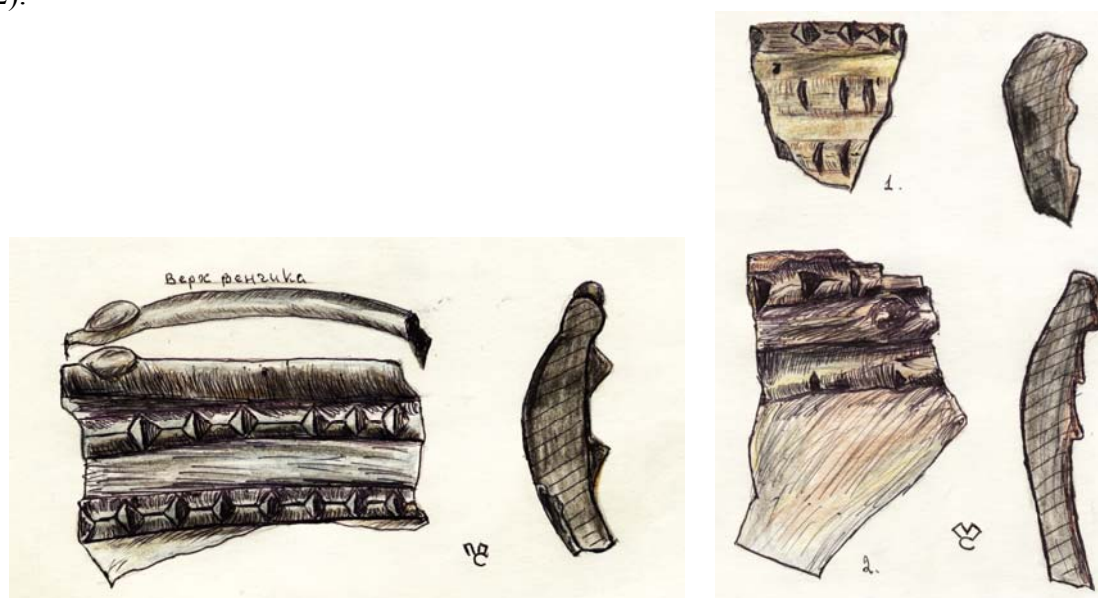

Рис.2. Самусіївка.

За 6км від Олександрівського хутора знаходилось ще одне поселення доби бронзи з переважно багатоваликівкою керамікою (пункт Д-3). Крім звичайних домішок тут також у значній кількості присутні золотисті та сріблясті включення слюди та піриту.

На протилежному правому березі, на старому річищі Дніпра між островом Зеленим (низкою островів під цією назвою) та плавнями здавна розміщувались знамениті кам'яні

Гатки, побудовані ще у ХІХ ст., які перетинали зазначене річище у трьох місцях і одержали відповідні назви: перші гатки, другі гатки та треті гатки. Найперші гатки були побудовані ближче до с. Табурище. Другі за хронологією гатки розміщувались нижче за течією і називались Графськими, бо знаходились навпроти володінь графів(?) Білецьких та с. Білецьківка. Треті гатки були збудовані навпроти першого з боку дніпровської переправи острова Зеленого, тобто навпроти сучасного річкового вокзалу. На цьому острові біля самої гатки знаходився старий затон для ремонту барж та їхньої зимівлі.

Кременчужани звикли вести нумерацію гаток від Кременчука – тобто першу звали третьою і так далі.

Розповідають, що Гатки були побудовані панами Білецькими для запобігання подальших розмивів прилеглої до їхніх володінь правобережної частини Білецьківських плавнів. Перекрите великими гранітними брилами, річище вийшло з берегів і усі свої сили звернуло на лівий берег, де на той час розміщувався великий міський вигін. З цього часу розпочалася активна водна ерозія лівого берега Дніпра біля Кременчука.

Після побудови Кременчуцької ГЕС руйнування лівого берега Дніпра у районі Олександрівського хутора – с. Самусіївки прискорилося. Внаслідок цього і були поступово повністю розмиті вищезазначені Генеральські кручі і залишки міського вигону, що починався від гирла р. агарлик під стінами старої Кременчуцької фортеці. Саме тому гирло Кагарлика, що колись знаходилось поблизу старої фортеці, відсунулось вище за течією і нині з'єднується з Дніпром поблизу школи № 2.

Література:

1. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В. Старожитності Кременчука. – Полтава – Кременчук: ВЦ Археологія, редакція часопису Автограф, 2004. – С.77– 82.
2. Телегін Д.Я., Махно Е.В., Шарафутдинова И.М. Отчет о разведках в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960 – 61 гг.// НА ІА НАНУ. – 1960–1961/4. – С. 3, 9–12, 75, 76;
3. Археологічні пам'ятки Української РСР. Короткий список. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 262;
4. Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. – Київ: Наукова думка, 1982. – С.64;
5. Тітова О.М. поселення дніпро–донецької етнокультурної спільності на Полтавщині. // Археологія Полтавщини. – Полтава. 1991. – Ч.2. – С.33.
6. Супруненко О.Б., Телегін Д.Я., Тітова О.М. Із робіт експедиції «Славутич» на Середньому Дніпрі. //Археологія. – Київ, 1989. – № 2. –С.133.
7. Фонди Кременчуцького краєзнавчого музею (далі – КрКМ). – Інв.№ А 251.
8. Фонди КрКМ. – Інв. № А–2675.

Бережко Л.Ф.

КУРУКІВСЬКА БИТВА 1625 РОКУ

Початок ХУІІ ст. ознаменувався посиленням польського гноблення на Україні. Це в свою чергу викликало незадоволення селян України, яке виливалось в ряді повстань, заворушень, масового покозачення. В той же час польський уряд часто використовував козацькі загони при відсічі військам інших держав. Тоді кількість козацьких військ різко зростала. По закінченні ж воєнних дій польські магнати намагалися зразу ж скоротити чисельність козаків, обмежити вплив Запорозької Січі на населення України.

Так, по закінченні Хотинської війни козаки висунули ряд вимог до польського короля: 1/ визнання за всіма учасниками війни, які не входили в реєстр, прав на козацькі вольності; 2/ право вільного проживання, в т.ч. право на освоєння нових угідь; 3/ збільшити платню; 4/ передати у володіння козаків м. Бориспіль; 5/ заборонити розквартирування польських військ на території Київського воєводства[1].

Але пам'ять польських панів була досить куца. Вже 18/28 жовтня 1621 р., тобто через 2 тижні після закінчення війни, уряд Польщі створює комісію для впорядкування реєстру. Передбачалось звести реєстр до 3 тис. чол., решту повернути під владу магнатів, обмежитись виплатою встановлених раніше 40 тис. злотих в рік. Відмовлено в передачі м. Борисполя по причині, що воно є власністю польського магната Жолкевського. На Запоріжжі повинна бути постійно залога із реєстровців.

Знаючи, що все це викличе гнів козаків, польські комісари повинні були «без огласки снести с Сагайдачним и войсковою старшиной» і, обіцяючи їм королівську милість та «особые от нас дары», добитися, щоб хоча би якийсь час зберігати в таємниці вказану постанову[2].

Але виконати таку постанову польський уряд не міг за браком реальної військової влади на Україні.

10 квітня 1622 р. помирає Сагайдачний. Вибори нового гетьмана проходили в складній, напруженій обстановці. Польським комісарам не вдалося просунути в гетьмани свого представника. Погрози з боку козаків примусили поляків покинути раду. Гетьманом став Олифір Оспанович Голуб, який ближче стояв до козацьких низів. Все це, сукупно з наявністю численного козацького війська, створювало серйозну небезпеку для польських магнатів у Україні.

А тому польський сейм 1623 р. ультимативно запропонував козакам скоротити свою чисельність до 5 тис. чол., решті ж повернутися до своїх панів. Водночас було вирішено направити у Україну нові частини регулярного війська – всього близько 3,5 тис[3].

Тим часом події розвивалися своїм порядком. Початок ХУП ст. ознаменувався посиленням гноблення українського народу. Наростав рух українського народу проти польського національного і соціального гноблення. Показання охоплювало все нові і нові регіони. Чисельність козаків безперервно зростала. В королівській інструкції 1625 року перед скликанням нового сейму вказувалося, що козаки на Україні... «покушаються на жизнь и имения невинных людей (шляхти). Вся Украина подкорена ними, шляхтич в доме своем не волен, в местах и местечках все управление, вся власть у козаков, они присваивают себе власть, устанавливают законы»[4].

Зростав опір церковній унії і католицизму. Коли ж київський війт Федір Ходика опечатав православні церкви, козаки попрямували туди, вбили війта, пограбували католицький монастир, вбили священника, повернули землі, які належали церкві св. Василя і судили в Києві по-своєму[5].

На підтвердження того, що козаки створюють собі на Україні «отдельное государство», інструкція вказувала, що козаки ведуть зносини з Москвою через своїх послів, а також оголошують війну і мир на свій розсуд[6].

До літа 1625 р. польський уряд зумів зібрати проти козаків значні сили. 15 вересня на чолі коронного війська на Україну виступив коронний гетьман Станіслав Конєцьпольський, якому було підпорядковано посполите зрушення українських воєводств /бл. 30 тис. чол./[7]. До Конєцьпольського приєдналися із своїми військами східно-українські магнати кн. Костянтин Вишневецький, кн. Юрій Заславський, С.Потоцький Адам Калиновський, Ф.Замойський, Ян Данилович, Мартин Казановський, Тишкевич[8].

Приблизно 20 жовтня польське військо переправилось через Південний Буг і рушило до Білої Церкви. Район Білої Церкви, Канева, Корсуня, Черкас і Чигирин був головним місцем зосередження козацтва. Але на момент появи польського війська сили козаків не були об'єднані. Це особливо гостро відчувалося на Запоріжжі. Прихильників домовленості з польськими панами очолював полковник реєстрових козаків Михайло Дорошенко – в

минулому прибічник Сагайдачного. Противників такої домовленості, тобто більшу частину козаків (козацьких низів), представляв запорожець Марко Жмайло. В ході боротьби цих двох таборів верх брала то одна, то друга сторона, що відобразилося на частій зміні гетьмана: то Дорошенка, то Жмайла. На час появи коронного війська гетьманом став М.Жмайло. Під його рукою на Запорожжі було близько 6 тис. козаків[9].

Запорожці закликали собі на допомогу донських козаків. На випадок поразки вони мали намір перейти в Росію[10].

В ході військових дій серед козацького середовища поширилися чутки про можливий перехід на «государеву» сторону. Головною причиною цього було бажання отримати від московського царя військову допомогу для боротьби з урядовими військами Речі Посполитої, «щоб ти, государь, пожалував їм допомогу чинити государевими людьми на поляків»[11].

11 жовтня коронне військо підійшло до Канева. В місті було всього близько 3 тис. козаків. Не бажаючи підкоритися панам, вони вийшли з міста і направилися до Черкас, куди стягувалися козацькі загони з інших міст. З Черкас вони рушили далі на південь в напрямку на Запоріжжя. На річці Цибульник біля с. Таборище козаки зустрілися із запорожцями, яких очолював Жмайло. Запорожці мали з собою артилерію.

Біля с. Таборище, неподалік (за милою) від містечка Крилова, козаки заклали табір. Всього тут зібралось близько 20 тис. козаків. Коронне військо поспішало до Таборища, спустошуючи села і містечка, вбиваючи мирних жителів[12].

24 жовтня Конєцьпольський підійшов з військами до Крилова. Він послав до козаків своїх комісарів з вимогою підкоритися постанові сейму про скорочення реєстру до 5 тис. чол. та повернення решти під владу магнатів. Ввечері до Конєцьпольського з'явилося 13 козацьких старшин. Вони оголосили, що козаки не бажають виконувати жодного з запропонованих пунктів умов. У відповідь Конєцьпольський затримав козацьких старшин з метою виграти час, а ранком раптово напасти на козацький табір[13].

На світанку 25 жовтня Конєцьпольський кинув свої сили проти козацького табору. В середині рухалося коронне військо Конєцьпольського та загони посполитого рушення під началом Збараських. Правим крилом командував київський воєвода Хома Замойський, лівим – галицький каштелян Мартин Казановський[14].

Наблизившись до козацького табору, польське військо звалилося на козаків усіма своїми силами. Артилерія відкрила вогонь по козаках. Але козаки не лише витримали натиск ворога, але й завдали йому удар у відповідь. Великих збитків польському війську завдала козацька кіннота, захована неподалік у яру. Розвернувшись лавою, вона раптово атакувала правий фланг противника.

Жорстокий бій розгорнувся і на лівому крилі польського війська. Помітивши, що кут козацького табору слабо укріплений, Казановський кинув туди свої підрозділи. Але прорватися в табір не вдалося. Козаки відбивали кожен новий приступ частими залпами рушниць.

Бій продовжувався цілий день. З настанням темноти Конєцьпольський відвів свої війська на попередні позиції. Протягом наступного дня поляки приводили себе в порядок, готувалися до нового штурму.

Вночі до козаків перебіг польський жовнір і повідомив про підготовку штурму. Місце, де розташувався козацький табір, виявилось незручним, а тому Жмайло вирішив відвести свої війська на більш вигідні позиції – до Курукового озера.

Тієї ж ночі козацьке військо непомітно залишило табір біля Крилова і попрямувало на схід, до озера Розсохуватого. Переправившись у двох місцях через це довге і вузьке озеро, військо зупинилося біля наступного, Курукового озера, яке знаходилося в урочищі Ведмежі Лози, неподалік від посаду Крюкова, на правому березі Дніпра проти Кременчука[15].

Біля першої переправи з метою прикриття козаки залишили загін у 1500 чол., а біля другої 2000 чол. кінних і піших.

Розмістивши свої вози на березі Курукового озера у вигляді півмісяця, козаки почали шукати місце для табору. Найбільш вигідним і зручним місцем виявився простір між озером та рештками старого городища. До цього місця прилягало болото, вкрите густою травою. Воно могло прислужитися як пастка для ворога.

Часу для укріплення табору було обмаль. Конецьпольський тієї ж ночі, з 30 на 31 жовтня, дізнавшись про відхід козаків від Крилова, відрядив за ними у погоню кінноту під керівництвом Станіслава Потоцького. Біля першої переправи (через Розсохувате) Потоцький наткнувся на засаду. Козаки, підпустивши польську кінноту на близьку відстань, зустріли її дружними рушничними залпами. Та все ж таки Потоцькому вдалося відтиснути козаків і оволодіти переправою.

Біля другої переправи козацька піхота залягла двома рядами. Потоцький не зміг вибити їх із зайнятих позицій і став чекати підходу головних сил. Коли ж останні наблизилися до переправи, розпочався новий запеклий штурм козацьких позицій. Під тиском переважаючих сил кінноти і піхоти козаки змушені були кинути переправу і відступити.

Переправившись через Розсохувате озеро вбхід, Конецьпольський вирішив з ходу вдарити на козаків і не дати їм можливості укріпити свій табір. Під прикриттям артилерії він особисто повів військо в атаку на козаків. Але біля самого табору піхота і кіннота ворога потрапила у болотну трясовину. Козаки відкрили по ворогу вбивчий вогонь[16]. «Від козацьких самопалів, – писав Пясецький – полягло немало кінноти, а особливо іноземної піхоти». Самі польські воєначальники Конецьпольський, Замойський і Казановський ледве вибралися з болота. Козаки відбили наступ. Ворог поніс великі втрати.

1 листопада випав сніг. Настали холодні дні. Наближення зими, великі втрати серед війська примусили Конецьпольського та комісарів вступити у переговори з козаками. 1 листопада до козацького табору були відправлені посланці. Розпочалися переговори.

Становище козаків у таборі біля Курукового озера також було тяжким. До того ж воно ускладнювалося розкольницькими діями реєстрової старшини, яка прагнула миру і домовленості з польськими магнатами.

5 листопада у козацькому таборі відбувся переворот: Жмайла було відсторонено від булави, гетьманом знову став представник козацьких верхів Михайло Дорошенко.

6 листопада Дорошенко із старшиною виїхав у стан Конецьпольського. Відбулися останні переговори козацької делегації з польськими урядовцями.

Взагалі переговори козаків з поляками проходили довго і досить складно. Перша делегація була прислана Жмайлом ще 11 жовтня. Зустріч була безрезультатною. Козацькі представники побували в стані Конецьпольського 19 і 25 жовтня. 26 жовтня представники Конецьпольського відправилися до козаків.

Усі ці зустрічі і переговори завершилися безрезультатно. Козаки відмовилися приймати умови поляків. А ці умови були досить жорсткі. Конецьпольський звинувачував козаків у тому, що:

1. вони здійснювали морські походи, котрі привели до війни Польщі із Туреччиною;
2. вони налагодили зносини з московським царем, з котрим Польща ще не уклала миру;
3. приймали на Запорозжжі то московських, то волоських державців, давали притулок різним підозрілим особам;
4. самовільно, без погодження із польським урядом, поставили собі митрополита та інших церковних діячів;
5. піддані польської шляхти називають себе козаками, забирають у шляхти землю, пожитки, не дають збирати податки;
6. козаки неодноразово нападають на староства, римсько-католицькі монастирі, наклали на міста свої податки, забирали міське майно, вбили в Києві вїта.

В такому ж дусі були висловлені вимоги до козаків 6 листопада. Переговори були складними. Козацькі представники всіляко намагалися пом'якшити умови, домагалися, щоб їм дозволено було жити в будь-якій місцевості, судитися своїм судом, ходити на море ловити рибу, лишити в себе артилерію, а також, щоб не утискувалася православна церква.

Та все ж козаки змушені були прийняти більшість вимог, і 6 листопада договір було підписано. За безграмотного Михайла Дорошенка його підписав писар Савуй Бурчевський.

Згідно з договором реєстр збільшувався до 6 тис.чол., дещо зросла виплата на його утримання. Козакам (реєстровим) дозволялося займатися промислами, торгівлею, рибною і звіриною ловлею, але без завдання збитків староству. Заборонялося ходити на море, а також нападати на сусідні держави. Всі чайки, що були в козаків, підлягали знищенню. Заборонялося зноситися з іншими країнами, приймати в себе представників інших країн, а також самостійно ставити митрополита та інших владик, самовільно йти в козаки, грабувати шляхетських людей та інше.

Ті, що входили до реєстру, повинні були лишитися в козацькій землі. Таким чином поляки намагалися відірвати реєстрових козаків від маси селян, для чого їх права дещо розширювалися, а також збільшувалася плата. 6 тис. реєстровців повинні були складати привілейоване військо; з них 1 тис. чол. за призначенням коронного гетьмана повинна була по черзі знаходитися за порогами і не допускати ворогів, решта ж перебувала у волостях і, на заклик коронного гетьмана, повинна прибути до останнього за першою вимогою.

Суворо заборонено ходити на море і розривати мир з Туреччиною та Кримом, всі чайки козаків підлягали знищенню в присутності комісарів Речі Посполитої. Козакам заборонялося втручатися у будь-які справи, що не стосуються війська, але дозволялося мати свій суд. Козакам, котрі жили в панських маєтках, дозволялось жити там так само, як вони жили, але щоб козак слухався пана, в протилежному разі він повинен протягом 12 тижнів вийти в коронну маєтність. Військо буде перебувати під владою гетьмана, вибраного козаками і затвердженого Коронним гетьманом.

Так було складено договір між козаками та польськими комісарами 6 листопада 1625 р. в урочищі Ведмежі Лози біля Курукового озера. Складення реєстру повинно було закінчитися не пізніше 18 грудня 1625 р., списки потрібно було представити до Коронного скарбу, а копії їх старостам.

Складання реєстру необхідно було для того, щоб польські власті одержали можливість «...поощрить более заслуженных к успешной службе Речи Посполитой»[17]. Щоб уникнути ускладнень, відбір козаків для реєстру передбачалося провести не на місці, а лише після того, як вони розійдуться по домівках. Жалування реєстру встановлювалося таке: старшині реєстру – 500 злотих, військовому судді – 100, обозному – 100, шістьом полковникам – по 50, шістдесятьом сотникам – по 50, рядовим козакам 60 тис. злотих або по 10 злотих в рік на козака.

Старшинам, щоб вони якнайкраще виконували свої обов'язки на службі Його королівської милості і Речі Посполитої, оплата в порівнянні з козаками різко підвищувалася. Старшини зобов'язувалися не сприяти покозаченню, не допускати збори і не скликати людей, виписаних із реєстра, і негайно придушувати всяке свавілля і непокору[18]. Реєстровці, що проживають в приватних маєтках, повинні були виїхати звідти протягом 12 тижнів. Залишатися там вони могли лише за умови покори власникам та за їх згодою. Всім учасникам повстання оголошувалася амністія.

Решта пунктів договору стосувалася Запорожжя. Реєстровці зобов'язані були тримати на Запорожжі залогоу в 1000 або і більше чоловік в залежності від обставин. Обов'язки спостерігати за несенням служби залогою покладалася на старшого реєстру. Старшина повинна була спалити човни на Запоріжжі та не допускати ніякого сполучення по Дніпру між волостями і Запорожжям.

Куруківський договір, хоча і не був результатом військової перемоги над козаками, але завдяки угодовській політиці старшини був спрямований проти основної маси населення України. Польські пани добре розуміли значення Запорозької Січі для визвольного руху українського народу, а тому намагалися ізолювати Запорожжя від решти українських областей, щоби потім розгромити низове козацтво.

Для забезпечення складання реєстру у встановленому договором розмірі, Конецьпольський лишив на Подніпров'ї під началом Казановського 15-ти тисячне військо. Воно було розміщено в Києві, Василькові, Трипіллі, Ржищеві, Фастові та ін.

Незабаром після Курукова старшини приступили до складання реєстру. Спільно з польськими комісарами вони роз'їжджали по містах і селах, проводячи відбір для реєстру. В нього попадали лише «кращі люди», тобто ті, хто мав певне майно, необхідне для справного несення служби.

Складання реєстру проходило в напруженій обстановці. Основна маса козаків, яка не мала жодних шансів потрапити до реєстру, звертала свої погляди до Росії. Посланець київського митрополита Іова Борецького, священник Филип, в кінці 1625 р. говорив царським воєводам: «А которых де ... людей казачества отставливают, и те казаки все мыслят посылати бить челом тебе, государю ... чтобы ты, государь, пожаловал их, велел им помочь учинить ... И они де, казаки, станут служить тебе государю...»[19]. Реєстр був складений в установлений договором термін і переданий польським комісаром в Київ. Приблизно в цей же час на Україні виникло 6 реєстрових полків – Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський, Черкаський, полки поділялися на сотні. Все це стало прообразом майбутньої державності України. Артилерія реєстру з її прислугою, а також військова музика знаходилася в Києві[21]. Весною 1626 р. гетьман М.Дорошенко з реєстровими козаками, взятими з різних полків, рушили на Запорожжя. Він повинен був у присутності представників коронного гетьмана виконати умови Куруківського договору. На Запорожжі реєстровці змогли спалити лише частину човнів, в основному рибальських. Відтиснуті запорожцями реєстровці відступили до Хортиці, де залишили залогоу в 1000 чол. з полковником Іваном Кулагою, решта з Дорошенком пішла на волость[20].

Після укладення Куруківського договору обстановка на Україні ще більше загострилася. Козацтво остаточно розділилося на міських, реєстрових козаків, що склалися в основному із заможних елементів, які нерідко проводили угодницьку політику, і нереєстрових – «виписчиків»[21]. Більшість козаків було перетворено на кріпаків, їх землі були відібрані польськими шляхтичами. Соціальне та національне гноблення доповнювалося безчинствами польських жовнірів, розквартированих у населених пунктах Східної України, що в недалекому майбутньому призвело до нових повстань і нарешті до визвольної війни 1648–1654 рр., до возз'єднання України з Росією.

Література:

1. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – Киев: Госполитиздат, 1957. – С.194.
2. Джерела до історії України – Руси. – Львів, 1908. – Т.8. – Док.153. – С. 255.
3. Там само. – Док. 175. – С.282–283.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Москва: Изд-во АН СССР. – Т. 1. – Док. 32.
5. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий. – Москва: Чарли, 1994. – С.58.
6. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Москва: Изд-во АН СССР. – Т.1 – Док. 32.
7. Там само. – Док. 27.
8. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Киев, 1896. – Т.2. – С.130, 132, 134.
9. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Москва: Изд-во АН СССР. – Т.1 – Док. 24.
10. Там само. – Док. 26.
11. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки. // Український історичний журнал. – Київ, 2003. – № 1. – С.75–76.
12. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Москва: Изд-во АН

- СССР. – Т.1 – Док. 31.
13. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Киев, 1896. – Т.2. – С. 133.
14. Там само.– С. 134.
15. Там само. – С. 136.
16. Там само. – С.138.
17. Там само. – С.144.
18. Архив Юго–Западной России. Киев, 1863 – Т.1. – Док. 78.
19. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. – Москва: Изд–во АН СССР. – Т. 1. – Док. 31.
20. Голобуцкий В.А. Запорожское козачество. – Киев: Госполитиздат, 1957. – С. 202.
21. Пинчук Ю.А. Роль народных масс в освободительной войне 1648–1654 гг. и воссоединение Украины с Россией. – Киев: Наукова думка, 1986. – С.58.

Коваленко О.В.

ІСТОРІЯ КРЕМЕНЧУКА В КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ

З часів сивої давнини тягнеться коріння взаємовідносин між українським та німецьким народами. Одним з проявів духовних контактів між ними було розповсюдження в Україні Магдебурзького права. Протягом XIV – XVII ст.ст. ним користувалось чимало міст України – Львів, Кременець, Вінниця, Житомир, Чернігів, Полтава, Гадяч, Лубни, Ніжин та ін.

Чимало німців залишили глибокий слід в історії та культурі Російської імперії. Гордістю нової вітчизни стали Фонвізін, Фет, Даль, Брюлов, Белінсгаузен, Літке, Якобі, Рунге, Шмідт, Ріхтер та багато інших.

Після ліквідації Запорозької Січі імператриця Росії Катерина II поспішає включити українські землі до єдиного господарського комплексу і шукає шляхів залюднення їх діяльним населенням.

У 1762 – 1763 рр. Катерина II видає укази про запрошення вихідців з Німеччини, Голландії та інших країн Європи поселятися в південних регіонах імперії[1].

У 1764 р. утворюється Новоросійська губернія, а наступного року Кременчук став її центром. З 60-х років XVIII ст., зі зміною статусу міста, сюди з-за кордону починають запрошувати різних спеціалістів-майстрів: художників, столярів, палітурників, ткачів та інших. Багато з них оселилися тут назавжди. У 1786 р. князь Потьомкін за дорученням російського уряду відправив до Німеччини уповноваженого Траппе з метою залучення колоністів для Новоросійського краю. Працелюбність, акуратність, чесність, добросовісне ставлення до справи, пунктуальність німецького населення сприяли господарському розвитку нашої країни.

У II половині 18 ст. у місті вже проживало немало представників німецької національності. Тут розквартирувалась значна кількість російських військ (як відомо, німці були офіцерами ще в армії Петра I). Тож чимало німців, уже й зросійщених, служили у війську, інші працювали лікарями, вчителями чи займалися ремеслами[6].

Йоганн Вільгельм Маллер, лікар із Гамбурга, який служив при польському королівському дворі, відвідував українські землі. У своїх спогадах «Подорож з Варшави на Україну в 1780, 1781 р.» та «Подорож з Волині до Херсона» описав дороги, міста, через які він проїжджав, у тому числі й Кременчук. Про наше місто Маллер повідомляє, що там був дерев'яний будинок ратуші, споруджений зі смаком, прикрашений колонадою. Мандрівник схвально відгукнувся про кременчуцьких ремісників, розповів, що в Крюкові закладена 1786

року фабрика тканини, де працювало 6 робітників-швейцарців, а в Кременчуці з 1787 р. діяла фабрика з виготовлення шовкових панчіх під керівництвом пана Юні з Берна. На ній трудилося 20 робітників із Швейцарії та 200 місцевих. Ці швейцарські ремісники теж могли мати німецьке походження.

На час приїзду до Кременчука в 1787 році російської імператриці Катерини II серед міських платників податків налічувалось 24 представники німецької національності. У 90-х рр. XVIII ст. діяло німецьке училище для дівчаток на зразок Санкт-петербурзького інституту шляхетних дівчат. Тут вони вивчали російську і німецьку мови, арифметику, малювання, шитво, танці. Попечителькою цього училища була німкеня, дружина лікаря, яка викладала і деякі предмети.

Цеховим головою ремісників Кременчука і членом міської шестигласної думи у 1785 році обрали німця Фрідріха Крігера. Оскільки і наше місто користувалось Магдебурзьким правом, то в ньому також діяв магістрат. Приміщення Кременчуцької міської думи було збудоване за зразком давньонімецьких ратуш, фундаментально, добротно[6].

Згідно з указом Сенату Російської імперії від 27 лютого (за новим стилем 11 березня) 1802 р. утворено Полтавську губернію, першим генерал-губернатором якої став Куракін О.Б. З 1807 по 1810 рік князь був міністром внутрішніх справ Російської імперії, а потім членом Державної ради, виконував обов'язки її голови. У той час Російська держава, як і численні німецькі князівства, відчувала військову загрозу з боку наполеонівської Франції. Постала необхідність готуватися до війни, робити запаси. Якщо металургійна і збройна промисловість в імперії розвивалась добре, то сукна та інших тканин для обмундирування армії явно не вистачало. Сукно раніше закупляли в Англії, але з початку XIX ст. торгівельні зв'язки порушилися через континентальну блокаду, влаштовану Францією. Це спонукало розвивати свою власну текстильну промисловість.

Князь О.Б. Куракін, проживаючи безпосередньо в Полтаві, добре знав, що в краї прекрасно розвинене вівчарство; населення заготовляло багато високоякісної вовни, з якої можна було робити сукно. А щоб організувати це на державному рівні, вважав Куракін, необхідна участь сукноробів із-за кордону. 20 червня (2 липня) 1808 року імператор Олександр I затвердив подану йому міністром внутрішніх справ доповідну записку про запрошення до Російської імперії майстрів із німецьких князівств Моравії, Богемії, Ельзасу, Саксонії та інших для виготовлення армійського сукна. Прибули вони у наш край в 1809 році[5].

Князь пропонував поселити їх у тодішній Полтавській губернії: у Полтаві – 54 сім'ї, Кременчуці – 8 сімей та Костянтинограді – 41 сім'я. Він розробив також умови, що стосувалися прав і обов'язків колоністів. Їм надавалися такі пільги:

- свобода віросповідання;
- звільнення від усіх податків і повинностей терміном на 10 років;
- у наступні 10 років устанавлювалися земельні податки в розмірі 15–20 коп. за десятину;
- звільнення від обов'язків військової служби;
- вільний виїзд із колонії або з Російської імперії за умови сплати боргу казни та 3-річної суми податку;
- вільний продаж ремісницьких виробів по всій країні;
- у дорозі і по прибутті для влаштування на місці видавалися т.з. «кормові» гроші по 12 коп. на душу на добу[4].

У колонії існувало самоврядування. Усім керував так званий приказ, який складався з шульця, тобто старости, двох бейзитцерів (засідателів) та писаря. Уклад життя колонії нагадував порядок тодішніх цехів (об'єднань за фахом). Діти колоністів навчалися вдома (поки не було школи), підрісши, вони ставали підмайстрами. Згодом спеціальна комісія, яка складалася з 12 майстрів, своїм рішенням могла надати звання майстра. Керівництво колонії мало за обов'язок піклування про вдів і сиріт[5].

Для влаштування німців Кременчуцька влада виділила місцевість у районі нинішньої вулиці 1905 року (тодішня – Весела). Так виникла німецька слобода, або колонія[4].

Як було зазначено, основна мета запрошення іноземних спеціалістів – прискорення розвитку сукнарства. Тобто можна зробити висновок, що подібне виробництво уже існувало, його треба було розширити і вдосконалити. Дійсно, коли німці прибули до Кременчука, тут уже працювала суконна фабрика, щоправда, відкрили її всього за кілька місяців до їх приїзду. Але існувала ця фабрика недовго. У 1817 р. вона була ліквідована. Причиною цього було виникнення кількох приватних підприємств, які заснували німці-колоністи[5].

Приватних фабрик, що були відкриті іноземцями в Полтавській губернії, було 4 і всі в Кременчуці. Таким чином, четверо фабрикантів німецького походження стали засновниками галузі легкої промисловості в нашому місті.

1809 році колоніст Геліцер, отримавши від держави 10 тис. руб. субсидії на 10 років, відкрив Кременчуцьку фабрику з виготовлення сукна. Очевидно, підприємство працелюбного і дисциплінованого німця давало непогані прибутки. Він не лише повністю повернув надану йому грошову позику у розмірі 1500 руб., але вже у 1817 р. хотів придбати два будинки інших колоністів. Та в цьому йому відмовили, бо законом не дозволялось продавати виділені колоністам будинки з присадибними ділянками будь-кому, навіть своїм. Суконна фабрика Геліцера значилася і на географічних планах Кременчука 1816 – 1832 років.

1812 року інший фабрикант – Рупрехт – теж отримав 10 тис. руб субсидії на заснування шкіряного заводу. Обом іноземцям була виділена і земля для влаштування підприємств. Рупрехт тривалий час не наважувався відкривати свій завод, бо не дуже сподівався на успішний збут виробленої продукції. Він просив уряд підписати з ним угоду про постачання його продукції в казну. Фабрикант погоджувався виготовляти замшу для портупей та іншу військову амуніцію з високоякісної лакової шкіри. Уже у перший рік роботи підприємства він обіцяв постачати близько 2 тис. шкір, з часом збільшити їх випуск до 10 тис. штук на рік, ціною за кожну по 8–9 руб., за вичинку шкіри для взуття – 5 руб. Певно, робітників-спеціалістів у Рупрехта було небагато, бо він не брався виготовляти тонку шкіру у великій кількості. Завод він зобов'язувався повністю утримувати на власний рахунок, а позику – повертати частинами вже з 1812 року. Хоча казна й не погоджувалася на постачання ним замші, все ж підприємство Рупрехта наприкінці 1812 року вже працювало, і власник того ж року повернув близько 1400 руб. наданої йому позики. В 1817 році на шкірзаводі вже трудилося 17 робітників – 6 чоловіків і 11 жінок.

Третім, як свідчать джерела, із чотирьох прибулих до Кременчука німців, був Рейхенбах, який відкрив свою панчішну фабрику. Але скоро власник її помер, і невідомо, хто продовжив його справу.

І, нарешті, був ще й четвертий, Нуфер, що виробляв так звану «каразею» – тканину для підкладки.

У деяких джерелах зустрічається згадка про двох братів Ейлерів, але вони невдовзі попрахали про їх звільнення, і значного сліду в історії міста не залишили[2].

Колоністи започаткували і першу в нашому розумінні школу професійної освіти – Кременчуцьку училищну фабрику. Тут молодь засвоювала ази ткацької справи і потім поповнювала ряди робітників[6].

У 1828 році товариство німців відкрило на вулиці Веселій кірху (лютеранську церкву). При ній у 1831 році було засновано лютеранське однокласне німецьке парафіяльне училище. Закономчителем у цьому училищі був пастор Євгеній Карлович фон Фліднер. Кошти на утримання училища кірха відпускала протягом усього часу його існування, аж до революції. Відомо, що в 1889/1890 році в училищі навчалося 16 хлопчиків та 11 дівчаток. Для утримання цього навчального закладу німецька церква виділила 405 руб. При лютеранській церкві також діяв комітет «Общество вспомоществования бедным немцам», головою якого була Марія Августівна фон Фліднер[5].

Запрошені на поч. XIX ст. у Полтавську губернію за ініціативою генерал-губернатора князя О.Б.Куракіна, сукнороби, німці за походженням, в основному багатодітні бідняки, зробили чимало для налагодження на Полтавщині виробництва сукна, яке постачали російській армії та флоту. Вони поклали початок розвитку цієї справи на поміщицьких кріпосних фабриках краю, і підготували багато майстрів, а також першими в губернії виготовили фланелеві ковдри та ряд інших виробів.

Із розвитком капіталізму в Російській імперії, з появою великих фабрик із значними капіталами та машинами для виготовлення сукна ручне виробництво ткачів-колоністів уже не відповідало часові. Їхня важка праця все менше виправдовувала себе, не давала засобів для існування. Цим і пояснюється поступове зменшення таких «домашніх фабрик», кількості майстрів і, нарешті, закриття цих дрібних підприємств.

31 грудня 1867 (12 січня 1868) прикази колоній та комітет, який відав усіма справами колоністів губернії, за розпорядженням полтавського губернатора М.О.Мартінова були закриті, і німецькі колонії на Полтавщині припинили своє існування.

Майже за 60 років проживання у полтавських колоніях, незважаючи на помітну асиміляцію, серед її мешканців переважали німці – нащадки перших поселенців, які добре знали рідну мову, зберігали в сім'ях культуру своїх предків, їхні традиції, звичаї. Із припиненням існування колоній вони все більше асимілювалися з місцевим населенням, жили інтересами того середовища, до якого приписалися, і поступово слов'янізувалися[4].

Та представники німецької національності зробили великий внесок не лише в розвиток сукновиробництва: завдяки своїй працелюбності та наполегливості вони залишили неабиякий слід і в інших галузях господарства.

У 1859 році К.І.Бер – нащадок німецьких колоністів, висококваліфікований спеціаліст у галузі садівництва і квітникарства, створив прекрасний садовий заклад («садовое заведение») у самому Кременчуці та розсадник («питомник») поблизу села Піщане Кременчуцького повіту (нині Кременчуцького району). Унікальне садово-квітникарське господарство К.І.Бера постачало різноманітні саджанці високосортних дерев, кущів смородини, агрусу, троянд, насіння квітів не тільки поміщицьким маєткам і селянам Полтавської губернії, а й за її межі. Воно буяло красою, поширювало навкруги ніжні аромати. Карл Іванович прагнув, щоб не лише у Кременчуці, а й по всій Полтавщині росли сади із його саджанців черешень, вишень, абрикос, слив, персиків, прекрасних сортів яблунь і груш, щоб побільше плодоносили виплекані з його пагінців кущі смородини, агрусу, малини, полуниці, щоб обабіч вулиць і доріг милували зір стрункі тополі, різні декоративні дерева, красиві квіти.

Попит на продукцію К.І.Бера був завжди великий, в першу чергу, звичайно, у заможних господарствах. Карлу Івановичу належали три квіткових магазини у Кременчуці – «Царство цветов», «Царица цветов» та «Флора». Після революції 1917 року, із встановленням радянської влади, господарство К.І.Бера було націоналізоване, стало державною власністю. На поч. 20-х років XX ст. родина Берів виїжджає із Кременчука. На базі його садового закладу створили «Зелене господарство» міста, а на базі розсадника біля Піщаного – Кременчуцький розсадницький радгосп, пізніше перейменований на радгосп «Декоративні культури», який спеціалізувався на вирощенні плодкових і декоративних саджанців та насіння квітів. Вони продовжують справу великого ентузіаста, закоханого у сади і квіти. Старожили ще довго називали ці господарства іменем Бера.

У 1872 році у Кременчуці за проектом інженера А.Є.Струве, німця за походженням, було побудовано залізничний та пішохідний міст через Дніпро, який французький інженер Е.Реклю назвав «одним з чудес технічного мистецтва в Європі».

У 1874 році у Крюкові були створені вагоноремонтні майстерні. Першим інженером цього підприємства був німець К.К.Шенейн.

У 1879 році у Кременчуці почала діяти «Хіміко-фармацевтична лабораторія «Снапір та сини», що виготовляла ліки та порошки.

Нижче по течії притоки Дніпра річки Крива Руда 1880 року панове Оренштейн та Берг заснували шкіряний завод (нині – шкіряно-лимарний завод).

У 1887 році німецьким акціонерним товариством був збудований пивоварний завод «Нова Баварія». 1888 р. на міській околиці Череднички було засновано «Товариство машинобудівного та чавуноливарного заводу». Засновниками цього товариства були брати Анатолій та Ігнатій Гебгольди. Там було зайнято понад 60 трудівників.

На вул. Докторській (нині вул. Радянська) П.Р.Корренбергом була заснована перша фабрика олійних фарб[1].

Р.Зейпт мав власну ковбасну фабрику і фірмовий магазин. Продукцію фабрики знали і полюбили не лише в нашому місті. До магазину, де продавались різноманітні ковбаси і копченості, приїжджали покупці з усієї округи. Крім добре налагодженого виробництва, Р.Зейпт займався доброчинністю. На його кошти були засновані три стипендії, які присуджували кращим учням Кременчуцького Олександрівського училища[7].

Наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. хазяїн невеличкої майстерні з ремонту карет і велосипедів Адольф-Федір Іванович Таль, який сам був інженером, майстром і робітником, маючи лише одного помічника-підмайстра, швидко і якісно обслуговував усіх власників цього виду транспорту тодішнього Кременчука[1].

Чимало нащадків колишніх колоністів були вчителями, чудовими лікарями, вченими, чиновниками, військовими. Згадаймо хоча б окремі прізвища.

У Кременчуці в 1889 році народилася колишня настоятелька Козельщанського Різдва Богородиці жіночого монастиря Полтавської єпархії Теофанія. Монастир у дореволюційні часи був одним із кращих на території всієї Російської імперії. В миру вона звалася Єлизавета Василівна Зон. Батько її походив з німців-колоністів, котрі осіли на території Кременчука в ХІХ ст. Навчалася Єлизавета у приватній жіночій гімназії О.Г.Воронянської у Кременчуці; після закінчення працювала тут вчителькою математики. Вона любила свою роботу, була гарним педагогом і вихователем. Але революція 1917 р. і страшний період громадянської війни 1918 – 1920 рр., що настав за нею, розвал тієї системи, котрій вона була віддана і потрібна, остаточно привели Єлизавету Василівну, що у новому житті її місце у святій обителі.

З 1906 р. Кременчуцьке технічне училище (нині технікум залізничного транспорту) очолював Роберт Робертович Дібольд, математик з університетською освітою, пізніше кандидат математичних наук[9].

Доброю славою користувались у нашому місті німці-лікарі. Серед яких був ординатор Віденської університетської клініки лікар М.С.Гугель, що спеціалізувався на лікуванні шкірно-венерологічних захворювань. У середині 60-х рр. ХІХ ст. кременчуцьким міським лікарем працював Альберт Карлович Бергер. З великою вдячністю і до сьогодні в багатьох кременчуцьких родинах згадують випускника С-Петербурзької Військово-Медичної академії талановитого хірурга, акушера-гінеколога В.Ф.Діца[3].

Володимир Річардович Руппенейт, який народився в Кременчуці 1880 р. в сім'ї полковника, в 1897-му закінчив Петровський Полтавський кадетський корпус, а потім Михайлівську артилерійську академію. До 1911 року служив у Головному артилерійському управлінні, згодом перевівся в 49-у артилерійську бригаду капітаном, був штабс-капітаном гвардії. Він знаний як військовий письменник, автор численних праць про артилерію[10].

На поч. ХІХ ст. військовим комендантом Кременчука був батько відомого російського поета А.Дельвіга, лицейського товариша О.Пушкіна[1].

За матеріалами Першого Всеросійського перепису населення 1897 р. в Кременчуці проживало 438 німців (211 чоловіків і 227 жінок), що складало 0,69% всього населення міста.

По-різному склалася доля нащадків колишніх німців-колоністів, а також тих, хто став на службу Російській імперії. Одні з них у різні часи, особливо після революції 1917 року, в період громадянської війни, повернулися на батьківщину своїх предків, інші, котрі залишилися на українській землі, поступово українізувалися. Багато з тих, кого в роки війни згідно з жорстоким сталінським указом від 28 серпня 1941 року «Про депортацію всіх німців

Поволжя» примусово вивезли з України на Схід, обрусіли, асимілювалися з представниками інших національностей. Нерідко про їхні німецькі корені нагадують лише прізвища або імена батьків. Але то вже нові сторінки історії українських німців, їхньої часто нелегкої долі.

Література:

1. Бергер Є.Д. Німці в Кременчуці // Інформаційний бюлетень. – № 12–13.
2. Павловський І.Ф. Німецькі колонії в Полтавській губернії в ХІХ в. (1808–1867). – Полтава, 1913.
3. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. – Кременчуг. – 2001
4. Жук В.Н. Німецькі колонії на Полтавщині // Долею пов'язані з Україною. – Полтава: Дивосвіт, 2006.
5. Юшко В.М. Німецькі колоністи у Кременчуці та їх внесок у розвиток міста // Автограф. – № 4. – 22 січня.
6. Жук В.Н. Вклад німецьких колоністів у розвиток легкої промисловості в Кременчуці // Долею пов'язані з Україною. – Полтава: Дивосвіт, 2006.
7. Архів Кременчуцького краєзнавчого музею. Справа 371. Скрипинська Т.В. Із історії Кременчуцької німецької колонії. – Кременчук, 2001.
8. Шандра В. З історії початкових німецьких шкіл в Україні в ХІХ – поч. ХХ ст. // Старожитності. – 1994. – № 7–8.
9. Кременчуку – 435 років. Матеріали науково–практичної конференції /За ред. Лушакової А.М., Якименко М.А. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2006.
10. Жук В.Н. Життєві шляхи німців на Полтавщині ХІХ – на поч. ХХ ст. // Долею пов'язані з Україною. – Полтава: Дивосвіт, 2006.

Музиченко Н.В.

САДОВОМУ ЗАКЛАДУ К.І. БЕРА В КРЕМЕНЧУЦІ – 150 РОКІВ

В 2009 році виповнюється 150 років з дня заснування садового закладу Бера в Кременчуці. Свого часу це було успішне і відоме не лише в Полтавській губернії, але і по всій Російській імперії господарство, яке займалося вирощуванням і поставками якісного посадкового матеріалу: саджанців декоративних і плодкових дерев та кущів, квіткового насіння, цибулинних, оранжерейних культур (пальми, олеандри, фікуси) та ін.

Купець Карл Іванович Бер – німець за походженням, за усним переданням був вихідцем із Чехії. У 80–х роках 19 ст. він став власником садового господарства, яке було засноване у 1859 році іншим німцем – колоністом К.Є. Раммом[1,2]. Але таємний зв'язок між ними залишався досить довго. В пам'ятних книжках і адрес – календарях Полтавської губернії за 1900,1901,1903,1906,1910 роки вказується адреса садового закладу Бера, абонентський номер телефону, і ці ж дані подаються на ім'я Рамма[3–7].

Головна контора, оранжереї, склади в Кременчуці розташовувались по вул. Херсонській (нині К.Маркса, 29/42) у приватному будинку[8]. Садиба Бера займала цілий квартал, між вулицями Херсонською (сучасна вул. К.Маркса) і вул. Городовою (сучасна вул.29 вересня), вулицями Троїцькою (сучасна вул. Красіна) і Веселою (сучасна вул. 1905 року).

По вул. Херсонській, на так званій червоній лінії, були розташовані фасадними частинами два будинки, між якими знаходився вхід до садиби через гарні ажурні ковані хвіртки та ворота. На воротах вгорі посередині красувалась вивіска «К.І.Бер». Біля будинку тротуар був вимощений гранітними плитами, ліхтар освітлював вулицю, на якій росли

дерева, здіймаючи свої крони вище дахів[8]. Садиба К.І.Бера мала абонентський номер користувача телефоном – № 24. На будинку Бера була встановлена поштова скринька, до речі, одна з двох наявних на вулиці. К.І.Бер мав також доходний будинок по вул. Троїцькій[4,9]. Зрозуміло, що родина Бера була заможною. Саме останнє ставилось їй «у провину» у радянських публікаціях. Поміщик Бер згадується як єдиний власник автомобіля у с. Піщане, а його син – велосипеда[10].

За спогадами кременчужанки Олександри Кузьмівни Березової (Дзюби), яка знала родину Бера перед першою світовою війною, господарі проживали у будинку, який знаходився ближче до вул. Веселої. Карл Іванович зовні був середнього зросту, міцної статури, носив роздвоєну борідку. Одягався у англійський костюм – трійку чорного кольору. Тримався з гідністю. Його дружина Емілія Едуардівна була невеликого зросту сива бабусечка. Подружжя мало трьох дітей – двох доньок та сина. Доньки були вже заміжні й проживали окремо. Син Павло Карлович Бер мав дружину Вільгельміну Григорівну і володів помістям на хуторі Павлівка.

В оселі по вул. Херсонській панував ідеальний порядок. Сад прикрашали 12 статуй лицарів (один з них зараз знаходиться в експозиції краєзнавчого музею), фонтан. Були облаштовані оранжереї. На центральній алеї росли туї, троянди. Запам'яталась хвойна рослина араукарія, привезена із Франції. Ворота садиби прикрашали цинерарії у горщиках. У другому будинку, що ближче до вул. Троїцької, знаходилась контора і жила обслуга. Всі працівники мали гарну зарплатню, а ті, хто займався доставкою замовлень з живих квітів(корзини для урочистостей, весільні бутоньєрки, букети, вінки), отримували ще й чайові. У Карла Івановича працювали і спеціалісти, запрошені з Австрії – найулюбленіший садівник Стратонович Андрій Іванович, садівник Железнов Антон і квітникар Меєр. На господарчій частині двору розміщувались сторожка, сараї з насінневим матеріалом, на дахах яких зберігали сіно для коней. Пан Бер мав великий виїзд. Коней одягали в особливі попони з китицями. В залежності від нагоди попони були блакитні, зелені, білі. Останні використовували для весільних виїздів. Кучером служив Іван Дзюба, який у теплу пору року одягався в оранжеву сорочку.

Садиба Бера розташовувалась неподалік від Будинку лютеранського товариства, кірхи при ньому та саду «Царство цветов», які знаходились за рогом по вул. Веселій,23. Як згадувала Олександра Кузьмівна Березова, ворота до саду з казковими квітниками прикрашала гарна вивіска, де на коричневому оксамиті золотистими буквами красувалась назва. Родини Бера і пастора фон Фліднера, який окормляв лютеранську общину, мали досить тісні стосунки. Пастор Євген фон Фліднер зі своєю сім'єю знімав п'ятикімнатну квартиру у будинку Бера по вул. Троїцькій[11]. Певно, садом «Царство цветов», який належав лютеранській общині, опікувався Карл Іванович. До речі, він тривалий час, до своєї кончини, завідував касою при лютеранській общині[3–7].

1 грудня 1914 року місцева газета «Придніпровський голос» сповіщала про відкриття квітковим магазином «Царство цветов» квіткового магазину «Царица цветов» на розі вулиць Скатерининської та Пушкінської у будинку Краснова. Серед послуг – замовлення на виготовлення із живих квітів букетів, бутоньєрок, жарфінєрок та ін. У 1913 –1914 роках у Кременчуці існував ще один квітковий магазин «Флора», який пропонував живі квіти, а також бутоньєрки і букети. З середини листопада до 1 грудня здійснювались 30 % знижки. Троянди можна було придбати за 20–35 копійок за штуку, гвоздики американські по 15 коп., нарциси і ромашки – по 3 коп. Ціна бутоньєрки – 20 коп., бутоньєрки з трояндою – від 35 коп., букета – від 1 рубля[12,13]. Враховуючи те, що К.І.Бер був монополістом цієї царини в Кременчуці, можна припустити, кому належали ці магазини.

Доньки К.І.Бера були одружені з синами власника шкіряного заводу, теж німця, Оренштейна Бернарда Михайловича – Германом і Леопольдом, які успадкували від батька підприємство у 1908 році[14]. Син – Павло Карлович Бер – став власником фірми після смерті Карла Івановича, співчуття з приводу якої висловлювали міська влада, різні організації через місцеву газету 5 березня 1916 року[15,16].

До цього часу збереглася від садиби К.І.Бера одноповерхова цегляна будівля другої половини 19 ст. по вул. К.Маркса, 29/42, яка зараз належить КП «Благоустрій Кременчука». Це саме той будинок, де розміщувалась головна контора садового закладу К.І.Бера. Частину цього будинку до недавнього часу орендувало міське рекламне бюро, ганок якого було зроблено у фасадній частині. Територію садиби зараз займають транспортний цех КП «Благоустрій Кременчука» і новозбудовані ангари автомийки, які примикають до трьох напівземляних теплиць, що також збереглися від господарства Бера. До недавнього часу по вул. Красіна ріс старий каштан, який ще пам'ятав старих господарів, але чомусь не цінують у нашому місті таких свідків: зрубали, хоча стан у нього був добрий.

Будинок, що належав Бери – одна з тих малочислених споруд другої половини 19 ст. у Кременчуці, яка пережила революцію, руйнівні війни і дивом вціліла до нашого часу. На розі вул. К.Маркса і вул.1905 року збереглася частина фасадної стіни від другої будівлі Бера, де колись проживали господарі. В роки Великої Вітчизняної війни цей будинок був зруйнований, а стіну, яка вціліла, використали у якості глухої огорожі. В кладці стіни прослідковується цегла з клеймами. На превеликий жаль, будинок і теплиці Бера незабаром знищать. На цьому місці планується нова забудова. Але повернемося у минуле.

Ставши власником садового розсадника поблизу Кременчука (нині фірма «Декор – агро», с. Піщане), новий грошовитий господар споруджує в помісті теплиці, ґрунтові та пакувальні сараї, різні господарчі будівлі, водонапірну башту, двоповерховий житловий будинок – контору. Робочий інструмент завозився з Німеччини. До цього часу вціліли теплиця і дворівневий глибокий підвал, в якому зберігали посадковий матеріал: саджанці, цибулинні, бульбові та ін., спускаючи їх через особливу шахту лебідкою. За теплицями знаходився невеликий ставок, воду якого використовували для поливу (у 70-і роки ХХ ст. його значно розширили). Двоповерховий будинок Бера після Великої Вітчизняної війни перебудували на одноповерховий. Він ще зберігався до 2009 року, але коли вирішили перекрити дах, впала стеля, і його зовсім розібрали. Ще вціліла водонапірна башта. Від старих насаджень зростають пара лип, кипарисовик нутканський, золотий дощ. На жаль, викорчували розкішний кущ ялівця козацького, який мав висоту 2 м і діаметр до 5 метрів. В розсадниках працювало багато робітників із с. Піщаного. Серед них Пропийсвіт Юхим Андрійович, Григоренко Григорій, Книш Григорій Якович, Янов Пилип Трохимович. Останнього К.Бер запросив на посаду садівника із м. Золотоноші. Як сімейна реліквія зберігається у сім'ї Янових книжка «Альманах русского садовода», що належала дідові. До речі, книга у шкіряній палітурці, іменна, на корінці витиснені ініціали й прізвище «Ф.Т. Янов». Такі іменні книги К.Бер замовив у друкарні для всіх своїх садівників. До цього часу з теплом згадують ім'я К. Бера, як чуйної, благородної людини, нащадки тих, хто працював у його садовому господарстві. Книш Григорій розповідав випадок, коли одного разу Карл Іванович послав свого працівника, давши певну суму грошей, за квитками на залізничний вокзал. Його пограбували. Господар, не дорікаючи, навіть відшкодував працівникові викрадені його особисті три рублі. Як розповідав своїм дітям Григорій Григоренко, у робітника на прізвище Крупа була багатодітна, бідна родина. Валилася хата. К.Бер допоміг йому лісоматеріалами і дав гроші на будівництво нової. Дійсно добрі вчинки віддячуються ще на землі, тому садове господарство К.І.Бера процвітало[1].

Розсадники садового господарства К.І.Бера знаходились за містом на дев'ятій версті Великої Золотоніської дороги, у відкритій степовій місцевості, на хуторі Павлівка. На 1896 рік їх площа була 30 десятин, на 1901 – близько 40 десятин, на 1913– понад 50 десятин, на 1916 – зросла до 60 десятин[17–21]. За 20 – річний період площа розсадників збільшилась вдвічі.

Продукція господарства Бера користувалась попитом не тільки на місцевому рівні, а й відправлялась на замовлення в інші губернії та області – Харківську, Київську, Курську, Катерининську, Бессарабську, Воронежську, Акмолінську, Приморську та ін. З часу свого заснування заклад мав схвальні відгуки про якість посадкового матеріалу, акуратність і добросовісність виконання замовлень. Все насіння підлягало випробуванню на схожість в

оранжерейх закладу до того, як надходило в продаж. Добра слава підтверджувалась щорічним зростанням кількості замовлень і численними листами з подяками за якісну продукцію.

Так, із відгуку за 19.01.1910р. читаємо: «...много лет выписываю из Вашего заведения огородные семена – за все годы приношу Вам искреннюю благодарность...», за 2 березня 1916 р.: «Из книги Вашей конторы видно, что я состою Вашим заказчиком давно и настоящий заказ, хотя не большой, но служит подтверждением того, что я очень доволен деревьями и страшно благодарен г. К.И. Бери и всем его сотрудникам»[8,20].

Для клієнтів щорічно випускались декілька видів каталогів, які надсилались бажаним безкоштовно, причому, постійним замовникам – негайно після випуску. На 1901,1911 рік їх видавалось три види. «Ілюстрований каталог фруктових і декоративних дерев і кущів, суниць і полуниць, багаторічних, оранжерейних, тепличних і кімнатних рослин, троянд та ін.» виходив у кінці липня. В такий же термін випускався «Ілюстрований прейскурант голландських квіткових цибулинних, які висаджувались восени: гіацинти, тюльпани, тацети, нарциси, жонкілії, крокуси, царські корони, анемони, ранункули, лілеї та ін.» В кінці грудня видавався «Ілюстрований головний каталог різного насіння, жоржин, шпашників та інших цибулин і коренів, які висаджуються навесні, спаржі, садових інструментів і книг та ін.»[18,8]. У Головному каталозі №132 за 1911 рік окрім чорно-білих малюнків також використані на обкладинці та у розділі «Новости и нововведения» фотографії. До речі, в усіх каталогах вказана дата заснування закладу – 1859 рік. Каталоги друкувались у місцевій типографії І.Дохмана.

Вражає багатство асортименту вирощуваної продукції. Наприклад, із фруктових саджанців лише однієї яблуні –100 сортів, груші – 53, сливи – 47, вишні – 25. Серед квіткових цибулинних, наприклад, гіацинтів 60 сортів простих і махрових форм, 8 кольорів. Декоративних дерев і кущів пропонувалось близько 60 порід, серед яких клен представлений 22 видами і формами (форми куляста, плакуча, зі сріблясто – пістрявим листям, золотистим, кучерявим, жовтоокаймленим). Серед овочевих культур пропонувалось насіння цибулі ріпчастої – 18 сортів, моркви – 11, ріпи – 8, салату – 28, капусти білокачанної – 27, капусти листкової – 6, капусти червонокачанної – 5, капусти савойської – 5, капусти брюссельської – 5, капусти цвітної – 11, томатів – 20 сортів, дині – 55 сортів, гарбуза – 14, квасолі – 21 сорт, шпинату – 6. Серед пропонованого асортименту насіння лікарських рослин – 44 види[8, 20, 21].

Садовий заклад Бера брав участь у сільськогосподарських виставках і мав нагороди від солідних, найстаріших у Росії товариств – Московського сільськогосподарського, Санкт-Петербурзького садівничого. Так, на 1911 рік значились такі нагороди: медаль від Імператорського московського товариства основ господарства, медаль «За труди по садівництву» від Імператорського російського товариства садівництва (С–Петербург), медаль від Міністерства державного майна[8].

Карл Іванович Бер – відома і шанована людина у Кременчуці, перебував понад 15 років гласним міської думи. За відгуками сучасників відзначався виваженістю, коректністю, чесністю у ставленні до муніципальних справ, де старався принести якомога більшу користь[3–7,22].

К.І.Бер був членом Полтавського товариства сільського господарства, заснованого 1865 року, яке мало декілька повітових відділів, в тому числі Кременчуцький (травень, 1895). Полтавське товариство сільського господарства організовувало виставки. Карл Іванович неодноразово перебував у ролі експерта в складі комісій на різних сільськогосподарських виставках[17,23].

З 1 по 20 вересня 1896 року у Кременчуці проходила губернська сільськогосподарська виставка, яку ініціював Кременчуцький Відділ Полтавського товариства сільського господарства, який очолював П. М.Малама. Питання проведення у Кременчуці губернської сільськогосподарської виставки постало серед сільських хазяїв одночасно із затвердженням Кременчуцького Відділу сільськогосподарського товариства, а остаточно рішення було

затверджене на засіданні Відділу 19 листопада 1895 року. Був обраний розпорядницький виставковий комітет на чолі з головою – предводителем дворянства Кременчуцького повіту Василем Олександровичем Остроградським. До виставкового комітету ввійшли, окрім голови і ради Відділу, ще такі особи: голова Кременчуцької повітової земської управи М.Н.Колачевський і члени управи, Кременчуцький міський голова А.Я. Ізюмов, член управи І.П.Герасимов, член Полтавського товариства сільського господарства К.І.Бер, секретар Кременчуцького Відділу Л.І.Чорноусов. Кременчуцький відділ, отримавши дозвіл на проведення виставки від Міністерства землеробства і заручившись підтримкою Полтавського товариства сільського господарства, Полтавського губернського, Кременчуцького повітового земств, розпочав активну підготовку. Об'яви, правила, програми про виставку почали друкуватись з січня місяця.

Місцем проведення виставки було обрано територію Міського саду, який привели в належний стан на кошти міської управи: вирубали старі дерева, проклали нові доріжки, вирівняли майданчики, побудували павільйони та ін. При влаштуванні виставки Комітет всіляко користувався порадами і вказівками Полтавського товариства сільського господарства, яке відрядило до Кременчука директора дослідного поля В.М.Дьякова, секретаря товариства П.Ф.Тушкана, губернських спеціалістів – садовода Д.П.Шалабанова, завідуючого пересувною олійницею Міністерства землеробства В.С.Рибакова. Були надані компетентні консультації агрономом Полтавської губернії П.М.Дубровським. Прийом на виставку експонатів відбувався з 15 серпня по 3 вересня. Після урочистого відкриття виставки 1 вересня президентом Полтавського Товариства сільського господарства Д.Квіткою – з молебнем, музикою, квітами – численні відвідувачі мали змогу ознайомитись з експозицією п'ятох відділів: сільськогосподарського, переробної промисловості, наукового і земського, кустарного, сільськогосподарських машин та знарядь. До першого відділу увійшли: рільництво, лісівництво, садівництво та городництво, тваринництво, молочне господарство та птахівництво, бджільництво, шовківництво, рибальство. Другий відділ представляв переробну промисловість: мука, крупа, крохмаль, спиртогорілчані вироби, штучні мінеральні та шипучі води, рослинна олія, цукор, кава, тютюн, цигарковий папір, різновиди мила, свічки, шкіряні вироби, міндобрива, екіпажі та ін. Третій науковий відділ складався із двох павільйонів, до яких увійшли експонати Полтавського і Кременчуцького земств. Четвертий кустарний відділ був представлений виробами гончарними, роговими, полотняними, вовняними, хутряними та ін. П'ятий відділ знайомив відвідувачів з новинками сільгосптехніки та знарядь праці. Для експонентів та відвідувачів були передбачені охорона, пожежна безпека, інформаційні служби, дешева їдальня. Розпорядницький комітет надав право безкоштовного відвідування виставки учнівській молоді, а також земським службовцям. На виставці протягом 20 днів побувало понад 15420 відвідувачів. Після підведення підсумків найкращі експоненти отримали нагороди від різних відомих товариств і установ, серед яких Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, Імператорське Російське товариство садівництва, Московське товариство сільського господарства, Міністерство землеробства і держмайна та ін. Про виставку писали в «Полтавских губернских ведомостях», «Хуторяніне», «Южном крае», «Киевляніне» та ін. Звичайно, що господарство К.І.Бера не могло не брати участь у Полтавській сільськогосподарській виставці 1896 року, яка проходила в Кременчуці. Група лісівництво, садівництво і городництво сільськогосподарського відділу була представлена 42 експонентами, понад 800 зразками, серед яких і заклад К.Бера. Він репрезентував оранжерейні та декоративні рослини, а також різноманітні зразки розсадника, який займав площу до 30 десятин і знаходився за Кременчуком. Пан Бер влаштував розкішний павільйон з небаченими різноманітними тропічними рослинами кімнатної культури. Експертна комісія у складі голови П.Г.Васькова, членів – губернського садівника Д.П.Шалабанова, лісничого Д.І.Крутова, А.Д.Байдака, садівника Г.А.Клуга 7 вересня оглянула експонати. За представлені оранжерейні та декоративні рослини, а також за зразки розсадника К.І.Бер був удостоєний золотої медалі від Полтавського Товариства сільського господарства. У звіті по

виставці писали: «Садовое заведение, бывшее К.Е.Рамм, существует с 1859 года и в настоящее время доведено до высокой степени своего развития. Заведение может отпускать целыми тысячами всевозможные деревья и кустарниковые растения; оно имеет в своем распоряжении, кроме того, сельскохозяйственные семена: разные экономические, кормовых трав и лекарственных растений».

Цікаво, що серед експонентів значиться також Василь Васильович Устимович – засновник і власник відомого дендропарку в с. Устимівці. За колекцію із дендрологічного саду і широке зібрання кактусів, які мали наукове значення, В.В.Устимович був нагороджений срібною медаллю[17].

Василь Васильович – також відома особа в Кременчуці. Він був тривалий час гласним Кременчуцького повітового земства, Кременчуцької міської думи, почесним мировим суддею, попечителем Устимівського земського училища, санітарним попечителем Пирогівської та Глобинської волостей, товаришем (заступником) голови Кременчуцького відділення Імператорського російського технічного товариства, членом Ради Кременчуцького сільськогосподарського товариства[24,25,26]. Окрім захоплення акліматизацією рослин, Василь Васильович активно і творчо запроваджував у господарстві технічні новачки. У Кременчуцькому відділі Полтавського товариства сільського господарства неодноразово виступав з цікавими доповідями про різні новинки в галузі сільського господарства, випробувані на власному досвіді[27].

Садовий заклад Бера рекламувався у столичних і губернських виданнях. Так, у відомій книзі головного садівника і викладача садівництва Московського сільськогосподарського інституту Р.І.Шредера «Русский огород, питомник и плодовый сад» ціла сторінка присвячена саме йому. Цікаво, що заклад Бера стоїть на другому місці після фірми «Э.Иммер и сын в Москве» – постачальників насіння городніх, квіткових, деревних і польових культур до двору Його Імператорської Величності, які були нагороджені двома державними гербами і понад ста золотими і срібними медалями за участь у різних виставках та конкурсах. Серед власників садових закладів значаться прізвища «Ф.Е.Рамм» у Ростові-на-Дону, «В.К.Рамм» у Києві – однофамільців чи родичів К.Є.Рамма – засновника першого розсадника поблизу Кременчука[18].

Також у виданні В.Мюллера, М.Гесдерфера «Садовые многолетники» на першій сторінці розділу об'яв надана детальна інформація про садове господарство Бера в Кременчуці. На третій сторінці розміщена реклама садового закладу Христіана Васильовича Шоха у Ризі і, що примітно, власником значиться В.Ю.Бер. Пропонований асортимент просто аналогічний кременчуцькому садовому закладу. І знову знайоме прізвище на сторінці 12: «Торговый дом Ф.и Б. Рамм в Ростове-на-Дону – поставщики двора его Императорского Величества»[19].

У друкованому органі Полтавського товариства сільського господарства журналі «Хуторянин», № 8 за 1908, рік надавалась детальна інформація по садівництву К.І.Бера в Кременчуці з переліком найкращих сортів яблунь штамбових трьохрічних екземплярів.

У виданнях «Бібліотеки журналу «Хуторянин»» також подавалась реклама садового закладу Бера у Кременчуці[28].

Після жовтневого перевороту 1917 року садовий заклад К.І. Бера в Кременчуці був націоналізований. Доля власників невідома. Скоріш за все, вони виїхали.

Садове господарство К.І.Бера в Кременчуці було єдиним закладом подібного напрямку, яке мало добрі професійні традиції, досвід, заслужений авторитет, внесло великий вклад у розвиток економіки Кременчука і репрезентувало місто не лише по всій величезній Російській імперії, але і за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Кркм. – Спр. №350.
2. Архів Кркм. – Спр. №354.

3. Г.Кременчуг // Адрес–календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Сост. Д.А.Иваненко. – Полтава, 1900. – С.11,45,4.
4. Г.Кременчуг // Адрес–календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1901 год. Сост. Д.А.Иваненко. – Полтава,1901. – С.10,14,65.
5. Г. Кременчуг // Адрес–календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год. – Полтава, 1903. – С.31,3,7.
6. Г. Кременчуг//Справочная книжка по Полтавской губернии на 1906 год.– Полтава,1906.–С.23,3,7.
7. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. – Полтава,1910. –С.239,218.
8. Фонди Кркм. – П. – Інв.№.5559.
- Главный каталог разных семян, георгин, шпажников, некоторых цветочных луковиц и корней, спаржи, клубники, роз, садовых инструментов, книг и проч., продающихся в садовом заведении К.И.Бер в Кременчуге. – Кременчуг: Тип. И.А.Дохмана, 1911.– №132. – 116с.
9. Памятная книжка Полтавской губернии на 1913 год. – Полтава: Издание Полтавского Губернского Статистического Комитета,1913.
10. Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область. За ред. Буланого І.Т.– Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР,1967.–С.506.
11. Архів Кркм. – Спр. №358.
12. «Приднепровский голос». – 1913. – 16.11.– №460.
13. «Приднепровский голос». – 1914. – 15.11.– №459.
14. Архів Кркм. – Спр. №98. – Арк. 1
15. «Приднепровский голос». – 1916. – 5.03.
16. «Приднепровский голос». – 1916. – 8.03.
17. Кременчугская губернская сельско – хозяйственная и кустарная выставка 1896 года. Отчет распорядительного комитета выставки.– Кременчуг: Издание Кременчугского отдела Полтавского общества сельского хозяйства, 1898. – С.51.
18. Шредер Р.И. Русский огород, питомник и плодовый сад. – С.–Петербург, 1901. – С.814.
19. В.Мюллер, М.Гесдерфер «Объявления // Садовые многолетники».– С.–Петербург:Издание А.Ф.Девриена,1913. – С.1.
20. К.И. Бер в Кременчуге. Садоводство и питомники. – Кременчуг, 1916.
21. К.И.Бер в Кременчуге. Каталог цветочных луковиц, осень 1916.– №148. – 24с.
22. «Приднепровский голос». – 1913. – № 456.– С.2.
23. «Хуторянин». – Полтава,1905.– №1.– С.9.
24. Кременчуг // Справочная книжка по Полтавской губернии на 1906 год.–Полтава, 1906. – С.4,5,19,27,29.
- 25.Журнал 43 очередного собрания 1907,с докладами и приложениями.–Кременчуг, 1908. – С.21,26,29.
26. Кременчуг // Памятная книжка Полтавской губернии на 1908 год.–Полтава, 1908. – С.3.4,20.
27. «Хуторянин». – Полтава, 1900. – № 2. – С.17–19.
28. Фонди Кркм. – П.– інв.№ 5926.
29. «Библиотека «Хуторянина». – Полтава: редакция журнала «Хуторянин», 1912.– С.4.

Скрипинська Т.В

ЄВРЕЙСТВО І КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО У КРЕМЕНЧУЦІ В 20–30-х РОКАХ ХХ ст.

Україна завжди була багатонаціональною республікою, залишається вона такою і нині. Тому питання національної політики є важливими й актуальними. Допомогти у їх вирішенні можуть досвід та уроки не такого вже й далекого минулого.

В історії Кременчука тема національних меншин ніколи не розроблялась, зокрема, не вивчена роль єврейства у культурному будівництві періоду 1920–30-х років.

У цій статті зроблена спроба висвітлити окремі питання згаданої теми. Складність полягала в обмеженій кількості джерел, повній відсутності спеціальної літератури та монографій. Джерелознавчою основою статті стала місцева преса, краєзнавча література, спогади старожилів Кременчука.

Після революції 1917 р. новий уряд одним із головних завдань оголосив здійснення національної політики. Перші документи підкреслювали, що не можна обмежуватись проголошенням формальної рівності народів, необхідно докласти усіх зусиль для подолання їх економічної і культурної нерівності, що склалася історично.

Значну роль у виконанні цих завдань відіграв відділ національних меншин, утворений у травні 1921 р. при Наркоматі внутрішніх справ України. До його компетенції належало «забезпечення мирного будівництва і братнього співробітництва всіх національностей, які проживали на території України; широке сприяння матеріальному розвитку національних меншин, враховуючи особливості їх побуту, культури та економічного розвитку; спостереження за втіленням у життя національної політики радянської влади»[1].

У травні 1927 р. при ВУЦВК була створена Центральна комісія у справах національних меншин із спеціальними підвідділами, у тому числі і єврейським[2].

Організація та активна діяльність системи спеціальних державних і радянських органів відіграли у 20-х – на початку 30-х років минулого століття важливу роль у вирішенні національних завдань, серед яких найголовнішими були ліквідація неписьменності й реформа шкільної освіти. У середині 1920-х років у рамках цих завдань в Україні проводилась українізація і там, де була потреба, – гебраїзація шкіл. Причому підкреслювалось, що українізація повинна впроваджуватись не на шкоду правам національних меншин[3]. Мовне питання у школах було однозначне: дітей слід навчати рідною мовою.

Газета «Кременчугский рабочий» в одному із своїх номерів писала: «Питання гебраїзації деяких шкіл є надзвичайно важливим. Необхідно ці школи поставити так, щоб єврейське робітниче населення охоче посилало б туди своїх дітей»[4].

Для розуміння, чому саме у Кременчуці проводилась гебраїзація шкіл, слід проаналізувати деякі статистичні дані.

У 1926 році тут «українців проживало 43,9%, росіян – 8,3%, євреїв – 46%, поляків – 0,6%, німців – 0,2%, інших – 1%»[5].

Національний склад дітей віком до 15 років викладено у таблиці[6].

Округи	Типи селищ	Розподіл дітей за національністю				
		Українців	Росіян	Євреїв	Інших	Разом
Кременчуцька	Місто	6.551	1.468	9.871	458	18.349
	Село	270.529	6.077	2.504	890	280.580
	Разом	277.080	8.075	12.375	1.348	298.878

У Полтавській області дітей української національності найменше було у Кременчуці – близько 36%; «... в інших округах від 58% (Лубни) до 63% (Прилуки); дітей російської національності від 5,3% у Прилуках до 13% у Лубнах; дітей єврейської національності найбільше у Кременчуці – 53,8%; в Полтаві та Лубнах до 30% та у Прилуках 37,5%»[7].

Як бачимо, високий процент дітей єврейської національності диктував свої завдання у сфері народної освіти. І перш за все потрібні були єврейські навчальні заклади.

На жаль, ми не маємо архівних документів, котрі б точно підтвердили кількість єврейських шкіл у Кременчуці в період, що досліджується. За спогадами старожилів (Балін Р.М., Дейчман О.М., Монт В.М., Кричевська К.Ю., Давидович Т.Г.), їх було дві – № 2, яка знаходилась у дворі сучасної СШ № 13, і № 3 – у приміщенні друкарні; обидві школи були семирічні.

У 1920–30-х роках надзвичайно гострою була проблема кадрів. Державі необхідна була велика кількість спеціалістів, людей освічених і професійно компетентних. Для їх підготовки відкривалися різноманітні курси, середні спеціальні та вищі навчальні заклади. При цьому обов'язково бралася до уваги підготовка національних кадрів. У травні 1926 р. на засіданні Адміністративно-Фінансової Комісії при Раднаркомі УРСР розглядалося питання «Про забезпечення районів з переважаючим населенням національних меншин спеціалістами і кваліфікованими працівниками, котрі володіють мовами національних меншин»[8]. і було прийняте відповідне рішення. Там само у 1926 р. при ВУАН була організована кафедра єврейської культури, пізніше перетворена в Інститут єврейської культури. Приблизно у цей самий час у Кременчуці розпочав роботу єврейський електромеханічний технікум, котрий готував кваліфікованих техніків-технологів вагобудування. Знаходився він на сучасній вулиці Квартальній (до революції Преображенська, до війни Червоноармійська). Технікум займав два корпуси. головний був розташований у двоповерховій будівлі. На першому поверсі знаходились майстерні, на другому – навчальні класи. У 1930 р. навчалися 119 студентів і працював 21 викладач[9]. Першим директором технікуму був Каймансон, у 1931 р. йому на заміну прийшов Рубін. У пам'яті студентів він залишився розумною, веселою, дуже енергійною людиною. В середині 30-х років його несподівано для всіх заарештували.

На цей час ставлення до роботи з національними меншинами змінилося. Різкій і переважно безпідставній критиці піддавались багато національних навчальних закладів. Стверджували, наприклад, що вони були ячейками «буржуазно-націоналістичного впливу», а їх діяльність оголошували «шкідницькою». Такі оцінки, безумовно, відображали сталінську концепцію вирішення національного питання, яка передбачала штучне підштовхування націй до «дострокового злиття», «підстьобування» процесів їх «прискореної асиміляції». Такі погляди «батька народів» на практиці призвели до найгрубіших перекручувань початкових принципів національної політики, про що свідчать репресії серед представників національної інтелігенції, у тому числі й кременчуцької.

Важливим напрямком роботи з національними меншинами було подолання економічного відставання, зміна соціальної структури ряду національних груп, залучення їх до сфери суспільного матеріального виробництва.

Поліпшенню соціально-економічного стану євреїв сприяв землеустрій. В цьому питанні значну роль відіграло добровільне товариство ТЗСТ (товариство землеустрою євреїв-трудящих). Статут ТЗСТ був затверджений РНК СРСР 15 грудня 1924 р. Товариство ставило на меті всебічно сприяти Комітету по землеустрою євреїв при Раді Національностей ЦВК СРСР (КомЗСТ), надавати матеріальну, юридичну та агрокультурну допомогу євреям, які хотіли займатися землеробством, а також єврейським землеробським поселенням і колективам. ТЗСТом також вишукувались необхідні кошти для переселення єврейських родин у село. Орієнтовним планом КомЗСТ і ТЗСТ передбачалось переселити на землю близько 100 тис. сімей трудящих євреїв, що складало майже 25% єврейського населення СРСР.

У Кременчуці товариство сприймалося як інтернаціональне. «Справа Озету (*так у тексті – Т.Скрипінська*) – це справа всіх трудящих, усіх тих, хто допомагає нашому урядові

в його тяжкій боротьбі за здійснення ідеалів комунізму. У цьому переконалися всі, що були присутні на районній ОЗСТ–конференції, що була у Крюкові 31 березня 1929 р. ОЗСТ–робота занесена до плану роботи комсомольських осередків, як одна з основних... Районна ОЗСТ–конференція Крюкова показала, що ОЗСТ–робота вийшла з вузьких рамок єврейської суспільності й перейшла на широкий інтернаціональний шлях»[10].

Час від часу товариство випускало свою газету, котра висвітлювала успіхи й труднощі цієї нелегкої справи. Газета мала назву «ОЗСТ», окремі її номери збереглися, і з ними можна ознайомитись у відділі газет Санкт-Петербурзької публічної бібліотеки ім. М.Є.Салтикова-Щедріна.

Тепер ми знаємо, що аграрні перетворення того часу проходили в умовах порушень закону, помилок, свавілля місцевої влади. Було таке і в Кременчуцькій окрузі, і ця тема ще чекає свого дослідника.

Соціально-економічні перетворення поєднувалися із заходами по підвищенню культурного рівня єврейства.

Велике значення для розвитку єврейської культури мала громадська організація «Гезкульт», створена у Кременчуці в 1929 р., яка попервах об'єднувала 50–60 членів[11]. Вони допомагали керівникам єврейських драмгуртків у заводських клубах, розповсюджували єврейську літературу, організовували вечори, зустрічі, диспути. У центральній міській бібліотеці члени «Гезкульту» організували виставку післяжовтневої єврейської літератури. Про виникнення цієї організації писала газета «Робітник Кременчуччини»: «Організацію цього товариства викликав той зріст культурності трудящих єврейських мас, що його тепер ми маємо, і потреба ще ширше розвивати єврейську культуру (літературу, театр та інше) в гушавині єврейських мас»[12].

Безперечно, під впливом діяльності цієї організації в Кременчуці широко відзначалося 80–річчя від дня народження класика єврейської літератури Шолом-Алейхема. Передова стаття у місцевій газеті, присвячена цій події, називалась «Свято всіх народів СРСР». В ній детально висвітлювалось свято: «В театрі ім. Ревенка відбулось засідання шолом-алейхемського ювілейного комітету, разом з представниками партійних, комсомольських, профспілкових організацій і стахановцями міста. Ювілей Шолом-Алейхема перетворився у велике інтернаціональне свято.

Директор 3-ї середньої школи тов. Тетельбаум в своїй доповіді про життя і творчість Шолом-Алейхема яскраво відобразив весь тернистий шлях письменника...

Після доповіді зі спогадами про зустріч з Шолом-Алейхемом виступили пенсіонер, депутат міської ради т. Багрідов та бухгалтер міськвідділу охорони здоров'я т. Славуцький.

Під бурхливі, довгонестихаючі оплески урочисті збори надіслали вітальну телеграму вождю народів, організаторові перемог, під чийм вірним керівництвом всі народи СРСР живуть в єдиній великій дружній сім'ї, – великому Сталіну.

Після урочистої частини відбувся великий концерт...

В фойє під час перерв продано понад 300 книжок – творів Шолом-Алейхема, масової бібліотеки»[13].

Книги на івриті друкувались в Україні у видавництві «Культур–Ліга». З кожним роком збільшувалась їх кількість, друкувалась не лише художня література, а й наукова, політична, підручники. Помітно поліпшилась якість книг. Та і цієї роботи було недостатньо, щоб забезпечувати людей потрібною літературою. У бібліотеках міста книги на івриті склали всього 3,2% загальної кількості книжкового фонду[14]. Не вистачало паперу, слабкою була поліграфічна база.

Незважаючи на ці труднощі, значна увага приділялась розвитку періодичних видань, пресі. У Кременчуці виходило декілька газет єврейською мовою: «Шторн» («Зірка»), «Еміс» («Правда»), «За соціалістичний Біробіджан», уже згадувана «ОЗСТ»[15].

У досліджуваній період важливу роль у розвитку єврейської культури відігравав національний театр. В 1921 р. в Кременчуці поряд з російською і українською театральними трупамі виступала і єврейська[16]. Щоправда, основна увага приділялась політичному

вихованню населення, завданням комуністичної пропаганди. «В даний час, через відсутність п'єс певного класового змісту, театр ще поки неможливо розглядати як знаряддя політичного виховання робітників і селян, однак, Губнаросвітою вживались і вживаються заходи для створення відповідної літератури шляхом оголошення конкурсів, робилися кроки для одержання театрального репертуару із центру»[17].

Провідне місце серед вистав, які давали у Кременчуці професійні та аматорські колективи, займали твори Шолом-Алейхема, інших класиків єврейської літератури. Великою популярністю користувалися п'єси «Блукаючі зорі», «200 тисяч», «Чарівниця», «Карденія» та інші. Вистави проходили у театрі «Народна аудиторія» і на сцені міського театру ім. Я.Ревенка. Тут же виступали й відомі єврейські співаки: знаменитий Епельбаум, народний артист УРСР, блискучі Клара Юнк та Анна Гузок, інші артисти. Всі вони zostалися в пам'яті кременчужан, котрі їх чули, неперевершеними майстрами своєї справи. Багатьом запам'яталися також яскраві виступи актора Олександровича, який читав молитви у Кременчуцькій хоральній синагозі.

Не менш значну роль у розвитку єврейської культури, у залученні єврейства до громадського і політичного життя відігравали громадські організації й добровільні товариства. Одним із них було Кременчуцьке окружне товариство краєзнавства, очолюване ентузіастами-євреями. Краєзнавці вивчали історію, географію, економіку міста і краю, вели пошуки корисних копалин. Внаслідок копіткої роботи у 1929 році вийшов друком краєзнавчий довідник «Кременчук (короткий довідник)»[18]. Книжка була видана українською мовою, її авторами були викладачі педагогічного технікуму – П.П. Молоків-Журський, М.М.Нечаєв та С.І.Рожественський. Довідник складався із трьох розділів: «Географічне положення, природа й підсоння м. Кременчука», «Економіка і соціально-культурне будівництво м. Кременчука» та «Кременчук. (Історична довідка)». Відомості мали переважно дослідницький характер, оскільки базувалися на самостійних пошуках і роздумах. Мова довідника жвава, цікава, а його зміст не втратив своєї актуальності і в наш час.

Це ж товариство видавало записки у вигляді збірок. Одна з них була присвячена рибацтву наших водойм[19]., друга мінералам і гірським породам[20]., третя – відомому єврейському поету, автору російсько-есперанто словника, голові Кременчуцького товариства есперантистів Іллі Юхимовичу Ізгуру[21].

Перш ніж згадати про товариство, очолюване І. Ізгуром, слід, очевидно, трохи розповісти про історію штучної міжнародної мови – есперанто. Вона була створена у 1887 р. Л.Заменгофом із Варшави[22]. Словниковий склад есперанто ґрунтується на лексиці, спільній для більшості європейських мов, а тому легко запам'ятовується, що сприяло доволі швидкому і значному розповсюдженню есперанто. Зараз друкується близько 100 журналів на есперанто, великими тиражами видається художня і громадсько-політична література. Мова есперанто відігравала і відіграє досі важливу роль у справі зміцнення миру та інтернаціональних зв'язків між народами.

У Кременчуці в 1920-і роки завдяки товариству есперантистів проходила значна виховна робота серед молоді, організовувались виставки, велося листування з есперантистами багатьох європейських країн, проходив обмін делегаціями. За інтернаціональними зв'язками наше місто посідало одне з перших місць в Україні[23]. І це, звичайно, великою мірою завдяки роботі голови товариства есперантистів І.Ізгура[24].

Активна діяльність товариства краєзнавців припадає на другу половину 1920-х років. Приблизно у 1930 р. його розігнали. Ми не знаємо, що інкримінувалось тодішньою владою краєзнавцям, але, судячи з декількох рядків у місцевій газеті, звинувачення були серйозні: «Всі музейні цінності до поводу 1931 р. зберігалися в інституті, де гніздилося контрреволюційне кубло під назвою «Краєзнавче товариство». Це «товариство» уже давно знищено і маже 3 роки як юридично заснований музей. Та досі музейні цінності псуються у підвалі»[25].

Немає сумнів, що багато членів товариства були репресовані у 1930-х роках. На жаль, документальних підтверджень не знайдено, як і про багато інших фактів з історії Кременчука цього періоду.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття уряд України взяв вірний курс на реалізацію завдань національної політики в республіці. У 1927 – 1930 роках пройшли Всеукраїнські наради, на яких була узагальнена проведена робота. Відзначався позитивний досвід радянських і державних органів України і необхідність його розповсюдження на інші республіки. «...На вашому досвіді, як на досягненнях, так і на допущених помилках, ми будемо вчитися, – підкреслив один з доповідачів. – Ваш успіх у роботі стане і нашим успіхом, успіхом усіх трудящих нашого Союзу»[26].

Активна робота з національного питання тривала до початку 1930-х років. Вочевидь, її згортання почалося після сталінського перевороту 1929 року, коли були інспіровані політичні процеси проти «буржуазних націоналістів» та «націонал-ухильників».

В кінці 1930-х років учбові заклади, де навчання здійснювалось єврейською та іншими мовами національних меншин, переводились на українську або російську мову викладання. Припиняли свою діяльність окремі добровільні товариства й організації, почалися репресії та фізичне знищення національної інтелігенції. Робота радянських і державних органів з національними меншинами безпідставно обмежувалась, а в ряді випадків і зовсім припинялась.

Особливо це позначилось на ставленні до євреїв. Презирлива зневага до їх історії й культури, інтересів і потреб, обмеження господарсько-економічної самостійності, байдужість до розвитку національної самосвідомості, фактична ліквідація національної мови – все це викликало потік емігрантів до Америки та Ізраїлю, збіднивши не лише єврейську, а й українську культуру.

Пройшли десятиріччя, перш ніж стало можливим відродження єврейської нації в Україні. У березні 1992 р. в Кременчуці було створене товариство єврейської культури «Лехаїм» («За життя»), почали вирішуватись деякі проблеми: створення єврейської школи, національної кав'ярні, малих підприємств. Хочеться сподіватись, що все поступово налагодиться.

При цьому, безумовно, слід аналізувати уроки минулого. Адже досвід здійснення національно-культурної розбудови у 20–30-х роках ХХ століття не лише викликає історичну цікавість, але й дає можливість уникнути повторення вже допущених помилок, сприяє успішному вирішенню багатьох проблем сьогодення.

Література:

1. Положение об Отделе национальных меньшинств НКВД. Постановление ВУЦИК от 25 октября 1922 года // Известия ВУЦИК. – 1922. – 17 ноября.
2. Чирко П.В. Національні меншості на Україні в 20–30-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 1.
3. Стенографический отчет II Киевской губернской конференции КП(б)У 4–8 мая 1924 г. – К.: 1924. – С.4.
4. Кременчугский рабочий // № 86. – 1927.
5. Молоків–Журський П.П., Нечаєв М.М., Рождественський С.М. Кременчук (короткий довідник). – Кременчук. 1929.
6. Яровий П. Народна освіта. Збірник «Полтавщина». – Полтава. – 1927. Т.П.
7. Там само.
8. Чирко П.В. Національні меншості на Україні в 20–30-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 1.
9. Там само.
10. «Робітник Кременчуччини» // № 76 від 05.04.1929. – С.3.
11. «Робітник Кременчуччини» // № 83 від 13.04.1924. – С.2.

12. Там само
13. «Робітник Кременчуччини» // № 88 від 16.05.1929. – С.1.
14. Известия Полтавского губкома КП(б)У. – 1923. – № 14. – С. 60.
15. «ОЗЕТ» // 1929. За социалистический Биробиджан // 1934.
16. Отчет Кременчугского губернского экономического совещания Совету Труда и Обороны. – Кременчуг, 1921. – С.78.
17. Там само.
18. Молоків–Журський П.П., Нечаев М.М., Рождественський С.М. Кременчук (короткий довідник). – Кременчук, 1929.
19. Молоків–Журський П.П. Риби Кременчуччини. – Кременчук, 1928.
20. Молоків–Журський П.П. Гірські породи та мінерали Кременчуччини. – Кременчук, 1929.
21. Калениченко П.Г. Поет І.Ю. Изгур (з нагоди 25–річчя літературної діяльності). – Кременчук, 1929.
22. Колчинський В., Изгур И. Большой Русско–эсперантский словарь (вып. 1–3). – М., 1931.
23. Приглашение на Всемирный конгресс революционных эсперантистов // «Кременчугский рабочий». – 1928. – № 20. – С.4.
24. Изгур И. Эсперанто среди рабочих Кременчуга // Наш путь. – 1925. – № 216.
25. Музей у підвалі // «Робітник Кременчуччини». – 1936. – № 38.
26. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 8–11 января 1927 г. – Харьков, 1927. – С.21

Грищенко В.М.

НАРОДНЕ ОПОЛЧЕННЯ ТА ВИНИЩУВАЛЬНІ БАТАЛЬОНИ В ОБОРОНІ МІСТА КРЕМЕНЧУКА (СЕРПЕНЬ – ВЕРЕСЕНЬ 1941 РОКУ)

Одним з прикметних явищ років Великої Вітчизняної війни було прагнення багатьох людей стати на захист своєї Батьківщини. Матеріалізувалося воно, по-перше, у бажанні потрапити на фронт і, по-друге, у виникненні, поряд з регулярною армією, добровольчих форм участі населення у боротьбі проти ворога.

Різні народні формування на допомогу збройним силам почали створюватися з самого початку війни, передусім, у зоні бойових дій та прилеглих регіонах.

Вже в перші дні війни низкою директив центральних властей¹ та відомчих інструкцій йому було досить швидко надано організованого характеру. Упорядковувалося створення добровільних формувань, визначалися основні їх види. Одні з них (ополчення, групи самозахисту, партизанські загони) продовжували давні народні традиції, інші (винищувальні батальйони) запроваджувалися вперше.

Маючи спільну мету і завдання, різні добровільні утворення відрізнялися від армійських підрозділів і частин призначенням, способами комплектування й особовим складом, специфікою підготовки та використання. (Організаційна структура Кременчучьких формувань буде приведена нижче).

¹ Маються на увазі Постанова РНК СРСР від 24 червня 1941 року «Про охорону підприємств і установ та створення винищувальних батальйонів», Народи в ЦК ВКП(б) 26 червня і 2 липня 1941 року, на яких схвалено започаткування народних ополчень, спільна Постанова ЦК ВКП(б) та Державного Комітету Оборони від 4 липня 1941 року.

Разом з тим, активно допомагаючи воїнам регулярних збройних сил, народні формування різних видів тісно взаємодіяли між собою. Добровільні збройні утворення цивільного населення залучалися до боїв, виконуючи роль другого ешелону, несли охоронну службу в прилеглій до фронту смузі.

Започаткована владними структурами, ця форма залучення населення до боротьби швидко одержала активну підтримку знизу, перетворившись на один із видів добровільних воєнізованих формувань. Вельми промовистою ознакою цих народних утворень було комплектування їхнього особового складу не за наказом, а за власним бажанням чи згодою людини, тобто визначальним виступало особисте почуття громадянського обов'язку.

Одним з першочергових завдань початкового стану протистояння нацистській навалі було поповнення й підкріплення збройних сил додатковими контингентами. Така термінова необхідність обумовлювалася як перевагою ворожих військ (особливо першого ешелону), так і не готовністю СРСР внаслідок різних причин до відбиття агресії.

Розвиток подій на фронті стрімко випереджав можливості державної системи призову військовозобов'язаних, тому, поряд з підрозділами армії, рубежі подекуди займали патріоти – ополченці. Без попередньої підготовки та чийогось втручання активна частина населення оперативно створювала бойові групи, дружини та загони, прагнучи якомога швидше допомогти армії у нерівному двобої із загарбниками.

Першим добровольчим з'єднанням в Україні стала Кременчуцька дивізія народного ополчення. В другій половині липня, рішенням Полтавського обласного комітету партії, а безпосередньо виконував його Кременчуцький міський комітет КП(б)У, було сформовано цю дивізію.

Як вона формувалася? Багато заяв від тих, хто за віком, станом здоров'я та фахом не підлягав призову до армії, але бажав взятися за зброю, надходило самопливом. Водночас у забезпеченні сталого припливу добровольців вирішального значення набуло, поряд з узвичаєними організаційно – масовими заходами (мітингами, зборами, нарадами, індивідуальними бесідами), посилення директивних повноважень партійних комітетів. Обов'язковість рішень партійних органів зверху донизу гарантувалася підпорядкованістю розгалуженої мережі первинних осередків і, в разі необхідності, застосування заходів громадського та адміністративного впливу.

Відбір добровольців проводився при активній участі партійних комітетів і первинних партійних організацій заводів, підприємств і установ міста. Наприклад, колишній секретар парткому Крюківського вагонобудівного заводу А.О. Будний згадував, як 28 липня 1941 року відбулося спеціальне засідання парткому, на якому було обговорене питання про створення полку народного ополчення.

В короткий час в народне ополчення добровільно записалось 937 робітників і службовців заводу¹.

Всього дивізія народного ополчення налічувала біля 4 тисяч чоловік², 80 відсотків з них були комуністи та комсомольці³. Організаційно вона складалася з трьох стрілецьких полків. Командиром дивізії був призначений полковник О.С. Платухін, начальником штабу – військової комісар Кременчуцького району майор О.М. Мачула⁴ 1-й і 2-й стрілецькі полки формувались з робітників і службовців багатьох підприємств міста і носили назву Кременчуцькі. 3-й стрілецький полк складався з робітників і службовців Крюківського вагонобудівного заводу і мав назву – Крюківський.

На посади командирів, комісарів і політруків були призначені керівні працівники заводів і підприємств. Ця обставина сприяла формуванню дивізії в стислі строки, це

¹ ПАПО, ф.15, оп.9, д.355, л.14

² Там же, оп.6, д.1694, л.329

³ Там же, оп.9, д.355, лл.13,14

⁴ Там же, лл.15–17

відіграло позитивну роль і в період сколочування підрозділів, оскільки командири добре знали людей і могли правильно їх розставити.

При комплектуванні ополченських підрозділів нижчої ланки, звичайно, дотримувалися порядку, за яким у взвод, роту входили добровольці з одного цеху, підприємства, установи, закладу. Люди знали один одного по спільній праці, навчанню. Крім того, до бойового об'єднання потрапляли й активісти чи навіть ядро громадської, яке мала в трудовому чи навчальному колективі незаперечний авторитет. Нарешті, бійці таких підрозділів розуміли, що за ними – їхні сім'ї, друзі, рідне місто. Отже, сформовані в такий спосіб добровольчі збройні одиниці відзначалися згуртованістю, взаємопідтримкою, високими моральними якостями.

Зброєю і боєприпасами дивізія забезпечувалася за нарядом командування Південно-Західного напрямку. Ополченці озброювались гвинтівками. На кожен батальйон, а їх в кожному полку було по три, виділялося по 2–3 ручних і 1–2 станкових кулемети. Крім того, підрозділи одержали пляшки з запальною сумішшю, ручні і протитанкові гранати. В склад дивізії входив дивізіон артилерії. Пізніше, коли через Полтавщину йшли частини Червоної Армії, на озброєння дивізії було передано декілька мінометів, протитанкових гармат і гвинтівок. Обозно-речовим майном і продовольством дивізія забезпечувалася за рахунок місцевих засобів.

Особовий склад дивізії також був залучений до будівництва оборонних споруд. Вони готували рубіж, на якому їм в майбутньому оборонятися. Бійці і командири будували бліндажі, протитанкові перешкоди, ставили дротові загороди, встановлювали мінні поля, обладнували окопи, позиції і т.д. Це була краща школа бойової підготовки.

На початку серпня 1941 року бої розгорнулися в Онуфріївському і Новогорізькому районах Кіровоградської області, а передові частини німців, які прорвалися, почали підходити до Крюкова, щоб з ходу форсувати Дніпро і захопити Кременчук.

В цій скрутній бойовій обстановці командування Південно-Західного фронту прийняло рішення висунути на раніше підготовлений оборонний рубіж західніше Крюкова дивізію народного ополчення. Їй була поставлена задача міцною обороною зупинити наступ ворога і утримувати рубіж до підходу в місто регулярних частин Червоної Армії.

Першим зайняв оборону 5 серпня 1941 року 3-й Крюківський полк, а в ніч на 6 серпня – 1-й і 2-й Кременчуцькі полки народного ополчення. Дивізія обороняла смугу 20 км по фронту і 2–3 км вглиб, при одноешелонній побудові бойового порядку. Основні зусилля дивізія зосереджувала в центрі, на ділянці Крюківського полку. Тут проходили дві основні дороги: до міста і до пристані на Дніпрі. Ділянка оборони цього полку досягала 6 км по фронту, інших – по 7 км.

Зранку 6 серпня дивізія зав'язала бій з передовими частинами ворога. Фашисти розраховували на легку перемогу. До батальйону гітлерівців йшли на повний зріст на розташування 3-го полку, а біля роти автоматників, які вели безладну стрілянину, атакували 1-й полк. Ополченці підпустили ворога досить близько і відкрили залповий вогонь. Багато ворогів полягло. Незабаром фашисти організували ще декілька атак, які були успішно відбиті ополченцями.

Обравши зручну нагоду, ополченці перейшли в стрімку контратаку і відкинули ворога на 10 км. Про бойові дії дивізії газета «Правда» тоді писала: «...в 11 часів вечера ополченцы встретились с фашистскими частями. Не дав опомниться обнаглевшему врагу, народные ополченцы кинулись в бой. Ошеломленные, очевидно неожиданной встречей, фашисты бежали»¹. В цьому бою ополченці захопили у німців 8 кулеметів, 4 міномети, багато автоматів, рушниць і іншої військової техніки².

¹ «Правда», 1941, 29 вересня

² ПАПО, ф.15, оп.9, д.355, л.22

В наступні два дні ворог здійснював перегрупування і вів підготовку до нової атаки. Готувалися до бою і ополченці. Зранку 9 серпня супротивник, до полку мотопіхоти, при підтримці танків і бронемашин, після нетривалої артилерійської підготовки і ударів авіації перейшов до наступу. Бійці і командири дивізії відбивали одну атаку за другою, вражаючи ворожі танки пляшками з запалювальною сумішшю і протитанковими гранатами. До останнього снаряду билася гарматна обслуга під командою І.Є.Буличова. Особливо гарячі бої розгорілися на підступу до мосту через Дніпро. 22 бійця під командою молодшого лейтенанта О.Г. Гольдфарба стояли на смерть і не пропустили фашистів.

Більше ніж половина особового складу дивізії полягли смертю хоробрих або були поранені на підступах до рідного міста. Особливо хоробро в цих боях проявили себе комуністи. До останнього подиху бився з ворогом політрук роти П.Ярина. Хоробрий політпрацівник влучним вогнем та в рукопашному бою знищив більше десятка німців. І тільки куля ворога обірвала життя цього героя¹.

Приклад комуністів наслідували і безпартійні воїни. Так борець 1-го Кременчуцького полку, інженер М.Д.Мельниченко, незважаючи на поранення, категорично відмовився покинути місце бою. Він знищив декілька німців і загинув смертю хоробрих. 36 ополченців 3-го Крюківського полку, будучи пораненими, стійко обороняли свої позиції, відбивши дві атаки роти фашистів.

Залишки дивізії народного ополчення влились до складу 297-ї стрілецької дивізії, направленої до Кременчука командуванням 38-ї армії.

В умовах війни, поряд із уже апробованими утвореннями, швидко склалися й набули поширення винищувальні батальйони – нова досконаліша форма використання можливостей громадськості у знешкодженні ворожої агентури, дотриманні режиму, запровадженого в прифронтових і тилкових районах.

Так, у спеціальній Постанові Полтавського обкому КП(б)У від 26 червня 1941 року говорилося: «...Покласти на органи НКВС завдання організації боротьби проти парашутних диверсантів, з цією метою при міських і районних відділах НКВС сформувати винищувальні батальйони». І буквально на другий день в Кременчуці почалось формування винищувального батальйону, який в короткий термін був сформований і приступив до виконання службового призначення.

Окремою сторінкою в літописі нашого міста стала участь винищувального батальйону в його обороні. Є спогади начальника штабу цього батальйону, його бійців, але це окрема робота.

Винищувальний батальйон, який був сформований в місті Кременчуці на базі рятувальної станції, носив назву – винищувальна рота на воді. До її складу входили всі штатні підрозділи річкового флоту, які знаходилися в акваторії портового міста Кременчука, молодь, яка на той час не була призвана до лав армії, та літні люди, які не підлягали призову. Всього до складу роти входило біля 100 чоловік.

Мужність і винахідливість виявили бійці роти винищувального батальйону, як їх тоді називали – водники, в цей час. Ось як про це розповідається в «Доповідній записці рятувальної служби Союзосводу СРСР про перебудову роботи на військовий спосіб» від 2 жовтня 1941 року: «...Личный состав спасательной службы Кременчугского Освода (Укросвод) до занятия города врагом самоотверженно провел работу по спасению бойцов Красной Армии. В августе месяце авиация противника разбомбила переправу через Днепр. Наша пехота, в количестве около 1000 человек, оказалась в воде. Благодаря принятым мерам спасательной службе, привлечшей актив осводовцев, большинство бойцов из воды были извлечены, а понтонная переправа была с помощью легких водолазов (от Кременчугского Освода) восстановлена полностью»².

¹ Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область. Київ, 1967, стор.480

² Радянські архіви, № 4, 1975, стор. 40

Відповідно до свого основного призначення, винищувачі вдень і вночі патрулювали вулиці Кременчука, прочісували місцевість, перевіряли документи, у разі потреби влаштовували засади й облави, здійснювали збройні операції по затриманню або ліквідації груп та окремих диверсантів, вивідачів і терористів, які просочувалися через лінію фронту або десантувалися з літаків.

В подальшому Кременчуцький винищувальний батальйон проявив себе, як добре організований військовий підрозділ, здатний самостійно вирішувати оперативні завдання.

В процесі взаємодії з регулярними військами винищувальний батальйон, разом з залишками ополченців, згодом влився в 297-у стрілецьку дивізію.

Саме з 19 серпня 1941 року оборона Кременчука була покладена на 297-у стрілецьку дивізію 38-ї армії.

Із уцілілих ополченців і бійців винищувального батальйону був сформований стрілецький полк, який до 12 вересня 1941 року мужньо захищав рідне місто.

Героїчна оборона воїнів 297-ї стрілецької дивізії і Кременчуцького ополчення майже на цілий місяць скувала значні сили ворожих військ на цій ділянці фронту.

Навіть в ті тяжкі часи мужність захисників Кременчука була оцінена достойно. За хоробрість і героїзм були нагороджені: орденами – 112 і медалями – 609 чоловік¹.

До речі, в ході визволення українських земель від загарбників, органи влади знову поверталися до таких перевірених гарантів безпеки й нормального функціонування тилу, як винищувальні батальйони.

В Кременчуці, з жовтня 1943 року по травень 1944 року, діяв такий винищувальний батальйон, але це окрема сторінка в літописі нашого міста.

Ополчення, винищувальні батальйони, інші форми добровільних народних формувань стали яскравим прикладом самовідданості, мужності й відваги кременчужан у боротьбі з ворогом. Безперечним є той факт, що всі вони відіграли вкрай важливу роль в захисті нашого міста.

Тисячі відомих і безіменних героїв віддали своє життя, відстоюючи право тодішнього й прийдешнього поколінь на свободу і мир.

Бышенко А.Н.

ЗАГАДКА ЛЕТЧИКОВ ВИНОГРАДОВА И ВСЕЕВА РАСКРЫТА

В 2008 г исполнилось 67 лет с начала Великой Отечественной войны, которая принесла стране колоссальную разруху, а нашему народу неимоверные страдания и грандиозные человеческие потери. Потери, которые до настоящего времени сосчитать не удалось с точностью хотя бы до миллиона человек (цифры колеблются с учетом гражд. населения от 20 до 43,4 млн. человек). Немалую долю в этих потерях занимают категории не вернувшихся из боевых вылетов и без вести пропавших.

Хронология поиска

Тема летчика Виноградова, сбитого в районе Крюкова (правобережная часть Кременчуга Полт. обл.) над Деевским лесом в 1941 г. и похороненного там же местными жителями, периодически появляется на страницах местных газет на протяжении последних лет сорока. Большею частью, поводом для публикаций были факты неоднократного разрушения надгробного памятника неустановленными вандалами, да отчеты о работе по уходу за могилой местного пионерского военно-патриотического клуба. Вместе с тем,

¹ ПАПО, ф.15, оп.9, д.355, л.37

достовірно установить его историю и судьбу, как и принадлежность к какому-либо авиационному подразделению, до сих пор не удавалось никому, хотя с того времени прошло уже 67 лет. Так получилось, что изъятые в 1941г жителем Крюкова Григорием Черноотченко обгоревшие, но сохранившиеся документы летчика и часть письма от родственников или жены, потерялись в послевоенное время, переходя из рук в руки. Все, чем располагали исследователи, это ничем не подтвержденная фамилия, имя, отчество летчика и год рождения без числа и месяца.

Никаких положительных результатов не дал запрос краеведческого музея в центральный архив министерства обороны РФ. Не смогли ничего прояснить и члены городского детского поискового клуба, занимавшиеся этой темой в 70–80 г. Ушли уже в мир иной, так и не оставив никаких письменных свидетельств по этой теме, и свидетели последнего боя летчика Виноградова, похоронившие его на следующую ночь недалеко от места падения самолета. С годами история обросла массой устных и опубликованных домыслов и предположений, что очень исказило первоначальную информацию очевидцев и, особенно, в отношении даты события, т.к. публикации по этой теме, с ссылкой на устные свидетельства очевидцев, однозначно указывали на октябрь 1941г.

Более 5 лет поисковой работой по истории летчика Виноградова занимается и общественная организация «Кременчугский музей истории авиации и космонавтики». К большому сожалению, темой боевой деятельности авиации в районе Кременчуга в 1941 и 1943 году никто и никогда в городе не занимался и никаких исследований, в том числе архивных, не проводил. К началу исследований отсутствовал даже перечень авиаподразделений, принимавших участие в боевых действиях в районе Кременчуга. Все, что имелось в начале исследований, это Книга Памяти с именами воинов погибших у Кременчуга, имеющая большое количество неопределенностей, неясностей, неточностей и ошибок, да книга «В сражениях за победу» о боевом пути 38 армии, в которой почти ничего не сказано о действиях советской авиации в р-не Кременчуга в 1941г.

Началась кропотливая поисковая и аналитическая работа по составлению библиографической базы данных, а также базы данных по авиаподразделениям воевавших у Кременчуга в 1941 и 1943 г.г. и погибших летчиков.

За это время просмотрено в электронных архивах ЦАМО несколько тысяч учетных карточек о погибших воинах с фамилией Виноградов, среди которых встречались и летчики с такой фамилией, погибшие в 41-м на Юго-Западном фронте. Анализировались мемуары военных авиаторов той поры, различные очерки и публикации о летчиках, изучались донесения авиационных подразделений о потерях, которые входили в состав Юго-Западного фронта и действовали в 41 г. в р-не Кременчуга, но все тщетно. Казалось, что тайну летчика Виноградова не разгадать никогда.

Все более вероятной казалась мысль, что история летчика Виноградова всего лишь красивая легенда, не имеющая под собой никакой реальной почвы. В пользу такого предположения говорила и заявленная дата гибели – октябрь. Не могли появиться в р-не Кременчуга в этот период советские, к тому же одноместные самолеты, немцы в это время уже вели бои за Харьков.

И вот настоящая удача. Скорее всего, случайно, в августе 2008г. информация о летчике Виноградове и его гибели в августе 41 г. на подступах к Кременчугу обнаружилась там, где ее никому до сих пор не приходила мысль искать – в авиационных подразделениях Военно-Морского Флота...!!!

«В августе 1941г группа летчиков с Балтики была направлена в Воронеж переучиваться на штурмовики Ил–2. Переучились быстро и получили приказ лететь на Черное море.

Десятка Ил–2 под командованием кап. Челнокова Н.В.(буд.2 ГСС – А.Б.) взяла курс на юг. На одном из промежуточных аэродромов (в Богодухове) Челнокову передали приказание самого главкома ЮЗ направления, маршала Буденного: нанести бомбоштурмовой удар по танковой и моторизованной колонне противника, движущейся в сторону Кременчуга.

Челноков повел группу к цели в составе 5 самолетов: Николаев (буд. ГСС – А.Б.), Степанян (буд 2 ГСС – А.Б.), Виноградов, Евсеев.

Колонна была разгромлена, первая атака, неожиданно вошедших в боевой строй штурмовиков, увенчалась блестящим успехом.

Такие же вылеты были выполнены с Кременчугского и Полтавского аэродромов. Помогая нашим войскам сдерживать наступление врага на суше, морские штурмовики получили боевую закалку еще в пути к новому месту службы. Двое из десяти погибли смертью храбрых – летчики Евсеев и Виноградов. Большинство из остальных были представлены к наградам. Николаев – к ордену Красного Знамени.

Сдав семерку обученных и испытанных в бою штурмовиков командованию ВВС ЧФ, комэск Челноков вернулся в Воронеж, где его ждала новая группа курсантов...

Это выдержка из книги Минакова В.И. «Гневное небо Тавриды» из главы под названием «Комэск Николай Николаев». Эта информация и стала отправной точкой в дальнейшей поисковой работе.

По фамилиям летчиков, входивших в состав указанной группы и ставших впоследствии Героями Советского Союза, удалось установить и название подразделения. Это была 46-я отдельная штурмовая авиационная эскадрилья (ОШАЭ) ВВС Черноморского флота, но поскольку она была сформирована из летчиков с Балтики, в основном из 57 БАП, то стало очевидным, что поиск надо вести в подразделениях ВВС КБФ, а поэтому искать сведения и архивные материалы о летчике Виноградове, а теперь и Евсееве, необходимо не в Центральном архиве Министерства Обороны, а в Военно-морском архиве в г. Гатчина Ленинградской обл., где сосредоточена вся информация о флоте и о подразделениях ВВС флота. С запросом в Военно-Морской архив никто и никогда не обращался, т.к. никто и предположить не мог о возможности участия в боевых действиях морского авиаподразделения в центре Украины.

Очевидной стала необходимость проведения архивных исследований в ЦВМА, находящемся в г. Гатчина.

Взвесив все за и против, я пришел к выводу, что с запросом в ЦВМА не все так просто, как казалось поначалу. Для официального запроса в архив по Виноградову исходных сведений было очень мало, к тому же, в имеющихся сведениях могла быть ошибка или неточности, к примеру, в годе рождения, имени или отчестве (такая ошибка по отчеству, как оказалось, имела место). По Евсееву ситуация была еще сложнее, поскольку, кроме фамилии, никакой другой информацией я не располагал.

Стало ясно, что запрос по названным причинам может вообще остаться нерассмотренным, либо результат будет отрицательным. Проанализировав еще раз ситуацию, было принято решение с запросом в ЦВМА повременить, а сосредоточиться, с целью выявления дополнительной информации, на поиске и анализе материалов по подразделениям ВВС Черноморского и Балтийского флотов.

Работу решено было начать с поиска материалов по 57 БАП ВВС Балтийского флота. И вот здесь последовала еще одна большая удача. В конце июля 2008 г. в интернете удалось найти статью «Один из четырех...» известного российского поисковика – исследователя из С.–Петербурга, председателя объединения поисковых отрядов Ленинградской обл., Ильи Прокофьева. Статья самым непосредственным образом относилась к боевым действиям в августе 1941г штурмовой АЭ на Ил–2 57 БАП на подступах к Ленинграду. Но самое главное состояло в том, что И.Прокофьев работал по указанному полку в ЦВМА, а следовательно, хорошо информирован по личному составу 57 БАП и, возможно, имеет в своей базе данных все необходимые сведения по погибшим в р–не Кременчуга в 1941 г. летчикам Виноградову и Евсееву.

Публикации И.Прокофьева и его колоссальная по объему поисково-исследовательская работа мне были знакомы. Но именно это обстоятельство и беспокоило больше всего. Станет ли он при такой загрузке, в случае обращения к нему за помощью, заниматься еще и нашими делами, особенно если без архивных исследований не обойтись.

В конце сентября 2008 г. я обратился с письмом к нему, а через некоторое время получил ответ, из которого стало ясно, что каких-либо материалов по Виноградову и Евсееву у него нет, но при случае он обещал поработать в Гатчинском архиве по этой теме. Начался период мучительного ожидания.

Через четыре с половиной месяца от И. Прокофьева пришел ответ с положительным ответом из ЦВМА. Гибель летчиков 46 ОШАЭ ЧФ л-та Виноградова Николая Георгиевича и ст. л-та Евсеева Геннадия Павловича в районе Кременчуга в августе 1941г. подтверждается архивными документами. Вместе с подтверждением гибели, в архивной справке указаны все необходимые биографические сведения и послужной список погибших, а также сведения о родственниках.

Остается добавить, что архивный поиск материалов был выполнен качественно при непосредственном и активном участии должностных лиц штаба Ленинградской ВМБ, личного участия начальника ЦВМА капитана 1 ранга Павловского В.В. и неизвестных мне сотрудников архива. Выполненная ими работа выходила за рамки служебных обязанностей.

Биографические сведения о летчиках 46 ОШАЭ л-те Виноградове Н.Г и ст. л-те Евсееве Г.П.

Виноградов Николай Георгиевич, лейтенант (1914 – 12.08.1941 г.г.)

Уроженец дер. Шелуденево Кировского р-на Калининской области.

С 14 августа 1936г. по ноябрь 1938 г. проходил службу курсантом военно-морского училища им. Сталина. (г. Ейск)

С ноября 1938 по 27 июня 1940г. находился в распоряжении командующего Днепровской военной флотилии.

С 27 июня 1940г по 8 июня 1941 г. старший летчик 46 АЭ Днепровской военной флотилии.

С 8 июня 1941 г. пилот 46 ближнеразведывательной авиаэскадрильи Пинской военной флотилии, а затем пилот 46 штурмовой авиаэскадрильи ВВС Черноморского флота.

В конце июля 1941 г. был направлен в Воронеж для переучивания на Ил-2, а в августе 1941 г., после очень быстрого переучивания и получения самолетов, в составе группы летчиков с Балтики, введенных в 46 ОШАЭ ВВС ЧФ под командованием Челнокова Н.В., направился на ЧФ. При перебазировании 46 ОШАЭ по личному указанию маршала Буденного С.М. была использована для штурмовки вражеских колон на правом берегу р.Днепр у Кременчуга.

Н.Г.Виноградов

12 августа после штурмовки вражеских колон и техники в р-не Крюкова (правобережная часть Кременчуга) лейтенант Виноградов Н.Г. не возвратился из боевого задания на аэродром базирования.

Согласно материалов ЦВМА л-т Виноградов Н.Г. погиб при выполнении боевого задания возле г. Кременчуга.

В личном деле указаны члены семьи: жена Виноградова Евдокия Терентьевна, дочь Светлана 1940 года рождения, в 1941 г. проживали по адресу с.Долгое Каргапольского р-на Челябинской области (Курганская обл.)

Фото семи Виноградовых

Источники:

1. ЦВМА РФ алф. карточки ф.1, ф.8 послужная карта, личное дело 12720, ф.1080, опись 4, дело 19, лист 23; ф.1080, опись 4, дело 5 Лист 211, 223
2. Минаков В.И. «Гневное небо Тавриды»

Похоронен л-т Виноградов местными жителями в 1941 г. (в период оккупации) в 15 км от г. Кременчуга в Деевском лесу (в р-не Крюкова), как Виноградов Николай Корнеевич. На могиле, в 70-е годы, Крюковским карьероуправлением (дир. Лотарцев В.П.) установлен обелиск.

Памятник на могиле Н.Г. Виноградова 70-х годов XX века

Евсеев Геннадий Павлович, ст. лейтенант (1912 – 9.08.1941 г.г.)

Родился в г. Казань

С августа 1933 по январь 1935г.г. проходил службу курсантом военно-теоретической школы летчиков.

С января 1935 по декабрь 1936г. курсант военной школы морских летчиков им. Сталина (г. Ейск).

С декабря 1936 по апрель 1938 г. младший летчик в/ч № 50 ВВС Балтийского флота.

С апреля 1938 по июль 1938 г.г. старший летчик в/ч № 50 ВВС КБФ.

С июля 1938 по апрель 1939 г.г. летчик в/ч 4002/2 ВВС КБФ.

С апреля 1939 по апрель 1940 г. начальник ПДС 13 отдельной истребительной авиаэскадрильи (ОИАЭ) ВВС КБФ.

С апреля 1940 командир звена 13 ОИАЭ.

Участник войны с белофинами. Имеет как минимум 1 сбитый самолет. В июле 1941г., вероятно был, направлен в 57 БАП, а в августе 1941 г. в составе группы летчиков с Балтики убит в Воронеж для переучивания на Ил-2. После очень быстрого переучивания и получения самолетов, в составе 46 ОШАЭ ВВС ЧФ под командованием Челнокова Н.В. направился на ЧФ.

При перебазировании 46 ОШАЭ по личному указанию маршала Буденного была использована для штурмовки вражеских колон на правом берегу р. Днепр у Кременчуга.

9 августа после штурмовки вражеских колон и техники в р-не Крюкова (правобережная часть Кременчуга) ст. лейтенант Евсеев Г.П. на аэродром не вернулся. Согласно материалов ЦВМА, прибывший из частей ВВС Балтийского флота ст. л-т Евсеев Г.П. погиб при выполнении боевого задания возле г. Кременчуга.

Награды: Орден Красного знамени – 21.04. 1940г.

Орден Красного знамени – 24.11 1941г. (посмертно)

Место захоронения ст. л-та Евсеева Г.П. неизвестно.

В личном деле указаны родственники: жена Евсеева Нина Степановна 1912г. рождения, уроженка г. Казани, брат Евгений и сестра Зоя, проживали в г. Казани.

Источники:

1. ЦВМА РФ ф.1080, опись 4, дело 5, лист 211, 223; Ф.3, опись 1, дело 281, лист 94
2. Минаков В.И. «Гневное небо Тавриды»
3. Иванов П.Н. «Крылья над морем»

**Краткая историческая справка о ходе военных действий
в районе Кременчуга в августе 1941 г.**

Использование командованием ЮЗФ «чужого» авиаподразделения было вынужденной мерой и не от хорошей жизни. Воздушная разведка ВВС ЮЗФ не смогла вовремя обнаружить концентрацию в р-не Кременчуга главных сил немцев – танковой группы генерала Клейста. 6 августа 3 моторизованный корпус Макензена приблизился к Крюкову на расстояние 20 – 25 км и уже 7 августа Кременчугская дивизия народного ополчения вместе с 297 стрелковой дивизией вступили в бой с передовыми немецкими частями, 13 и 14 пехотных дивизий и дивизии СС «Викинг».

Других советских войск на данном участке на 7 августа 1941 г. не было. Для командования ЮЗФ стала очевидной угроза захвата Кременчугского моста, а угроза переправы немецких войск на левый берег Днепра, с последующим движением навстречу танковой группе Гудериана, с каждым днем становилась все очевидней.

9 августа немецкие войска заняли правобережную часть Кременчуга, поселок Крюков, и вышли к железнодорожному мосту. В этот же день советские войска отошли на левый берег, подорвав один пролет ж/д моста.

Теперь только авиация могла повлиять на ход событий. Большие надежды командование ЮЗФ связывало с бомбардировочной и штурмовой авиацией, которая должна была своими ударами по переправе и колонам техники на подходе к ней если не уничтожить, то хотя бы задержать продвижение и значительно ослабить силы противника. Но самолетов не хватало.

Результаты анализа мемуарной литературы, а также материалов Кременчугского краеведческого музея о погибших в 1941 г. в р-не Кременчуга советских военнослужащих свидетельствуют о том, что в указанном районе подразделения советских ВВС, из-за нехватки таковых на кременчугском направлении, и не только кременчугском, применялись в «пожарном» варианте, т.е. перебрасывались на Кременчугский плацдарм в спешном порядке и собирались по принципу – «с мира по нитке».

5 августа 41г. на Полтавском аэродроме (120 км от Кременчуга) приземлился и через день начал боевые вылеты на линии Киев – Днепропетровск 55а БАП, перебазированный с Дальнего Востока. 7 августа на указанном участке начали боевую работу часть 43, 45 и предположительно остатки 211 БАП, переподчиненные накануне 15 САД. Здесь же действовали в интересах 38 армии 230 и 284 БАП из состава 75 САД.

Но истребительное прикрытие бомбардировочных полков было слабым.

Для сопровождения и прикрытия истребителей не хватало, и выделялись они звеньями, реже эскадрильями, из разных полков. На момент подготовки статьи известно о частичном использовании у Кременчуга сил 17, 164, 254, 282, 512 ИАП. Но авиационные подразделения таяли на глазах, а авиационных резервов у командования ЮЗФ не было. В этот период потери авиации ЮЗФ восполнялись в основном за счет восстановления поврежденной техники.

И вот, в назревающей суматохе и приближающемся крахе в зоне действий ЮЗФ, появляется эскадрилья «чужих», но так необходимых штурмовиков. К тому же, маршрут их следования на ЧФ пролегал как раз через Днепр и места концентрации сил 1 танковой группы Клейста.

Количество боевых вылетов 46 ОШАЭ на штурмовку вражеских колон в р-н Крюкова неизвестно. Согласно материалам ЦВМА РФ, 46 ОШАЭ использовалась в указанном районе, как минимум, 3 дня. Свидетельство тому – даты гибели летчиков ст. л-та Евсеева Г.П. (9 августа 1941г) и л-та Виноградова Н.Г. (12 августа 1941г.)

Февраль 2009 г.

P.S.

1. В апреле 2009г. найдены в г. Селижарово Тверской обл. родственники Н.Г. Виноградова – жена одного из пяти братьев Виноградовых – Виноградова Евгения Николаевна, которая выслала единственное из сохранившихся фото. Дочь Виноградова Светлана пока не найдена.

2. 8 мая 2009 г. на могиле Виноградова Н.Г. установлен новый надгробный памятник с надписями, соответствующими архивным сведениям.

Открытие нового памятника на могиле Н.Г. Виноградова. 2009 год.

3. В июле – августе 2009 г. обследовано предположительное место падения самолета Виноградова. При обследовании обнаружено до 60 небольших фрагментов обшивки самолета, картера двигателя, боеприпасов от пушки ШВАК и пул. ШКАС. Крупных фрагментов самолетной конструкции пока не обнаружено. Обследование места падения будет продолжено.

Фрагменты обшивки самолета, картера двигателя, боеприпасов самолета Ил-2

Маслак В.І.

КРЕМЕНЧУК НА СТОРІНКАХ БЛОКНОТА ВОЄННОГО ЗВІТОДАВЦЯ ІВАНА КОСТЮКА

Спогади Івана Костюка стали об'єктом студіювання з кількох причин: по-перше, в них міститься інформація про Кременчук періоду німецько-фашистської окупації (березень – жовтень 1942 року); по-друге, ми отримуємо уявлення про агітаційно-пропагандистську роботу окупаційної влади та важливість цієї роботи для уряду Німеччини; по-третє, до сих пір існує нагальна потреба розробки питання служби українців в німецькій армії, ролі вояків ОУН – УПА в Другій світовій війні.

«Відділ Пропаганди України» прибув до Кременчука з міста Рівне, а до цього базувався у Кракові, потім Львові. Трохи згодом доля закидає «воєнного звітодавця» до Харкова, Києва, Кіровограда, Вінниці, знову до Львова, Криниці, Закопане, Шлезька.

Кінцевим пунктом існування відділу стає Ерфурт, де в травні 1945 року після капітуляції Німеччини він саморозпустився.

На час описуваних подій командував відділом оберлейтенант Адольф Мауер, професійний журналіст зі Штутгарту. В штаті відділу названо воєнних звітодавців, кінооператорів, фотографів, кіно – театральних режисерів, бюрових робітників, водіїв, механіків, охоронну команду – всього близько 50 осіб. У своїй діяльності Відділ підпорядковувся безпосередньо центральному Міністерству Пропаганди в Берліні (підвідділу «Вермахт – Пропаганда»), а у військових справах «дотичному Головнокомандуючому воєнних відтінків (відділів – В.М.) на теренах яких Відділ діяв»[1]. Підрозділ оснащений 20-ма автомашинами, серед яких «модерні пропагандивні» (з радіо – та кіно обладнанням, власними електростанціями, мікрофонами, гучномовцями, фільмами, грамплатівками тощо).

Кременчуцька земля зустріла чужих агітаторів вороже – колони німецьких, румунських та «мад'ярських» (угорських – В.М.) вояків, що рухались з боку Олександрії до нашого міста, не доїхавши близько 20 кілометрів до Дніпра, зав'язли в багнюці «Талової балки» і були звільнені лише за допомогою волів, яких мобілізували у найближчих, створених вже на той час, колгоспах.

І. Костюк наводить короткий історичний нарис міста Кременчука. Згадано і пісню: «Ой чук – Кременчук, недалеко Голтва, а в тій Голтві – паляниця жовта». Наводиться переказ про рибалку Кременя і наукове пояснення етимології слова «Кременчук» – з татарської «Кременчик» (мала військова фортеця). Слушно зазначено, що Кременчуччина належала до Переяславського князівства, що активне освоєння її починається за часів Великого князівства литовського. Але в описі присутні і помилки: так заснування міста датоване 1591 роком (замість, хоча й умовної дати 1571. – В.М.), повстання Криштофа Косинського 1551–52 роками (замість 1591–93. – В.М.) Кременчук дійсно був центром Новоросійської губернії, але не Катеринославської (нині Дніпропетровської. – В.М.), Малоросійської (Чернігів – В. М.) та Полтавської (з моменту заснування у 1802 році – центр місто Полтава. – В.М.)[2].

Автор розписує торгівельні зв'язки, які схрестилися поблизу Кременчука і які сприяли фінансовій активності, але знову ж помиляється в датах найбільших ярмарків: Трисвятительського, Іванівського та Семенівського (29 січня, 20 червня, 26 серпня замість 30 січня, 24 червня та 1 вересня)[3].

Цікаво описано зміни населення міста: 1773 рік – 789 «душ», кінець XIX століття друге, після Харкова, місце на Лівобережжі, на 1 жовтня 1928 року 64180 осіб (43,9 % – українці, 8,3 – росіяни, 4,6 – євреї), а на 6 червня 1942 – 31818 жителів, 12700 – чоловіків, 19118 – жінок ; за національністю 29337 – українці, 1818 – росіяни, 100 – німців, 563 – інші (жодного єврея)[4].

В «блокноті» зазначено, що основою промисловості міста стали ремісничі цехи: кравецький, швецький, ковальський, пекарський, гончарний та інші. У 1785 році засновано фабрику зброї, чавунний завод та цукроварня, а 1809 – фабрику сукна.

Певна плутанина присутня і в переліку навчальних закладів довоєнної доби: Педагогічний інститут, Медичний, Музичний, Вища Торгівельна та Агрономічна школа, Медична школа для акушерок, Землемірна, Сільськогосподарські та Торгівельні середні й народні школи загального навчання. Не згадано про учительський інститут, реальне педучилище, технікум залізничного транспорту[5, с. 410–420].

Як пропагандист, Іван Костюк згадує про місцеву друкарню та часописи: щоденник «Робітник Кременчуччини», «Радянський Селянин» (друкувалася тричі на тиждень, але в 1925–30 роках[5, с. 819–820]).

«Жидівською мовою «Кременчукер Цайтунг»» («Кременчукер арбетер» – «Кременчуцький робітник» – 5 разів на місяць[5, с.407]) «безліч журналів, періодики та всякої більшовицької літератури»[1].

До війни бібліотеки міста нарахували 60 тисяч томів в центральній міській, 40 тисяч – педінститут, а також велика кількість робітничих клубів з власними книжковими зібраннями.

З обробки бібліотек і почали свою «роботу» німецькі агітатори. Були вилучені та відправлені до Німеччини всі матеріали «більшовицької пропаганди» та «небажані книжки». Із залишків сформувавши міську бібліотеку.

Німці дозволили відкрити школи в місті та районі медичні, музичні, сільськогосподарські та торгівельні курси з обов'язковим вивченням німецької мови. Але в спогадах не говориться про рівень освіти в цих школах. Вивчення географії обмежувалось одним реченням: столиця рейху – Берлін. З курсу арифметики в першому класі учні мали засвоїти дії до 100, а в другому – до 1000, в третьому – вивчити дробі, в четвертому – додавати і віднімати на рахівниці[6, с.95].

Іван Костюк пише про часопис «Дніпрова хвиля», що виходив тричі на тиждень на чотирьох сторінках (створений у листопаді 1941 року Євгеном Щепанським, після смерті якого у березні 1942 головним редактором стає Василь Тарасів, а з серпня 1942 року – М. Шаповал).

Влітку 1942 року Відділ пропаганди налагодив випуск «Вечірнього листка», покликаною інформувати місцеве населення про події на фронті, культурну хроніку, новини. Щотижня готувалися матеріали «Фото – пресової служби». Комплекти будь – яких матеріалів, в обов'язковому порядку, надсилалися на адресу Українського наукового інституту у Берліні (директор Іван Мірчук).

Високої оцінки «воєнного звітодавця» отримав кременчуцький театр. «Справжні, професійні актори, що в голоді й холоді на нестатках тодішнього життя – буття, дослівно днювали і ночували в театрі». Їх стараннями народилася постановка «Запорожця за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Гриць», «Вій», «Катерина», «Сватання на Гончарівці», «Маруся Богуславка», «Ніч під Івана Купала», «Весела вдовичка», «Коломбіна», «Фраскіта», «Циганський барон», «Циганське кохання», «Коварство і любов» та інші. Яскраві концерти симфонічного оркестру, чоловічого та мішаного хору, святкування 100-ліття Миколи Лисенка влітку 1942 року.

Така ідилія існувала недовго. І. Костюк змушений зазначити, що з 1 вересня 1942 року Кременчук разом з Полтавою, Маріуполем на півдні та Черніговом на півночі ввійшли до складу «Рейхскомісаріату Україна». З того часу не було вже ні полум'яних промов німецьких генералів, ні концертів на честь великих українців, замість цього почалися вивози цивільного населення до «соняшної Німеччини»[1].

Складовою агітаційно-пропагандистської роботи була організація мітингів. Як правило, працівники групи «Фільм» демонстрували якийсь кінофільм (наприклад «Шляхами на Соловки»), який був звуковим і мав синхронний текст українською. В перерві присутнім роздавали цигарки, махорку та тютюн, содову воду, а потім розпочинався власне «балак». Можна повірити, що промови були заздалегідь підготовані німцями, але викликають сумніви

твердження про розлоге цитування українських класиків, про закінчення промов окликом «Слава Україні!» та щодо чисельності зібрань («не раз до 5-ти тисяч осіб»[1]).

Кілька сторінок блокнота присвячено «похідним групам» Організації Українських Націоналістів. Їм в заслугу приписується розвиток освіти, театру, преси, міського управління, нищення наслідків «ленінсько-сталінської ідеології», українізації населення, організації нелегального «Червоного хреста» для допомоги військовополоненим. І. Костюк називає прізвиська загиблих патріотів: Щепанського, Кальби, Лемика, Гриціва. І, вірний законам конспірації, згадує лише імена активісток цього руху – кременчуцьких дівчат: Одарку, Надю, Настю, Оксану, Людмилу, свідомість яких пробудили галицькі, буковинські та закарпатські хлопці, що «пили воду з Дніпра», йшли на смерть, як на весілля[1]. Діяльність на Кременчуччині «представників похідних груп» підтверджена документально[7], але не дуже віриться у те, що завдяки їм місцеве населення масово почало спілкуватися українською та співати на дамбі замість «осоружних большевицьких»: «Три танкіста», «Катюша», «Если завтра война», «Таганка» – «Ще не вмерла», «Не пора», «Гей у лузі – червона калина», «Зажурились галичанки», «Ой видно село», «Видши брате мій», «Гей-гу, Гей-га»[1].

Стосовно окупованого Кременчука в досліджуваних спогадах подибуємо нечисленні, але інформативні згадки. Іван Костюк побачив місто достатньо зруйнованим і всю провину за це покладає на «большевицькі армії». Були знищені механізовані пекарні, три бровари (пивзаводи – В.М.), горілчану фабрику, тютюнову, беконярню (м'ясокомбінат – В.М.), птахо – яєчний комбінат, фабрику оцту, тартаки (лісопильні – В.М.), столярні, меблеву фабрику та низку заводів і майстерень. Зруйновані млини та елеватор і вся дамба була вкрита залишками харчових припасів в суміші з нафтою та оливою.

Дивом збереглися Кременчуцький музей та Кременчуцький архів, що знаходились в «жидівських божницях» (синагогах – В.М.), та місцевий театр імені Івана Тобілевича. Серед культових споруд вцілів Кременчуцький Собор (Успенський – В.М.), а Свято-Троїцька та Свято-Покровська церкви були зруйновані більшовиками. На березі Дніпра вціліло «буржуазне п'ятно» – багатіші будинки з присадибними садками, городами й огорожами.

Залізничне депо було зруйноване, але німці відбудували міст і забезпечили зв'язок між Кременчуком і Крюковом залізничному і кінному транспорту та пішоходам. Міст добре охоронявся, для місцевого населення був відкритий тільки в певні години дня. Німці побоювались диверсій, так як було декілька спроб підірвати міст, не дивлячись на безжалісні розстріли.

За описом зима 1941 – 1942 років була суворою і сніжною, і в березні вулиця Херсонська була залита талою водою, а німецькі піонери (сапери – В.М.) змушені були застосовувати динаміт для прискорення кригоходу. Цікавий факт стосовно перейменування вулиці Леніна на «вулицю Визволення» (від більшовицького ярма – В.М.). І. Костюк зазначає, що нова назва не прижилася серед місцевого населення і навіть німці частіше вживали стару.

Високу оцінку дано Міській управі та її відділам. Їх піклуваннями організовувались українські школи (про якість освіти говорилося вище), курси, інститути, міські і районні лікарні. Такий бурхливий розвиток освіти суперечить німецькій політиці стосовно українського населення («Краще їх не вчити навіть читати», «Знання правил дорожнього руху достатньо, щоб не створювати аварійних ситуацій для німецького транспорту»[7, с.169]). Лікувальні заклади відроджувались для поранених німецьких солдатів. І. Костюк пише, що «наче гриби піднімались з руїн фабрики, майстерні, заводи ... тютюну, горілчаній завод, бровари». Відчувався дефіцит кваліфікованих робітників (евакуація, смерть, служба в армії).

Всі позитивні зміни були затьмарені масовим терором з боку гестапо, загонів СД та батальйону СС. Автор спогадів з певною симпатією ставиться до армійських частин («Вермахту») і відзначає зміну настроїв місцевого населення: «від хліба і солі до

насторожливості, переходу від короткотривалої радості після звільнення з большевицької неволі до отупіння й ненависті, а там й до активного спротиву новому окупантові»[1].

Підсумовуючи, необхідно зазначити наступне: особа автора спогадів залишається для нас маловідомою і навіть чи справжнє ім'я використав він чи ні, не визначено (особливо враховуючи його конспіративний досвід і те, що він пише, що в період війни його ім'я було – Юрій Осипович). Без сумніву, це людина з хорошою освітою, не позбавлена організаційних здібностей та літературного хисту. Німецькому уряду він служив з переконанням у тому, що фашистський режим Гітлера перспективніший для України радянського режиму Сталіна. Івану Костюку вдалося уникнути в'язниці у повоєнні роки, свої спогади він викладає на папері на початку 60-х ХХ століття, і, не дивлячись на тривалий термін еміграції, в його словах відчувається туга за Україною, «хвилями Славутича, блакитним небом»[1].

Письмові пам'ятки даного типу потребують пильної уваги дослідників, урахування особи автора, елементів суб'єктивізму, прагнення прикрасити свої діяння, частково змінити своє минуле хоча б на папері.

Джерела:

1. Костюк І. З блокнота колишнього воєнного звітодавця[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2008/12/blogspot.04>
2. Папловський І.Ф. Полтава вь начале XIX века // Киевская старина.–1902.–NN 7–8.– С.111–164.
3. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году. – ч. I–III. – Полтава, 1848–1852. – С.122–123.
4. Дніпрова хвиля. – 1942. – № 24 (41) – 7.06. Архівний відділ Кременчуцького краєзнавчого музею.
5. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024с.
6. Ревегук Віктор. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945). – Полтава, 2004. – 287 с.
7. Косик Володимир. Україна і Німеччина у Другої світової війни. – Париж– Нью-Йорк–Львів, 1993. – С. 225, 557, 564, 618.

Деркач Т.С.

КРЕМЕНЧУК 41-го – ГОТОВНІСТЬ ДО БОЮ. ОБОРОНА НА ОБОХ БЕРЕГАХ ДНІПРА

Історія Другої світової війни залишила достатньо «білих плям» та непорозумінь. Точніше, ідеологічна тінь весь час падала і продовжує «зачіпати» офіційну історію Другої світової війни. Ця теза відноситься як до радянського періоду історії української держав, так, на жаль, і сьогодні політична складова переважає здоровий глузд історичної науки.

Українська Радянська Соціалістична Республіка пройшла через страшні потрясіння та втрати Великої Вітчизняної, але й до цих пір український народ повністю не знає «ні кривди, ні правди» тих кривавих подій.

Не обійшла ця участь і Кременчук. Місто два рази пройшло через горнило боїв – під час оборони та звільнення. Окупація Кременчука принесла небачені страждання для його мешканців і радянських військовополонених, які знаходилися у концентраційному таборі.

Проте недостатньо вивчені епізоди цього історичного періоду залишилися помітною прогалиною у літописі міста. Особливо – це стосується першого періоду Великої

Вітчизняної, який включає не просто бої за сам Кременчук, але й перші воєнні місяці життя міста, його внутрішньої атмосфери.

Кременчук відіграв основну роль у Київській оборонній операції Південно-Західного фронту. Операції, яка закінчилася повним оточенням військ фронту, гибеллю десятків тисяч солдатів та офіцерів на чолі із командуючим фронтом генерал-полковником Кирпоносом.

Яким же представ Кременчук у червні – вересні 1941 року? Єдиним тлумаченням того періоду стали окремі спогади, епізоди з офіційної історії Великої Вітчизняної війни, музейні матеріали, деякі архівні дані. Взагалі епізодичність – основна проблема у вивченні історії Кременчука на першому етапі Великої Вітчизняної Мабуть, все ж таки, немає системного підходу до даної тематики. Тоді, як це дуже непростий, але дуже насичений період у історії міста. Тут поєдналися велике бойовище Великої Вітчизняної і стратегічна значимість оборони міста, зіткнення великих військових сил могутніх держав світу. Невеличкий Кременчук став ареною протистояння колоритних фігур з числа командування німецьких та радянських військ на цій ділянці фронту – командуючого 1-ою танковою групою Клейста, командуючого 17 німецькою армією Штюльпнагеля, командуючих, у різні періоди, 38 радянською армією Рябишева і Фекленка, комдива 297 стд полковника Афанасьєва, дивізії народного ополчення Платухіна, піхотинців, льотчиків і танкістів, серед яких і німецький ас Альфред Гривславські, героїчні ополченці Захар Подлесный, Йосип Позняк, Олександр Тельман...

На кременчуцькій землі німецька військова машина забуксувала на цілий місяць. Багато вірних синів міста поклали свої життя на полі брані, виправляючи помилки політиків та військових у перший і найскладніший, для СРСР, період Великої Вітчизняної війни.

І все ж у перші місяці війни Кременчук не знав масштабної паніки чи розгубленості. Не потрібно категорично відшукувати у історичній спадщині безлад та безпорадність керівників міста, підприємства, різних установ. Кожний, на своєму місці, робив все необхідне для захисту Кременчука, своєчасної евакуації. Так, Кременчук не мав чіткого плану оборони, але хто його з радянських міст мав і взагалі, хто тоді міг припустити, що ворожі війська за місяць від початку війни вже будуть на Дніпрі? Таких сміливців після репресій 1937–39 років було не знайти.

«Кременчук на початку війни запам'ятовувався перш за все промовою Молотова, яку я почув з репродуктора на вул. Леніна – ділиться спогадами кременчужанин Євген Миколайович Георгієв, у червні 41-го начальник човнової станції. – Промова була для нас чітка та зрозуміла. Ми вірили в сили своєї держави, її армії. Тому жодних вагань щодо переможного і досить швидко кінця війни не було. Так нас виховували (хоча між собою говорили, що Німеччина дуже серйозний супротивник і легко нам точно не буде). Тому в місті жодних проявів паніки я тоді не зустрічав. Сотні чоловіків без жодних викликів пішли до військкомату і подали заяви із проханням направити їх на фронт. Мене викликали до міськкому партії і доручили формування 2-го винищувального батальйону, якому було поставлене завдання обороняти переправу на Дніпрі, тобто район біля мосту. Батальйон був сформований з літніх людей, які не потрапляли під призов, та молоді, що працювала дружинниками у мене на станції – кількістю 40 чоловік. Озброїли нас гвинтівками та пістолетами, через декілька днів передали катер із зенітним кулеметом для охорони мосту. Ніяких навчань не передбачалося, адже часу було обмаль. До того ж вся молодь батальйону пройшла через ГТО – і всі ми були готові до праці та оборони.

Хотів би відзначити дії партійної та військової влади міста. І перший секретар міськкому тов. Котлик, і військовий комендант тов. Дикий постійно були у Кременчуці, контролювали хід евакуації, будівництва оборонних рубежів, мобілізації населення, формування дивізії народного ополчення, винищувальних батальйонів, постійно бували на підприємствах та у військах і фактично останніми покинули місто на початку вересня. Це те, що я бачив та знаю і впевнено говорю. Хоча у прізвищах можу помилятися, адже стільки часу пройшло. Серед дій батальйону відмічу період липень – серпень 41-го. З Києва пароплави щоденно тягнули баржі з евакуйованими киянами, в основному – жінками та

дітьми. Німецькі літаки в районі Кременчука дуже часто атакували баржі. Іноді окремі капітани просто відчіпляли баржу від катера і залишали під бомбами напризволяще. Ось тоді, на своєму катері, ми і «вступали у бій», на середині річці тросом арканили баржу і тягнули до берега під бомбардування фашистських літаків, висаджували переляканих жінок з дітьми і доставляли на залізничний вокзал, звідки їх евакуювали углиб країни. Після війни мені дуже хотілося зустріти одного з цих капітанів і подивитися йому у очі, можливо, я б побачив хоча б невеличке відчуття провини. Не знаю, можливо. Батальйон закінчив свою бойову діяльність наприкінці серпня, коли ворог був вже у Крюкові, міст зірваний і місто було у військовій облозі. Молодь батальйону, в тому числі і я, була призвана у діючу армію, літні люди до тилкових частин. Не знаю, як можна оцінити наші дії. Ми просто виконували свій обов'язок – захищали рідну землю від ворога.»

Якщо ми вже торкнулися військової складової оборони міста, то тут було багато місця імпровізації, а не чіткого розрахунку. Єдина військова регулярна частина у Кременчуці, 116 стрілецька дивізія, на початку війни була виведена з міста і потім ввійшла до складу 38-ї армії, що формувалася з останків 8-го механізованого корпусу генерала Рябишева. 38-а армія згодом частково закрила прогалину оборони по Дніпру між Кременчуком та Черкасами, але 116 стд так і не боронила фактично рідне місто. Кому були потрібні ці пересування кадрового та повноцінного формування – питання до командування ПЗФ? Таким чином місто залишилося фактично без прикриття. Лише згодом для оборони Кременчука виділять 297 стд, сформовану, як кажуть, «з бору по сосенці», і то, за спогадами маршала Баграмяна, лише один її полк прийме участь у обороні міста. Так ключовий, кременчуцький сектор угруповання Південно-Західного фронту залишиться неприкритим, що і використають німецькі генерали у вересні 41-го. А на початку липня у Кременчуці, одними із перших у країні, почали формувати дивізію народного ополчення. Актуальність була очевидна. Ворог наближався до меж Полтавської області, Дніпра і такі дії були скоріше вимушеними, аніж запланованими. Кременчужани йшли боронити своє місто і готові були стояти до кінця.

Комдивом дивізії став полковник Платухін. Дивізія отримала легке стрілецьке озброєння, гранати, кулемети, ємкості із горючою сумішшю та один артдивізіон. Бійці, зрозуміло, не мали військового досвіду, проте патріотичний порив був на високому рівні.

Щодо авіаційного прикриття переправ через Дніпро, евакуації підприємств міста, то варто відмітити, що авіачастини, які розташовувалися поблизу міста не надто взаємодіяли із командуванням гарнізону і частин, що перебували тут. Тому повітряне прикриття було відверто слабким. Авіація виконувала свої завдання, гарнізон свої. Всі повітряні бої, що відбувалися тут, мали спорадичний характер. У спогадах німецького військового льотчика Альфреда Гриславські: «Прикриття переправ радянськими винищувачами у районі Кременчука, Черкас та Києва було досить слабким і, супроводжуючи «юнkersи», ми майже не зустрічали радянські літаки. Перші серйозні повітряні бої ми провели наприкінці серпня 41-го – це була штурмовка радянського аеродрому біля Кременчука». («Я був щасливий служити в карая-штаффель»). Незважаючи на це, графік евакуації було виконано і все обладнання кременчуцьких підприємств вивезли у тил, проте сталося це завдяки стійкій обороні міста ополченців і однієї стрілецької дивізії.

«Аналіз дій 38 армії» (М.: «Политиздат», 1989) На початку серпня, а точніше 4 серпня, були відмічені перші німецькі танки на підході до Кременчука. На цей напрямок висувалася дивізія народного ополчення, 297 стд та зведений полк Полтавського тракторного училища. Але варто зазначити, що 297 стд, згідно з доповіддю головнокомандувача в ПЗФ маршала Будьонного від 31.07.41, мала такий вигляд: «297...дивізія, незважаючи на те, що термін готовності истек, не готова...совершенно не имеет автоматического оружия, последнее только 27.07 отгружено: Москве: материальной части артиллерии и амуниции в дивизии совершенно нет, и неизвестно, откуда и когда будет получено...полностью отсутствуют вещевые мешки, полотенца, портянки, стальные шлемы, плащ-палатки, котелки, поясные ремни, продуктовые сумки».

Як ви розумієте із такого стану речей, лише людський фактор міг забезпечити стійкі дії дивізії в обороні. Про стан дивізії народного ополчення вже йшла мова. Саме остання, 5 серпня 1941 року, на облаштованому власними силами рубежі у районі Деївської гори, зустріла розвідку моторизованих частин вермахту. Хто ж протистояв нашим військам? Дуже часто доводиться читати у спогадах німецьких генералів про численні радянські армії та дивізії. Якщо брати до уваги ті формування, що боронили Кременчук, то німецькому командуванню повинно бути соромно, адже протягом місяць відбірні частини вермахту ніяк не могли взяти місто. Серед них числилися і моторизована дивізія СС «Вікінг», і 13 тд 1 танкової групи. Це були кадрові, повністю укомплектовані, за штатами військового часу, бойової одиниці. Не знаючи чисельність гарнізону, німецька розвідка протягом двох днів перевіряла оборонні можливості супротивника. Це дало можливість підрозділам 297 стд зайняти позиції разом з ополченцями. На третій день оборони у бій пішли танки. Протягом двох днів радянські війська вперто стримували ворога, але сили, і це очевидно, були нерівним. Після охоплення рубежів оборони з флангів ополченці та дивізія Афанасьєва відступили, переправилися на лівий берег Дніпра і підірвали міст, Крюків був окупований німцями. Проте у Кременчуці населення і гарнізон продовжували досить стійко переносити тепер вже артобстріли, авіаційні нальоти. Місто жило та боролось. Невдоволені, звісно, були. Їх не можна назвати організованою п'ятою колоною постраждалих від сталінського режиму. Декому з них здалося, що з Гітлером можна виграти більше, ніж зі Сталіним, але це були одиниці, які остаточно і не уявляли собі всі «перлини» «нового порядку» нацистів. Хочу зробити тільки один відступ. Після окупації Кременчука німцями посаду бургомистра зайняла людина із прізвищем Сіница-Верховський. Доля цього чоловіка неоднозначна і практично зовсім невідома, але і він, і такі, як він, дуже скоро зрозуміли нелюдське обличчя фашистського режиму, коли у Кременчуці гітлерівці почали «вирішувати єврейське питання». Як свідчать архівні дані: «В 1939 г. в Кременчуге проживали 19 880 євреїв (22,2% всего населения). 8 сентября 1941 г. Кременчуг был оккупирован германской армией. Большая часть еврейского населения Кременчуга успела эвакуироваться. Назначенный немцами бургомистром Кременчуга Сеница-Верховский пытался спасти евреев от уничтожения. В отчетах немецкой полевой комендатуры указывалось, что он выдавал евреям фиктивные справки об «арийском происхождении» и «заставлял протоиерея Романовского крестить указанных им евреев и давать им христианские имена». Вскоре после ареста в ноябре 1941 г. Сеница-Верховский был казнен. 26 сентября была проведена регистрация евреев. Оккупационные власти зарегистрировали три с половиной тысячи человек и около ста смешанных семей. В октябре часть евреев (около 1,1 тыс. человек) была заключена в гетто в бараках в двух км от города. Евреев стали использовать на принудительных работах. Их заставляли расчищать улицы от последствий военных действий. Осенью 1941 г. работавшие евреи Кременчуга получали по двести граммов хлеба. 28 октября большинство еврейского населения было уничтожено. В ноябре – декабре 1941 г. немцы производили расстрелы небольших групп евреев. В феврале 1942 г. были уничтожены последние группы евреев, и гетто было ликвидировано». (Електронна єврейська енциклопедія). Так що прозріння щодо нацистів у «невдоволених» радянським режимом прийшло дуже швидко, якщо це, звичайно, не були закінчені покидьки, яким взагалі було начхати на долю своєї Батьківщини. Ще один приклад для тих, хто зараз фактично героїзує нацистську спадщину:» Вера Васильевна жила с родителями на Украине, в селе Рокитное Кременчугского района Полтавской области. У отца, Василия Антоновича Кошкалда, была бронь, он работал трактористом в совхозе, и на фронт его не взяли. А мать, Евдокия Григорьевна, трудилась разнорабочей.

Маленькая Вера играла со сверстниками и не понимала, почему взрослые плачут, почему все шепотом говорят о войне, почему поля стоят необранными, а её мама прячет продукты в погреб?

В августе 1941 года по её селу в сторону Кременчуга прошла колонна немецких войск на автомашинах и мотоциклах. Немцы врвались во дворы, ловили кур и гусей,

забирали у крест'ян яйця, молоко. Шестеро гитлеровцев вытащили из сарая спрятавшуюся там Веру, один наставил на неё автомат и кричал: «Кляйне партизан!», а остальные хохотали, глядя на перепуганного ребенка. Так началась оккупация.

Немцы забирали скот и птицу. Тех, кто не отдавал, расстреливали. Потом стали угонять в Германию молодежь, а затем и всех подряд. Начались облавы на мирное население. Люди прятались в болотах, в камышах, в стогах сена. Немцы прочесывали местность, жгли стога и дома.

Однажды ночью немцы подожгли всё село. Одновременно горели 700 украинских хат с камышовыми крышами. Вера запомнила на всю жизнь крики и плач людей, вой собак и рёв угоняемого скота. Семье тогда удалось бежать. Прятались в лесах, питались оставшейся в полях картошкой и кукурузой. Как-то в заброшенном доме нашли в подвале продукты и несколько дней жили в этом подвале, здесь же прятали разведчика-партизана». (Вера Васильевна Соломичева «Война глазами ребёнка»).

Але повернемося до останніх тижнів оборони Кременчука. 27 серпня генерал-фельдмаршал Рунштедт передав у Ставку Гітлера свої пропозиції відносно ліквідації київського угруповання радянських військ. Німецьке командування особливо нічого не вигадувало і просто вирішило охопити радянські війська з флангів. Причому радянське командування надало гитлерівцям всі можливості для цього. У цьому стратегічному рішенні німців плацдарм біля Кременчука відігравав основну роль. Якщо німцям вдасться переправитися на лівий берег, то шлях для з'єднання із частинами танкової групи Гудеріана, які повернули майже на 90 градусів з району Смоленська і від району Клинці – Почеп наступали у тил ПЗФ, буде відкритий. Політичне і військове керівництво СРСР, за певним виключенням, наміри німців не виявило або просто проігнорувало, покладаючись на вперту, але пластичну оборону. Проте і командування військ, що були покликані прикривати напрямом Черкаси – Кременчука, можливі дії німців не розгадали.

«Желание, во что бы то не стало отбить Королевиц в районе Черкасс, привело к тому, что один батальон немцев, по сути, сковал три дивизии (116, 97, 196–ю) 38–й армии и на прикрытие позиций возле Кременчуга сил не оставалось, а ведь именно там немцы определили направление основного удара. На конец августа в составе 38 армии были следующие соединения и части:

38 армия – 97, 116, 196, 212, 297, 300, 304 сд (передана из резерва фронта, разгрузилась в районе Кременчуга 31 августа), сводный осп Полтавского тракторного училища, 5 кк (3, 14, 34 кд), 37 кд, 441, 445 кап, 555 пап РВГК, 558 ап ПТО, 6 озад 89, 94 отб, 21 мцп – 56 оиб, 45 миб, 28 пмб, 277 осб, 1 отбп «Маршал Буденный». Остатки Кременчугской ДНО были сведены в один полк и включены в состав 297 стр. дивизии.

За левым флангом 38-й армии разместились резервные части командующего Ю-3 направлением. 5-й кав. корпус и 47-я тд. На подходе были две танковые бригады.

27 августа 1941 года командующий группой армий «ЮГ» генерал-полковник Герд фон Рунштедт доложил в Ставку, что намерен, захватив плацдарм в районе Кременчуга, нанести 17-й армией под командованием генерала пехоты Карла Генриха фон Штюльпнагеля, удар через Лубны на северо-запад с целью вступить во взаимодействие с 6-й и 2-й армиями, а 1-й танковой группой наступать между реками Ворксла и Псел на соединение со 2-й танковой группой.

В ночь на 30 августа первые штурмовые группы (до батальона) 100-й легкой дивизии немцев на надувных лодках под прикрытием огня с высокого западного берега десантировались на остров напротив села Дериевка. Остров оборонялся ротой 300-й стрелковой дивизии. Остров был захвачен. Рота практически в полном составе погибла.

Характерным моментом этой атаки является использование немцами прожекторов для подсветки позиций советской роты и ослепления защитников.

Командир 300-й дивизии полковник Кузнецов не смог сманеврировать резервом и не получил помощи от командования армией. В итоге, утром 31 августа сконцентрировал на захваченном острове до одного пехотного полка, немцы переправились на восточный берег

Днепра и захватили плацдарм. В течение 31 августа – 2 сентября немцы переправились через Днепр ещё в двух местах по соседству с захваченным плацдармом и расширили его в ширину и глубину.

Таким образом, к моменту начала форсирования Днепра частями 52-го армейского корпуса вермахта (командир генерал пехоты Курт фон Бризен), у командарма-38 не было подготовленного резерва для переброски на угрожаемый участок. Более того. В штаб Ю-3 фронта утром 31 августа идет откровенно лживый отчет о том, что «попытка высадится на левом берегу отражена». Следующий отчет Фекленко посылает более чем через сутки (вечером 1 сентября). Из него командование фронтом узнает, что у немцев уже есть плацдарм на левом берегу Днепра.

100-я дивизия из состава 52 армейского корпуса вермахта (17А) уже в первую ночь с 30 на 31 августа взломала оборону 300-й стрелковой дивизии и закрепились на противоположном берегу. За ней начала переправляться и 76-я дивизия этого же корпуса. 1 сентября налажена паромная переправы, а к исходу 4 сентября немцы навели понтонный мост грузоподъемностью 8 тонн (А потом и 16-тонный мост). В данном случае отдельных слов заслуживают действия советской авиации. 30 августа в результате успешного налета советских бомбардировщиков на аэродром базирования немецких истребителей Белая Церковь, I и III/JG3 группы потеряли до 2/3 своих машин и в течение нескольких дней не участвовали в прикрытии своих войск. К сожалению, советская авиация не смогла воспользоваться представившейся возможностью для нанесения ударов по переправившимся немцам и разведки. Ниже всякой критики остаются действия воздушной разведки, так и не вскрывшей сосредоточение 1-й ТГ как перед форсированием Днепра, так и на самом Кременчугском плацдарме.

Успешное форсирование немцами Днепра на участке 38-й армии стало результатом многочисленных ошибок, допущенных командующими армией Рябышевым и Фекленко, не сделавших ничего для укрепления левого фланга армии и разведки противостоящей группировки противника. Даже имея четкие разведданные о начале немцами форсирования Днепра, командование армией не сумело подтянуть на угрожаемый участок артиллерию, по сути, единственный свой инструмент для срыва немецкого наступления.

Подходящие резервы (5-й кк и 47-я тд) без подготовки частями вступали в бой и переломить ситуацию не смогли. Пока мы готовили контрудар на левом фланге армии, противник форсировал Днепр южнее Кременчуга (4 сентября). Переправившуюся немецкую пехотную дивизию поддержали части с ранее захваченного плацдарма. А у нас Кременчуг оборонял всего один полк 297-й стрелковой дивизии. Силы были слишком неравными. Город оказался в руках врага (8 сентября). Переправив сюда еще одну пехотную дивизию, враг попытался развивать наступление на север (с этого плацдарма через неделю части 1ТГ ударят навстречу Гудериану. - Авт.). Настойчивыми контратаками частей 297-й стрелковой дивизии полковника Г. А. Афанасьева он был остановлен севернее Кременчуга. Получив 9 сентября донесение о том, что дальнейшее продвижение противника в этом районе надежно остановлено, Фекленко снова переключил все внимание на подготовку контрудара на левом фланге своей армии. Не ожидало серьезной опасности со стороны Кременчуга и командование фронта. Кременчуг – самое опасное, что могло случиться, плацдармы на левом берегу были потеряны».

Игнатенко А.А.

СПРАВКА О ЗЛОДЕЯНИЯХ ОУН–УПА В КРЕМЕНЧУГЕ

«Нельзя любить Родину с завязанными глазами»

Гарсиа Лорка,

испанский поэт, казнённый фашистами.

Вступление

В последнее время в украинской политике наблюдается тенденция оправдания националистов и национализма вопреки общепризнанному факту, в том числе и идеологов самого расизма, национализма и фашизма, что «национализм – основа фашизма» (А.Розенберг), заместитель же руководителя ОУН Е.Коновальца М.Сциборский в своём «труде» «Націократія» вещает: «Україна є суверенною, авторитарною, тоталітарною державою, що носить назву Українська Держава... Диктатура для фашизма не є якимось перехідним етапом. Вона є стабільний елемент устрою суспільства... Фашизм – це перед все націоналізм».

Цель работы.

Приём здесь не нов и, к сожалению, срabатывает в отношении обывателя, психология которого всегда травмируется так называемой «новизной данных» и программируется нейролингвистическим изменением сути понятий при сохранении формы (слова). Действительно, в последнее время публикуются недавно рассекреченные материалы, но в Украине делается это одностороннее как в публикации, так и в их интерпретации. Особенно это касается антисоветского националистического подполья ОУН и её «армии» УПА на Восточной Украине и, в частности, в Кременчуге. С целью восстановления исторической справедливости составлена и эта справка.

Анализ источников.

После освобождения от оккупации нашего города был составлен 29 ноября 1943 г. Акт о злодеяниях фашистских оккупантов в городе Кременчуг и Кременчугских лагерях смерти за период оккупации с 9.09.1941 г. по 29.09.1943 г.

Этот Акт, составленный Комиссией в составе:

Председателя

первого секретаря городского комитета ВКП(б) *БУРАУ Валентина Ивановича*

и Членов:

– председателя городского Совета, депутата Верховного Совета СССР *БУДНЕГО Александра Андреевича*;

– начальника городского отдела НКГБ подполковника госбезопасности *РАЗУМОВА Виктора Алексеевича*;

– начальника городского отдела НКВД капитана госбезопасности *ШИШЛОВА Фёдора Емельяновича*;

– заведующего городским отделом здравоохранения *ЩЕРБАКА Кузьмы Артёмовича*;

– врача городской больницы *ЖВАНИЯ Тараса Константиновича*;

– благочинного отца *Стефания КРЕМЯНСКОГО*;

– редактора городской газеты *ЗАИЧЕНКО Павла Ефимовича*;

– исполняющего обязанности военного прокурора Кременчугского гарнизона гвардии капитана юстиции *КАРЕВА Сергея Алексеевича*;

– представителя Чрезвычайной Государственной Комиссии *ЛУПШОВА Петра Лукиновича*.

Этот Акт хранится в ЦГАОР СССР, ф.7021, оп.70, ед.хр.918, л.1–12.

Копия этого акта находится в Полтавском областном государственном архиве ф.Р–388, оп.1, д. 688, л. 1–11.

Составлен был 21 ноября 1943 г. и Акт судебно–медицинской комиссии о злодейском уничтожении советских людей в городе Кременчуг. Этот акт хранится в ЦГАОР СССР,

ф.7021, оп.70, ед. хр.917, л.1–2. Он свидетельствует о выявлении в городе 52-х ям-могил, освидетельствование трупов которых дало возможность установить пол, возраст и время лишения жизни, а также тот факт, что «Цьому знищенню піддавалися у більшості випадків чоловіки, головним чином від 20 до 40 років».

Частично выдержки из этих документов опубликованы в сборнике документов и материалов П.Н.Ємець, О.П.Самойленко «Полтавщина в роки Великої Вітчизняної війни», – Харків.: Прапор, 1965, стр.100–103 и в сборнике «Полтавщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945», – Київ: Наукова думка, 1977, стр. 75–82.

Следующие рубрики Акта от 29 ноября 1943 г. приводят такие данные:

1. Пытки и массовые расстрелы советских военнопленных:

«На основании свидетельских показаний очевидцев жителей Кременчуга и бывших военнопленных, которые были немцами заключены в Кременчугские лагеря военнопленных, а также на основании произведенных раскопок могил на территории захоронения немцами трупов советских военнопленных (акт судебно-медицинской экспертизы по эксгумации вместе с фото одной из могил представлен в экспозиции музея – А.И.), комиссией установлено, что немецко-фашистские мерзавцы за период всего нахождения в городе Кременчуге, с 9 сентября 1941 г. по 29 сентября 1943 г. замучили путём пыток, истязаний и избиений, а также преднамеренных массовых расстрелов свыше 37 000 военнопленных красноармейцев и командиров»;

2. Массовое истребление мирных граждан:

«За период оккупации г. Кременчуга немецко-фашистскими захватчиками истреблено советских граждан путём пыток, преднамеренного уморения голодом и массовых расстрелов до 60 000 человек»;

3. Установление крепостнического режима и угон советских граждан на немецкую каторгу: «...за период немецкой оккупации было отправлено на каторгу в Германию советских граждан 21 000 человек (в том числе и 10 000 военнопленных – А.И.),

«В результате уничтожения и угона части населения на каторгу в Германию из 115 тыс. населения Кременчуга на момент освобождения города советскими войсками осталось 18 тыс. жителей...».

Материал и результаты исследования.

Итак, согласно этому документу:

1. угнано на каторгу в Германию 21 000 человек, из них 10 000 военнопленных;
2. преднамеренно массово расстреляно военнопленных красноармейцев и командиров 37 000 человек;
3. преднамеренно уморено голодом и массово расстреляно 60 000 мирных граждан;
4. в итоге в городе Кременчуг на момент освобождения насчитывалось всего 18 000 жителей.

Динамика населения города Кременчуг в предвоенные годы характеризуется следующими цифрами (ЦГАОР УССР ф.1, оп.4, ед.хр.1084, л.128) и может служить косвенной характеристикой изменений уровня, или как принято сейчас говорить, качества жизни, в том числе и в голодные 30–е годы:

1929 г. 61 989

1935 г. 78 800

1939 г. 89 553

1941 г. 95 970

ПРИМЕЧАНИЕ:

1. Относительно численности жителей в 1941 г. нет прямых данных; в вышеназванном Акте приводится цифра в 115 000, но она не документирована. Приведенная цифра в 95 970 человек документируется следующим образом. Согласно «Пояснительной записке» к «Паспорту города Кременчуг», составленной председателем городской плановой комиссии Бурлаченко, на 1.01.1946 г. население города насчитывало 49 050 и при этом указывается,

оккупантами. Так оккупаційна газета «Дніпрова хвиля» (храниться в фондах музею – А.И.) приводить такі дані: на 6.06.1942 г. численність населення міста Кременчук становила 31 818 чоловік, в тому числі 19.118 жінок і 12.700 чоловік.

Якщо в стосунку до кількості військовополонених в Кременчукських таборах смерті ясність була завжди очевидною – війна, бойові дії і полон, наприклад, такої масштабу, як в 229 000 чоловік після ліквідації 6-ї німецької польової армії і армійської групою «Клейст» Барвенківського виступу, виховавши в результаті авантюри мартовського 1942 г. наступлення по ініціативі Н.С.Хрущова на Харківському напрямку Юго-Западного фронту, наступлення якого не могло бути підтримано Півдним і Брянським фронтами, то до цих пор не ясно була в деталях масова гибель саме мирних громадян і втрати серед них об'яснялись в основному причинами расового (фашисти знищували славян як «недолюдиць»), о євреях і говорити не доводиться, крім того, їх розстріляно в Кременчугі згідно тому Акту від 29.11.1943 г. 8 000 чоловік) і політичного (радянські громадяни) характеру, т.е. тим, що після 1947 г. отримало назву геноциду. Н: 31 818–18 000 = 13 818, а якщо врахувати тільки чоловіче населення міста (12 700), то взагалі отримується абсурд. Звідки ж тоді взялася ця цифра в 60 000? Хто, чому і за що позбавлявся життя? Хто або що цьому сприяло?

Нині з публікацією ФСБ Російської Федерації розсекречених в 2008 г. матеріалів НКВД–МГБ СРСР, стосуються до діяльності ОУН–УПА, в частині на Полтавщині і Дніпропетровщині, є можливість уточнити більш детально і причини масового розстрілу мирних громадян і, що особливо важливо, їх героїчний настрій як радянських патріотів, а значить і ложь сучасних політиків, виправдовують колабораціоністів в ім'я «третьої сили», яку ще Ф.Енгельс назвав «мерзавцем історії».

Так відомий радянський контррозвідник, керівивший службою розвідвально-диверсійних операцій в радянських органах безпеки з кінця 1930-х і до початку 1950-х років, включаючи і період Великої Вітчизняної війни, боровийся з українськими націоналістами ще в дореволюційне час як член РСДРП(б), а також в часи Громадянської і в ході Великої Вітчизняної війни, уроженець України (місто Мелітополь, 1907 г.) П.А.Судоплатов, особисто по заданню І.В.Сталіна ліквідувавши керівника ОУН Коновальця, в своєму повідомленні як начальник 4-го Управління НКВД СРСР заступнику начальника 3-го Управління НКВД СРСР Ілюшину доповідає 5.12.1942 г. №7/с97[1]: *«С лютого місяця 1942 року німці приступили до формування «добровільської української національної армії». В цих цілях вони попередньо провели перепис всіх військовооб'язаних з 19 до 45 років. Збір «добровільців» в українські частини вироблявся в райцентрах військовими відділами, а формування відбувалося в містах Кременчук, Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Сталіно і Маріуполь.*

Збір «добровільців» в українську армію вироблявся шляхом виклику в військовий відділ військовооб'язаних, де їм пропонувалося «добровільно» вступити в «українську національну» армію і при цьому об'являлося, що остання буде захищати тільки інтереси України. Відмовившись чому б то вступати «добровільно» в армію, німцями розглядалися, як неблагонадійні, заарештовувалися і відправлялися в спеціальні табори, існуючі в г.г. Кременчугі і Дніпропетровську...

Для підготовки командних кадрів в г.г. Кривому Різі і Дніпропетровську організовувалися офіцерські школи. Курсанти в цих школах набиралися з українських націоналістів, быв. командирів Червоної Армії. Преподавательський склад в школах складається з німецьких офіцерів–інструкторів.

Обучення рядового складу «української армії» виробляється вже випущеними з школи офіцерами-українцями, під наглядом німецьких офіцерів. Дисципліна введена палочна.

З бесід з сім'ями і солдатами «української армії» мені стало відомо про те, що сформовані українські частини німці направляють в Західну Україну і, головним

образом, в г. Луцк, где, якобы формируется «украинская армия», которая будет направлена против Англии.

Наиболее надёжные «украинские части», сформированные из петлюровских элементов, немцами используются для борьбы с партизанами...

Украинские националисты разъезжали по сёлам и агитировали крестьян вступить в «свою» армию, которая будет защищать их же интересы. В первых числах апреля месяца 1942 года при выезде ЧЕРНЕТА–КАЛЕНИКА в с. Подгороднее, днепропетровского района, где он пытался убедить украинцев в необходимости «добровольного» вступления в «украинскую» армию, он был принят сходом, состоящим примерно, из 5 тысяч человек, весьма недружелюбно, высмеян и освистан. В результате такого приёма, ЧЕРНЕТА–КАЛЕНИК должен был, не закончив своей речи, быстро ретироваться. При отъезде из села мальчишки забросали его машину песком и камнями.

За оскорбление своего ставленника, немецкие оккупанты расстреляли 400 человек. Описи на расстрел были составлены старостой с. Подгорное (фамилию его не знаю), быв. Кулак, петлюровец, активный укапист (член Украинской коммунистической партии. И тогда маскировались – А.И.), несколько раз арестовывался органами НКВД и нач. полиции ДУБ Иваном – бывший петлюровец, «вильный козак».

В с. Знаменка, Н.-Московского района неоднократные попытки старосты собрать крестьян на сход не увенчались успехом, немецким агитаторам пришлось уехать ни с чем» (орфография и синтаксис сохранены, выделено мною – А.И.).

Теперь-то и становится ясным и та цифра уничтоженных в кременчугских лагерях смерти мирных граждан, и причина их смерти, и содержание их патриотизма: это советские патриоты! А это в настоящих условиях брехни ющенковского Института Национальной памяти крайне важно и само по себе, и особенно для становления гражданственности молодого поколения. Этот документ, кроме того, ещё одно свидетельство подлости украинских националистов и как пособников фашистов, и как предателей своего народа, и как обыкновенных заурядных негодяев, пытавшихся массовой мобилизацией в свою «армию» на территории оккупированной врагом Восточной Украины создать видимость всенародной поддержки украинским народом их подлых замыслов, о чём не устают кричать и сейчас их апологеты.

Литература:

1. Центральный архив ФСБ Российской Федерации, ф.100, оп.11, д.7, л.60–66.

Сезин С.Ю.

1902-й САМОХОДНЫЙ АРТИЛЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК

История советских САУ начинается с весны 1920 года, когда захваченные у деникинцев самоходные артиллерийские установки (102 мм морские пушки на базе тракторов) были включены в состав 34 сводного тяжелого артиллерийского дивизиона и позже применялись в бою против десанта генерала Улагая. В 30-е годы серийные самоходные орудия обычно входили в состав артиллерийских подразделений танковых бригад.

С зимы 1942–43 года начинается история существования самоходных артиллерийских частей РККА. Зимой 1942–43 года первые два САП прибыли на Волховский фронт и приняли участие в боях. Тогда они имели смешанный состав – средние САУ СУ–122 и легкие СУ–76. Результаты их применения и некоторые другие условия привели к мысли о необходимости существования в РККА самоходноартиллерийских полков трех типов –

тяжелые, средние и легкие. В каждом типе полков состояли САУ на базе соответствующих танков.

По состоянию на 20 июля формировались 6 тяжелых САП, 9 средних и 18 легких. Среди них был 1902 САП в учебном лагере Пушкино. На этот день он материальной части не имел.

Командовал полком подполковник Грдзелишвили Николай Спиридонович 1907 года рождения. Материальная часть была им получена в короткий срок, ибо уже 1 августа полк числится в составе 5 гвардейской армии, а 2 августа прибывает в нее реально.

До 14 августа полк занимался ремонтом САУ и ждал пополнения автотранспортом (первоначально количество автомобилей в САП составляло 10% от штатной численности), что не давало возможности полку своевременно пополнять запасы горючего, боеприпасов и пр. Особенностью полка было то, что вместо положенных СУ–76 советского производства он получает тоже СУ–76, но импортного производства, а точнее САУ, созданные на базе трофейных немецких танков Т–III. Эти танки были захвачены в ходе Сталинградской битвы, а потом из трофейных машин создали самоходки, сняв башню и установив неподвижную башню с 76 мм танковой пушкой советского производства. Двигатель и ходовая часть остались прежние, броня сильно не изменилась. По сравнению с базовой машиной значительно возросла огневая мощь. Танки, ставшие базой САУ, были изношены еще раньше, прежними владельцами, попали советским войскам после боевых повреждений.

Приблизительно в это же время на укомплектование полка поступило пять СУ–122 советского производства.

Историк М. Свирин описывает начало боевого пути полка: «Но уже с 14 по 31 августа полк участвовал в пяти боях (в среднем на 2–3 боя больше, чем любой другой полк армии). За этот период самоходчики уничтожили два танка, девять орудий, 12 пулеметов и до 250 человек солдат и офицеров. Согласно докладу командира полка от 1 сентября, «все машины в предыдущих боях имеют повреждения. Отдельные машины восстанавливались по нескольку раз, вся матчасть СУ–76 (на базе Pz.Kpfw III) изношена и находится в плохом состоянии. Полк был постоянно недоукомплектован, подготовка личного состава – удовлетворительная». В сентябре 1943 года полк участвовал в 14 боях, в которые одновременно вводилось от двух до семи САУ. Артогнем самоходных установок оказывалась существенная помощь пехоте при отражении атак противника. Наиболее результативные бои проходили в течение с 20 по 23 сентября 1943 года при преследовании отступавшего противника, когда группа из шести СУ–76и уничтожила три танка противника. Обычно во время атак или преследования противника САУ следовали непосредственно вслед за танками, причем в отчете командира САП отмечалось, что если бы «танки и САУ использовались более массированно, потери полка были бы существенно снижены».

Сказанное командиром подтверждают архивные документы – полк постоянно занимался ремонтом техники. Например, 1 сентября все машины были в наличии, но исправных только 3 СУ–122, и 6 СУ–76И. Остальные ремонтировались.

Следует остановиться на оперативно-стратегической обстановке, в которой полк участвовал в боях. 5 гвардейская армия генерала Жадова в составе Степного фронта (позднее 2 Украинский фронт) в августе – сентябре участвовала сначала в операции «Румянцев», во время которой была освобождена Харьковщина, а затем успешно отражены контрудары немецких войск под Ахтыркой и Богодуховом. После успешного отражения контрударов силы захватчиков были надломлены и начался их отход к Днепру. За успешные действия в боях под Кременчугом полк удостоен почетного наименования «Кременчугский».

Полк участвовал в боевых операциях до конца ноября. 25 ноября 1943 года 1902-й Кременчугский самоходно-артиллерийский полк, потерявший все свои машины, убыл на переформирование отечественной матчастью.

Пополненный полк вернулся на фронт (на сей раз он был включен в состав 67 армии Ленинградского фронта) и принял участие в окончательной ликвидации блокады Ленинграда. Полк наступал через города Пушкин, Красногвардейск. За первые 10 дней

наступлення он потерял 12 машин из 20, но пополнялся машинами после ремонта. Вместе с войсками армии он участвовал во взятии Луги. Один из офицеров полка вспоминал, что при захвате Луге ему была поставлена задача захватить артиллерийские склады противника, где по данным разведки возможно было нахождение химических боеприпасов. Склады были захвачены и удержаны, правда, офицер так и не узнал, действительно ли там имелись эти химические снаряды.

С выходом войск фронта к немецкому рубежу «Пантера» на подступы к Пскову и Острову закончилась операция, а также участие полка в ней. Потерявший всю технику полк был выведен в тыл.

Затем полк вновь прибыл на фронт уже в состав 49 армии Второго Белорусского фронта и принял участие в могилевской операции, которая была составной частью операции «Багратион». Полк в составе подвижной группы 49 армии должен был прорваться глубоко в тыл врага, отрезать Могилев от подхода подкреплений и не допустить ни подхода подкреплений, ни отхода немцев, пока стрелковые дивизии штурмуют Могилев.

Операция началась 23 июня 44 года и протекала успешно. Эти события подробно описаны в романе К.Симонова «Последнее лето», с той лишь разницей, что реальные участники заменены вымышленными. Там подробно описывается действия подвижной группы армии, в том числе и командир самоходного полка Гусев.

После ликвидации могилевской группировки противника 49 армия участвовала в замыкании минского окружения немецких войск. 1902 полк продолжал наступать на запад, участвовал во взятии Белостока и Остроленки. На рубеже реки Нарев наступление фронта было остановлено.

Наступила пауза в боевых действиях, длившаяся до января 45 года. К тому времени полк был передан в состав Первого Белорусского фронта. К сожалению, дальнейшие этапы боевого пути полка автору неизвестны из-за недостатка информации в открытых источниках. По косвенным данным, полк принимал участие в Висло-Одерской операции и вновь отличился.

К апрелю 45 года полк (видимо, из-за потерь) был выведен в тыл, так как на начало Берлинской операции он уже не фигурирует в действующем составе фронтов, принимавших в ней участие.

Большие потери, отмечавшиеся во многих операциях, имели две причины.

1. Слабая броневая защита (ведь САУ создавались на базе легкого танка).
2. Ошибки в тактическом использовании САУ, которые зачастую посылались в бой впереди пехоты (что противоречило их тактическому использованию).

За годы войны полк неоднократно отмечался наградами командования. Полное его наименование: 1902 Кременчугский Краснознаменный орденов Ленина и Суворова третьей степени полк.

Кракало І.В.

ГЕРОЙ КРЕМЕНЧУЧЧИНИ ІВАН ЧОРНОВОЛЕНКО (1921 – 1943 РР.)

Влітку нинішнього 2009 р. до музею надійшов фотопортрет молодого військового із зіркою Героя Радянського Союзу на грудях. Він був виявлений на горищі приватного будинку с.Манжелія господарями, які нещодавно придбали цю садибу, і переданий до музею краєзнавцем В.Войцеховським. Походження фото невідоме. Проте на звороті портрета, вставленого під скло у багетну рамку, червоними олівцем навкосо стоїть напис: «Великий сын нашей Родины Иван Игнатьевич Черноволенко».

Звичайно, портрет Героя Радянського Союзу відразу викликає пошану. Проте ясно було і те, що до мартиролога місцевих героїв Іван Чорноволенко не входить – їхні списки неодноразово уточнювались і добре відомі громадськості Кременчука. З метою вирішення подальшої долі зазначеного портрета я спробувала встановити місце народження портретованого і відкрила алфавітний іменний покажчик всім вам добре відомого джерела з історії Полтавщини «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область», де дійсно виявила ім'я нашого героя – уродженця с.Святилівки Глобинського району Полтавської області, який загинув у 1944 р[1].

Будучи людиною допитливою я вирішила перевірити правильність підпису на портреті, тобто чи дійсно на ньому зображений Іван Гнатович Чорноволенко. Мені пощастило знайти аналогічні портрети І.Г.Чорноволенка (без зображених на нашому портреті нагород) у книзі «За мужество и отвагу»[2]., де вміщено матеріали про Героїв Радянського Союзу – уродженців Полтавської області та у короткому біографічному словнику «Герои Советского Союза»[3]. Тобто стосовно іконографії портрета можна було не сумніватися. Однак при ознайомленні з текстами про біографію героя виявилось, що він народився не у Святилівці, а у с. Фрунзівка того ж таки Глобинського району Полтавщини. Цей важливий біографічний факт був підтверджений ще двома досить солідними виданнями[4,5]. Усі чотири джерела спростовували також твердження «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область» про рік смерті Івана Чорноволенка у 1944 р. та розширили біографічні дані про нього.

Як виявилось, українець за походженням Іван Гнатович Чорноволенко народився 15.06.1921р[3]. у селянській родині с.Фрунзівка (до 1922 р. с.Миколаївка)[4]., закінчив тут неповну середню школу, працював у колгоспі і у 1939 р. вступив до лав Червоної Армії. У 1941 р. після закінчення Краснодарського військового піхотного училища був направлений на фронт[3].

На портреті, наклеєному на жовтувате паспорту, – молодий військовий у кашкеті з чорним блискучим козирком та зіркою з серпом і молотом на околиці та застебнутому на всі гудзики кітелі з відкладним коміром та білим підкоміром. На кінцях коміра – петлиці лейтенанта (2 «кубики») та вище – невиразно зображена підмальована емблема у вигляді двох перехрещених видовжених предметів (гармат, шабель, рушниць абошо). Таке ж невиразне зображення на петлицях маємо і на другому портреті[6]. І лише на третьому портреті[3]., очевидно друкованому оригіналі для двох інших, чітко зображена емблема у вигляді кола (вінка) з прямим хрестом по центру. Скоріш за все це зображення двох перехрещених рушниць, що здавна були символом піхоти і прикрашали знаки піхотних шкіл, адже наш герой закінчив саме піхотне училище і воював у піхотних (стрілецьких) військах. Виходячи з того, що на тогочасних погонах та петлицях емблема піхоти не використовувалась, напрошується висновок, що на фото Чорноволенко зображений у формі курсанта Краснодарського піхотного училища, і саме фото, відповідно, датується кінцем його навчання (1941 р.).

На грудях героя ліворуч – знак «Гвардія», праворуч – орден Леніна та (вище і правіше) Золота Зірка Героя Радянського Союзу. Такий підбір нагород виглядає цілком слушно, адже, згідно Положення при присвоєнні найвищого ступеня відзнаки СРСР звання Героя Радянського Союзу, нагороджуваному вручалася найвища нагорода країни Орден Леніна та медаль «Золота зірка». Над портретом ретельно попрацював горе-художник: орден та медаль явно домальовані і мають досить розмитий вигляд. Та й звання Героя Радянського Союзу було присвоєно Івану Чорноволенку вже посмертно. Молодий лейтенант просто не встиг одягти свої ордени, заслужені потом і кров'ю. Кому і для чого потрібна була така реконструкція? Можливо, для потреб сільського музею? До сільради с.Фрунзівка був надісланий запит. Відповіді музей поки що не одержав.

З перших же днів війни молодий безпартійний офіцер на фронті. Восени 1941 р. він був поранений і потрапив до фашистського полону. Втік, і з величезними труднощами повернувся до рідної Фрунзівки. Залікувавши рани, навесні 1942 р. разом із групою таких же

втікачів перейшов лінію фронту і повернувся до військової служби – був призначений командиром стрілецької роти 178-го гвардійського стрілецького полку 60-ї гвардійської Павлоградської Червонопрапорної стрілецької дивізії 6-ї армії 3-го Українського фронту[6].

Восени 1943 р., коли частини Радянської Армії успішно вели визволення української землі від фашистських загарбників, військам дивізії було доручено форсувати Дніпро поблизу Запоріжжя і захопити плацдарм на його правому березі. Виконуючи це завдання командування, 178-й полк, у складі якого діяла рота Чорноволенка, 26.11.1943 р[3]. форсував Дніпро і висадив десант в районі славетного для національної історії острова Хортиця. За мужність та героїзм, проявлені під час форсування Дніпра та утримання плацдарму на його правому березі, гвардії лейтенанту Івану Гнатовичу Чорноволенку посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу (Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 22.02.1944 р.)[3].

Важкий це був бій. Виявивши радянських десантників на правому березі Дніпра, фашисти здійснили шалену контратаку, намагаючись скинути десант у воду. Вісім контратак, шалений кулеметний та мінометний вогонь довелося витримати мужнім гвардійцям. Не досягши поставленої мети, німці вирішили оточити сміливців і висадили свій десант на катерах на нашій переправі. Розпочався винятково жорстокий рукопашний бій. У хід пішли приклади, ножі, лопати і навіть каміння[7]. Воїни Чорноволенка, успішно прорвавши колючий дріт огороження, увірвалися до ворожих траншей. Командир із гранатою та пістолетом в руці вдерся до німецького бліндажа, застрелив трьох гітлерівців та одного взяв у полон. Уміло маневруючи, підрозділ Чорноволенка підійшов до села Разумівки Запорізького району Запорізької області, витримав тут контратаку гітлерівців, звільнив село і, не зупиняючись, продовжував гнати ворога до села Нижня Хортиця. В цьому бою був смертельно поранений і невдовзі помер наш земляк Іван Гнатович Чорноволенко. Тіло 22-річного героя поховане у братській могилі с. Нижня Хортиця[3].

Про подвиг земляка було добре відомо у рідному селі. Його ім'я було присвоєне фрунзівській восьмирічній школі, де він колись навчався, а у сільському музеї на окремому стенді були представлені матеріали про бойовий шлях Героя Радянського Союзу Івана Чорноволенка[8].

При знайомстві з героїчною біографією І.Г.Чорноволенка побіжно виявилось, що наш герой є уродженцем не просто с.Фрунзівка Глобинського району[9]. Час його народження (1921 р.) співпав з недовгим періодом функціонування тут Кременчуцької губернії(1920 – 1922 рр.)[10]. Більше того, ще з XIX ст. і до 1923 р. це село було складовою частиною величеського Кременчуцького повіту(11). І навіть у 1923 – 1930 рр. – роках дитинства Івана Чорноволенка, ці землі входили спочатку до Манжеліївського (1923 – 1926 рр.), а потім до Великокринківського районів Кременчуцького округу (1923 – 1930 рр.), що охоплював сучасні Кременчуцький, Глобинський, частково Семенівський і Козельщанський райони Полтавщини та деякі населені пункти сусідньої Кіровоградської області[12]. Тобто Герой Радянського Союзу Іван Гнатович Чорноволенко народився у с. Фрунзівка Кременчуцького повіту Кременчуцької губернії і провів дитячі роки у межах районів Кременчуцького округу. Чи цього замало, щоб вважати його нашим, кременчуцьким Героєм Радянського Союзу з усіма наслідками, які з цього витікають?

Ще багато білих плям у біографії нашого земляка, однак публікацію матеріалів про життєвий шлях Героя Радянського Союзу, уродженця с.Фрунзівки (вірніше – Миколаївки) Кременчуцького повіту Кременчуцької губернії І.Г.Чорноволенка прошу вважати своєрідною відзнакою 65-ї річниці визволення України від фашистських загарбників, яку ми цими днями відмічаємо.

Література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – Київ: УРЕ, 1967. – С.263.
2. За мужество и отвагу. – Харків: Прапор, 1984. – С.412–413.

3. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь в двух томах. – Москва: Воениздат, 1988. – Т. 2. – С.724
- 4.Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1992 – С.938
5. Днепр – река героев. – К., 1983. – С.225, 356.
Днепр – река героев. – Київ: вид. політичної літератури України, 1988. – С. 377.
6. За мужество и отвагу. – Харків: Прапор, 1984. – С.412
7. Днепр – река героев. – Київ: вид. політичної літератури України, 1988. – С. 377, 230–231.
8. За мужество и отвагу. – Харків: Прапор, 1984. – С.413.
9. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1992. – С. 937–938.
10. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1992. – С.409.
11. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1992. – С.419.
12. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 1992. – С.418.
13. Шел парнишке в ту пору... – Киев, 1985. – С.319.

Шаткова Л.Д.

ПШЛА У... БЕЗСМЕРТЯ

Броньована навала напочувалась на Кременчук. Минуло всього 44 дні від початку агресії фашистської Німеччини, а вже в ніч з 5 на 6 серпня 1941 року біля Деївського лісу і Гострої Могили під Крюковом з'явився фашистський розвідувальний загін.

На його шляху стали робітники вагонобудівного заводу.

3-й Крюківський полк Кременчуцької дивізії народного ополчення під командуванням П.С. Воробйова вступив у бій з розвідувальним підрозділом ворога.

В складних для ополченців умовах мужньо билися з ворогом наші люди, але зупинити бронетанкові частини стратегічного призначення фашистів народні ополченці не могли.

Дві третини бійців дивізії полягли в нерівних боях.

Серед них була відчайдушна кременчуцька дівчина – Ніна Александрова.

Комсомольці міста доручили їй охороняти переправу через Дніпро з кулеметом. Переправа з лівого на правий берег здійснювалася на човнах і катерами (міст був зруйнований ще у липні 1941 року німецьким бомбардувальником). Принаймні знайомі востаннє бачили її там, на переправі, з кулеметом.

А ось скупі рядки скорботного документа

Мал.1 Александрова Н.Г.

Кременчуцької книги Пам'яті:

«Александрова Ніна Григорівна, 1924 р. Мобілізована у 1941 р. Ополченка Кременчуцької дивізії народного ополчення. Загинула: вересень 1941 р.»

Хто вона? Звідки родом? Як росла і виховувалась? З ким товаришувала? Що спонукало її здійснити свій подвиг? – цілий ряд запитань постав перед нами, коли захотіли більш детально розповісти про долю землячки.

Допомогла нам рідна сестра Ніни – Тамара Григорівна Кеніг (Александрова). Ось її спогади про сестричку.

«Народилася Ніночка 21 січня 1924 року в траурний для нашої країни – колишнього Радянського Союзу – день смерті В.І. Леніна. Навчалася в середній школі №6 Кременчука (зараз це музична школа), директором якої на той час був Іван Павлович Манженко – талановитий педагог, прекрасний організатор учнівського колективу, чуйна людина». В родині нашій усі любили і поважали Ніну, пишались нею.

Вона росла сміливою і на рідкість відчайдушною дівчинкою. Більш скидалася на хлопчика.

Ще навчаючись у школі, закінчила курси «Осовіахіма»: влучно стріляла з рушниці, вправно володіла кулеметом, сміливо стрибала з парашутом, з гордістю носила значок «Ворошиловський стрілець».

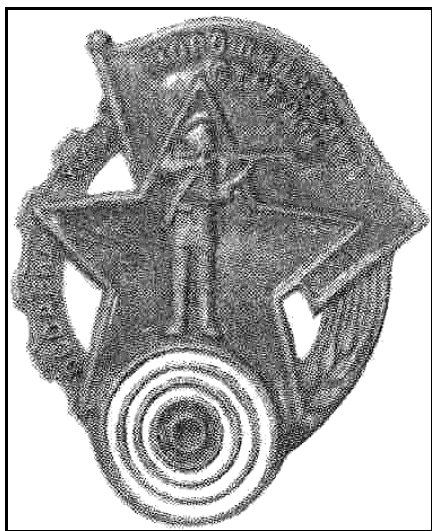
У перший же день війни – 22 червня 1941 року добровільно записалася на фронт. Вдома матері пояснила: «Якщо не я, то хто ж?».

Але мама наша, Валентина Олександрівна, добилася того, що Ніну повернули із Полтави додому. Родина наша багатодітна, татусь – у діючій армії, на кордоні, під Львовом.

Там уже пройшли бої, звістки про нього не було ніякої. Ніна – найстарша. Треба було допомагати мамі по господарству та глядіти нас, маленьких.

І матері в облвійськкоматі пішли назустріч – Ніну відпустили додому.

(Треба зазначити, що пізніше наша матуся жалкувала про скоєне і зі сльозами на очах говорила: «Господи! Краще б я Ніночку не відмовляла тоді. Коли б вона загинула на фронті, я б знала, де її могилка. Поїхала б туди, вклонилася її праху. Може, ще й жива б повернулася з фронту, на наше щастя. А так... Де тепер її шукати?!» І загорювала. А невдовзі померла. Ще молодою, і 45 років не

Мал.2 Ворошиловський стрілець

прожила...)

Так, Ніна була не з тих, хто сидить вдома. Не пощастило потрапити на фронт – вона добровільно записалася в Кременчуцьку дивізію народного ополчення.

Отримала бойове завдання – стояти в дозорі з кулеметом на переправі, не допускаючи ворога на той бік Дніпра.

5 вересня 1941 року всі ми її бачили востаннє. Прибігла додому весела, але чимось заклопотана, схвильована. Вимила голову, покупалася, перевдяглася в усе чистеньке, прощаючись, усіх розцілувала і пішла».

Пішла у... безсмертя.

Близнюк Г.О.

ІСТОРІЯ СТАДІОНУ ВАТ «КРЕДМАШ»

Кременчужани добре знають стадіон заводу «Кредмаш», розташований в центрі міста по вулиці Гагаріна. Сьогодні там частіше проводяться міські виставки тварин, різні зустрічі, ніж спортивні змагання.

В довоєнний період і після Великої Вітчизняної війни, аж до 1991 року, все було дещо по-іншому. Це був спортивно-оздоровчий комплекс, на футбольному полі якого проходили обласні і міські міжкомандні футбольні матчі, а на спортивних майданчиках і бігових доріжках – змагання з легкої атлетики, кроси, оздоровчі тренування любителів бігу.

Про Кременчук давній і сучасний написано немало. Але практично ніде не зустрічається більш-менш повна інформація про цей стадіон. Лише в книзі А.М.Лушакової «Улицями старого Кременчуга», там, де йде мова про вулицю Гагаріна, згадується, що колись вона мала назву вулиці Покровської, а на місці, де зараз знаходиться стадіон, було болото.

Спливали роки, обличчя міста змінювалося – зникли одні споруди, на їх місці з'являлися інші. Стадіон залишався, правда, декілька разів змінював свою назву. З часу його влаштування пройшло близько 80 років. Термін нібито не дуже великий, але на сьогоднішній день назбиралося немало запитань, на які треба шукати відповіді: як змінювався зовнішній вигляд стадіону і його назви, кому він належав, хто займався його відбудовою після Великої Вітчизняної війни і коли він став власністю заводу «Кредмаш».

На думку автора, в краєзнавстві немає дрібниць. Історія сучасного стадіону «Кредмаш» цікава ще й тим, що пов'язана з розвитком і забудовою центральної частини нашого міста. Саме тому автор і вирішила відновити всі факти і запропонувати увазі читачів історію цього стадіону починаючи з його заснування.

Збирання матеріалів з означеної теми виявилось досить копіткою справою і затяглося в часі. У своїй роботі автор використала документальні матеріали архівного відділу Кременчуцької міської ради, а також архіву заводу «Кредмаш» (відділу капітального будівництва і служби будівель і споруд заводу).

Крім цього, цікаві дані були виявлені та уточнені при опрацюванні таких періодичних видань, як «Робітник Кременчуччини» і «Кременчуцька зоря» з 1951 року по 1971 рік і заводської багатотиражки «Кременчуцький машинобудівник» з дня випуску першого її номера 02.09.60 р. по 31.12.1970 року включно.

Надзвичайно корисним стало особисте спілкування із старожилами міста – І.Ф.Медведевим і В.С.Гнойовим. Володимир Сергійович Гнойовий протягом 30 років (з 1957 по 1987 рр.) очолював колектив фізкультури заводу і безпосередньо брав участь у створенні спортивної бази для дормашівців. Спогади В.С.Гнойового, написані на моє прохання, та дві дуже цікаві фотографії із спортивного життя заводу, одна за 1947–1948 рр., друга – за 1960 рік, поповнили архів музею і його фонди.

І.Ф.Медведев – відомий в місті краєзнавець і колекціонер, автор ряду публікацій з історії міста, 42 роки пропрацював на заводі шляхових машин. Він добре пам'ятає історію відбудови стадіону після передачі його заводу.

Особливо цікавими є його розповіді про настрої людей, їх ставлення до праці, фізичної культури, спорту.

Допомогу в збиранні потрібної інформації надала також головний редактор газети «Кременчуцький машинобудівник» – Л.Л.Олов'ятенко. І, нарешті, створити повну картину, включаючи останні 20 років, мені допомогли зустрічі з директором ПК «Кредмаш» і головою КСК – Тетяною Олександрівною Кухтик; її заступником, він же останній голова колективу фізкультури заводу – Миколою Степановичем Ткаченком; колишнім ст. інструктором – Анатолієм Олександровичем Похилімовим та майстром по спортивних спорудах стадіону – Василем Павловичем Леміщенком.

Всі зібрані автором матеріали лягли в основу наукової довідки «Історія стадіону заводу «Кредмаш».

Сучасний стадіон заводу «Кредмаш» знаходиться в самому центрі Кременчука на вулиці Гагаріна. Наприкінці XVIII століття саме тут закінчувалося старе місто, а поруч простягалось озеро. В середині XIX ст. на березі озера будується Покровська церква, і крайня вулиця отримує назву Покровської. З часом озеро перетворюється на болото, з'являється велика кількість комарів і інші незручності, пов'язані з таким сусідством. Тому на вулиці Покровській селився в основному бідний люд.

Після становлення Радянської влади в 1925–1927 рр. болото осушується і засипається, а на його місці улаштовується стадіон, який отримав назву ім. Першого травня[1]. Відкриття міського стадіону відбулося 2 травня 1928 р.[2]. Вхід до нього був там само, де й тепер, але починався з вулиці Театральної (сучасна Гагаріна). Стадіон знаходився між цирком і приватними житловими будинками. За спогадами старожилів, незадовго до війни стадіону дали назву «Динамо».

Під час фашистської окупації міський стадіон був повністю зруйнований, залишилося лише занедбане футбольне поле, навіть без огорожі.

Після звільнення Кременчука від фашистів у 1943 році місто поступово повертається до нормального життя. Звільняються від цегляних завалів вулиці, відбудовуються житлові будинки, промислові підприємства і комунальні служби. І паралельно з цим, не зважаючи на післявоєнну скруту, керівництво міста не залишало поза увагою як культурну, так і спортивно-оздоровчу сферу.

На промислових і комунальних підприємствах міста, а також при навчальних закладах створюються колективи фізкультури. Наприкінці 40-х рр. XX ст. в Кременчуці вже існувало 82 спортивних колективи, які об'єднували 1260 чоловік[3]. В місті проводяться різноманітні спортивні змагання – від шахово-шашкових турнірів до футбольних матчів різного рівня.

На провідних підприємствах Кременчука створюються свої футбольні команди. В 1947 році на заводі «Дормаш» з'явилася футбольна команда «Рот фронт», яка вже на початку 50-х років минулого століття успішно виступала на міських і обласних міжкомандних зустрічах[4]. Для повноцінних тренувань необхідна була відповідна база. А на той час вся спортивна робота міста проводилася на єдиному футбольному полі міського стадіону.

Враховуючи всі ці обставини, в 1949 році тодішній голова виконкому Кременчуцької міськради Гаврилов К.А. звертається з клопотанням до Ради Міністрів України про необхідність відбудови міського стадіону в Кременчуці, називаючи це невідкладним і навіть першочерговим завданням[3].

Проект плану відбудови міста Кременчука на 1950 – 1955 роки був розроблений за дорученням Голови Ради Міністрів УРСР Коротченка Д.С. і ухвалений Держпланом УРСР. Цей план передбачав і асигнування на відбудову міського стадіону в сумі 2 млн. 400 тис. карбованців, 400 тис. з яких повинні були надійти за рахунок Української Республіканської Ради Профспілок[3].

В тому ж 1949 році укладається угода з Київським проектним інститутом «Діпроміст» на реконструкцію стадіону в Кременчуці. Детально розробляється відповідна документація. Загальна сума передбачуваних угодою робіт складала 85 879 карбованців[3].

Але, на жаль, з невідомих тепер причин, фінансування на відбудову стадіону так і не відбулося. Спортивне життя в місті набирало обертів, необхідність в упорядкованому стадіоні зростала. Ініціативна група по благоустрою міського стадіону звертається до міської влади Кременчука за вирішенням цього питання.

Найбільшим спортивним товариством в місті було тоді товариство «Спартак», до складу якого входили підприємства легкої і харчової промисловості, державні установи, заклади культури і народної освіти. Керівництво Добровільного спортивного товариства «Спартак» виходить з клопотанням до міськвиконкому про передачу йому цього стадіону,

що й було зроблено на початку 1950-х років[4]. Змінюється й передвоєнна назва стадіону «Динамо» – на «Спартак»[5,5а].

Невдовзі після цього (кінець 50-х – початок – 60-х років ХХ ст.) біля входу на стадіон збудували дерев'яне робоче приміщення і кімнату для голови товариства[4,6–8]. Поруч із ним, праворуч від входу, побудували стаціонарний боксерський ринг, а ліворуч від входу обладнали спортивні майданчики – 2 баскетбольних і 2 волейбольних. На той час вони вважалися кращими в області. Директором стадіону був тоді Микола Іванович Линенко.

В 1955 році до стадіону прокладають водогін[9]. Старожили згадували, що після цього перед боксерським рингом був споруджений невеликий фонтанчик, з якого можна було напиться або вмити обличчя[4]. Судячи з того, що водогін цей проклав до стадіону завод «Дормаш», він брав дольову участь у його благоустрої, бо там тренувалася заводська футбольна команда і проводилися заводські змагання.

І все ж, належних умов для тренувань не було. Бо не було ні роздягалень, ні душових, ні інших передбачених на стадіоні приміщень та споруд. СТ «Спартак» просто не в змозі було здійснити необхідні будівельні роботи.

Виходячи з цього, керівництво міста приймає рішення передати міській стадіон «Спартак» на баланс заводу шляхових машин.

6 квітня 1960 року, на підставі Рішення Полтавського облвиконкому за № 192 від 26.03.1960 року, виконком міської Ради депутатів трудящих Кременчука передає стадіон заводу шляхових машин ім. Сталіна[10].

До речі, у вищеназваних документах стадіон називався внутріквартальним майданчиком без права постійної огорожі. Назва «спортивний майданчик» була обумовлена тим, що знаходився він в середині кварталу № 497–504 по вулиці Театральній, призначеного під житлову забудову для заселення працюючими на заводі шляхових машин ім. Сталіна[11]. При цьому влада зобов'язує завод, у особі його директора тов. Палія, повернути Добровільному спортивному товариству «Спартак» 201 тис. крб., витрачених ним на будівництво спортивного майданчика[11,12].

Директором стадіону залишився М.І.Линенко. Після М.І.Линенка директорами стадіону працювали: Олександр Глушко, Микола Бабенко, Іван Головко.

Майже одразу після передачі стадіону дормашівцям у 1960 році завод починає займатися його благоустроєм. Щоправда, реконструкція заводського стадіону йшла поетапно і розтяглася на 10 років. Спочатку робилося найнеобхідніше. В 1960 році на стадіоні будують господарське приміщення, упорядковують футбольне поле, викладають бігові доріжки. Пізніше роблять трибуни для глядачів на 6 тис. чоловік, радіорубку[9,10].

Роботи на стадіоні проводилися з характерним для післявоєнного часу ентузіазмом. Участь у його відбудові брали не лише заводчани, а й студентська молодь, різні організації міста[13]. Питання про необхідність упорядкованого стадіону ставилося на заводських конференціях, про це повідомляла і заводська багатотиражка «Кременчуцький машинобудівник»[14]. На 2-й сторінці газети була постійна рубрика «Спорт», в якій регулярно друкувалися спортивні новини з життя дормашівців. Якщо на початку 1961 року йшлося про благоустрій заводського стадіону, про футбольні матчі та легкоатлетичні змагання,[15,16]. то вже на початку 1962 року – про масовість у спорті. На той час на заводі нараховувалося близько 2 тис. фізкультурників, і кількість бажаючих займатися спортом зростала не лише серед молоді, а й серед літніх людей[17]. Робився акцент на тому, що виробнича гімнастика повинна бути невід'ємною частиною трудового процесу[17]. В одному з випусків зазначалося, що стадіон «Дніпро» повинен стати цехом здоров'я і центром масової фізкультурної роботи[18]. Тобто чітко простежувалася тенденція на масове оздоровлення людей.

Тоді ж (у 1960 році) стадіону дали нову назву «Дніпро». Зі зміною назви пов'язана окрема історія.

На початку 60-х років минулого століття, закінчується післявоєнна відбудова, життя входить у нормальне русло. У вільний після роботи час люди із задоволенням відвідували

гуртки художньої самодіяльності, кінотеатри, стадіони. Надзвичайного розмаху у той період набуло захоплення футболом. Футбольні матчі збирали величезну кількість уболівальників.

У багатьох містах з'являються власні футбольні команди. Не залишився осторонь і промисловий Кременчук. Міська влада прийняла рішення створити свою футбольну команду. Для цього запросили тренера Г.М.Мірошника з Московської області, який і зібрав таку команду. Назву їй дали «Дніпро-1». Гравців команди закріпили за провідними підприємствами міста: автомобілебудівним, «Дормашем» і Крюківським вагонобудівним заводами. Базовим визначили завод «Дормашина», оскільки він мав у центрі міста свій стадіон.

За короткий термін команда досягла значних успіхів: вже в 1960 році вона стала переможцем і володарем Кубка першості Полтавської області, а також чемпіоном обласної Ради ДСТ «Авангард» з футболу[19]. Після перемоги футбольної команди в обласному чемпіонаті адміністрація міста разом з керівництвом «Дормашу» вирішили перейменувати заводський стадіон «Спартак» на «Дніпро»[14]. Так з'явилася його нова назва.

Коли почалася забудова кварталу житловими п'ятиповерхівками, частину території стадіону забрали: прибрали волейбольні і баскетбольні майданчики ліворуч від входу, знесли дерев'яне побутове приміщення і стаціонарний боксерський ринг праворуч від входу[19]. Тепер там іде широка алея, обабіч якої стоять житлові будинки; вона веде до центрального входу на стадіон, перенесеного в глибину від вулиці. Після цього провели реконструкцію території, яка залишилася.

В 1970 році до стадіону підводять тепломережі[9,12]. В 1971 р. добудовують одноповерхову будівлю з трьох блочних кімнат і аркою посередині для центрального входу[9,12]. Одну половину приміщення обладнали під борцівський зал і для занять зі штангою; в другій – розташували адміністративне приміщення, роздягальню, душові, тренерську кімнату. І в тому ж 1971 році завод встановив навколо стадіону огорожу із залізобетонних плит[9,12]. За межами огорожі стадіону, з протилежної від центрального входу сторони, залишилося запасне футбольне поле, територію якого теж забудували п'ятиповерховими житловими будинками. Тоді ж облаштували і новий волейбольний майданчик із зовнішнього боку огорожі, праворуч від входу до стадіону.

Згадуючи 70-ті роки минулого століття, не можна обійти увагою той факт, що серед різних аспектів життя держава приділяла належну увагу розвитку спортивно-масової роботи. Як приклад цього на місцевому рівні можна навести матеріали І-ої сесії Кременчуцької міської Ради депутатів трудящих від 22.06.1971 р., на якій розглядалися питання «Про завдання місцевих Рад по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КПУ». Перший секретар міськкому КПУ М.Г.Козенко на цій сесії звернув увагу присутніх на те, що на провідних підприємствах міста (КрАЗі, Крюківському вагонобудівному заводі, заводі шляхових машин) повільно вирішуються завдання по будівництву спортивних споруд[20].

Ще один приклад уваги до спортивного життя міста знаходимо в рішенні міської Ради депутатів трудящих від 13.04.1972 року «Про стан і заходи по поліпшенню виховної роботи серед молоді міста», де в доповіді заступника голови міськвиконкому В.В.Бичковського зазначалося, що в місті нараховується 10 800 спортсменів-розрядників і 7 700 значкістів ГПО[21].

1974 рік. На IX сесії Кременчуцької міської Ради депутатів трудящих, яка відбулася 17 жовтня, головним було питання «Про стан та заходи по поліпшенню виховної роботи серед населення по місцю проживання». Мова йшла про необхідність серйозно взятися до будівництва простих спортивних споруд і майданчиків у всіх мікрорайонах міста, щоб дати розумний вихід енергії не лише дітей, а й дорослих. Зверталася увага на те, що житловики міста недостатньо займаються цим питанням, а також про доцільність доукомплектування штатів житлово-комунальних служб фізкультурними працівниками. Виконком запропонував постійним комісіям з народної освіти і в справах молоді терміново розібратися в цих питаннях і надати допомогу мікрорайонам міста[22].

Те, що питання розвитку фізкультурно-масової роботи тісно пов'язувалося з вихованням молоді, те, що ця робота планувалася і ставилася на контроль на державному рівні, давало позитивні результати. В 70–80-ті роки спортивна і фізкультурно-масова робота досягли свого найвищого рівня[23–42].

Завод «Дормашина» у ті роки мав потужну спортивну базу – стадіон, спортивні майданчики, човнову станцію[9]. Успішно виступали на республіканських і всесоюзних змаганнях кращі спортсмени об'єднання: майстер спорту міжнародного класу з п'ятиборства Віра Бут, кандидат у майстри спорту з шахів серед жінок Лариса Соболева, кандидат у майстри спорту з легкої атлетики інженер-конструктор Володимир Поздняков, чемпіон області в стрибках з жердиною майстер цеху Борис Ліснівський[12,43–47].

При профкомі об'єднання працювала дитячо-юнацька спортивна школа (ДЮСШ) з відділеннями легкої атлетики, футболу і боротьби дзюдо. Школу відвідувало близько 350 учнів. За 10 років тут було підготовлено 7 майстрів спорту і 24 кандидати в майстри спорту. Вихованці ДЮСШ були переможцями республіканських і всесоюзних змагань. На заводі працювала секція туризму[12,47].

Відновлюючи історію стадіону заводу шляхових машин, доцільно згадати і тих, хто безпосередньо займався організацією і проведенням заходів із спортивної, фізкультурно-масової і оздоровчої роботи на цьому підприємстві. Ще в 1947 році на «Дормаші» був створений колектив фізкультури, який спочатку складався з декількох чоловік. З часом зріс об'єм роботи, збільшилося й число його співробітників.

Вже на початку 70-х рр. минулого століття колектив фізкультури заводу складався з голови колективу, двох інструкторів, методиста з виробничої гімнастики, директора дитячої спортивної школи, 7 тренерів, директора і декількох робітників стадіону, всього понад 14 співробітників. В середині 60-х та в 70-ті рр. надзвичайного злету на «Дормаші» набуває легка атлетика. На той час це відділення вів заслужений тренер України – Іван Безпалов. Серед його вихованців були не лише спортсмени-розрядники, майстри спорту, а й неодноразові чемпіони та призери України і Радянського Союзу з легкої атлетики[31].

Зважаючи на те, що серед заводчан великою популярністю користувалися волейбол і баскетбол,[34]. запросили двох тренерів з Полтави. З волейболу – Віктора Ребруна, з баскетболу – Леоніда Глушенка[4].

Всі ці тренери працювали при заводському колективі фізкультури приблизно в один і той же період, про який іде мова.

На заводі щорічно проводилися внутрізаводські спартакіади з різних видів спорту, в яких брали участь усі цехи і відділи заводу[23–27,31,34–35,37–39,44–55]. Крім того, обов'язковою була виробнича гімнастика,[17]. для бажаючих діяли групи здоров'я[42].

На стадіоні увесь рік проводилися змагання. Влітку – з легкої атлетики, волейболу та баскетболу. В зимовий період заливалася ковзанка. Постійно діяв прокат ковзанів, і навіть було приміщення для їх заточування. Окремо заливався майданчик для тренувань з хокею з м'ячем та шайбою.

Крім внутрізаводських змагань спортсмени заводу брали участь у всіх міських і обласних заходах[43].

В 1991 році Україна стає незалежною державою. Життя в країні повністю змінюється. Капіталістичні відносини диктують свої умови. На початку 90-х років ХХ ст. іде приватизація та акціонування державного майна. Промислові підприємства відмовляються від соціальної сфери. Припиняється будівництво житла, дитячих садків, культурних, спортивних і оздоровчих закладів, надання безкоштовних путівок та інших пільг для працюючих на підприємствах. Ті об'єкти, які підприємства мали раніше, здаються в оренду або продаються. Окремі структури об'єднують або скорочують.

Подібні зміни сталися і на заводі «Дормашина». З 1994 року Кременчуцький державний завод дорожніх машин стає Акціонерним Товариством «Кредмаш»[58]. А ще до цього, в 1992 році, на виконання наказу № 175 від 02.03.92 р., на «Кредмаші» створюють культурно-спортивний комплекс (скорочено КСК) при Палаці культури заводу, в якому

об'єднують культурну і спортивну роботу. Колектив фізкультури, як окрему структурну одиницю, скасовують. Директора Палацу культури призначають одночасно і головою КСК, а її заступником – голову колишнього колективу фізкультури. При цьому скорочують і декількох співробітників колективу фізкультури.

Тихо й непомітно канула в минуле і назва стадіону «Дніпро». З утворенням Акціонерного Товариства «Кредмаш» над входом до стадіону з'явилася вивіска «Стадіон Кредмаш».

У 2000 році культурно-спортивний комплекс відокремлюють, як самостійний підрозділ без юридичних прав.

Поступово культурна складова комплексу поглинає спортивну. В ситуації, яка склалася після створення КСК, кількість творчих колективів при Палаці культури заводу збільшується. Сьогодні їх нараховується 17 і відвідує ці колективи близько 500 учасників. В той же час спортивно-тренувальна робота, навпаки, зводиться до мінімуму. Закривається дитячо-юнацька спортивна школа. Спортивні секції для дорослих переводять на платну основу. Із 7-ми тренерів сьогодні залишився один – з міні-футболу. Слідом за тренерами пішли і їх вихованці.

Сказати, що спортивно-тренувальна робота припинилася зовсім, не можна, але вона дуже й дуже звузилася. Ще до 2008 року проводилися спортивні зустрічі між дормашівцями, працівниками нафтопереробного, вагонобудівного заводів та інших підприємств міста. У 2007 році вихованці «Дормашу» були учасниками Всеукраїнської спартакіади, виборовши перемогу серед 16-ти областей України.

У 2007 році звільнили останнього інструктора з фізкультурно-масової роботи – Анатолія Олександровича Похилова, який понад 30 років пропрацював на цій посаді. У 2009 році пішов з посади заступника директора КСК Микола Степанович Ткаченко – людина надзвичайно енергійна, з гарними організаторськими здібностями. З 1990 року Микола Степанович обіймав посаду голови заводського колективу фізкультури, а після створення КСК – заступника директора цього комплексу. Крім того, що Микола Степанович займався організацією усіх видів спортивно-масових заходів за участю дормашівців, він також вів секцію з боротьби дзюдо. М.С.Ткаченко виховав чимало спортсменів-розрядників, серед яких були неодноразові переможці і призери як обласних, так і Всеукраїнських змагань.

У розмові з нинішнім директором КСК – Тетяною Олександрівною Кухтик прозвучало, що одним з основних напрямків фізкультурної роботи сьогодні є покращення фізичного здоров'я працюючих на заводі. На жаль, факти свідчать про інше. Замість 13–14 чоловік професіоналів, які входили до складу колективу фізкультури і займалися спортивно-оздоровчою роботою серед заводчан, залишився один тренер з футболу і незаповнена посадова одиниця заступника директора КСК, розрахована на організатора спортивної роботи.

Який же вигляд має стадіон «Кредмаш» сьогодні? Огорожа, спортивні приміщення і споруди залишилися незмінними з 60–70-х років. Центральний вхід знаходиться там само, де його зробили в 1971 році минулого століття – в глибині кварталу.

В центрі стадіону – футбольне поле, оточене біговими доріжками, навколо розташовані глядацькі трибуни. Ліворуч від футбольного поля – недобудований баскетбольний майданчик, з протилежного боку – господарська споруда. В основній будівлі стадіону з центральним входом сталися деякі зміни. В спортивному залі, де раніше тренувалися борці і штангісти, встановили тренажери і там надаються платні послуги. Роздягальня, душові, тренерська і кабінет адміністрації залишилися, як і раніше, в другому крилі, з іншого боку від входу.

Останнім директором стадіону був І.І.Головко. В 1992 році, коли створили культурно-спортивний комплекс і об'єднали культуру і спорт, скоротили частину співробітників – і одиницю директора стадіону теж. Залишили майстра по спортивних спорудах, він і є відповідальним за роботу на стадіоні. Цю посаду зараз обіймає Василь Павлович Леміщенко. Крім майстра, на стадіоні залишили декількох робітників. Треба

віддати належне цим людям, які працюють там за мізерні кошти. Вони підтримують територію і приміщення в гарному стані – всюди чисто, споруди підфарбовані.

Після спілкування з працюючими на стадіоні і колишніми співробітниками колективу фізкультури автор прийшла до висновку, що цей стадіон в центрі міста існує лише завдяки тому, що належить заводу «Кредмаш». Якби на початку 1990-х років його передали в комунальну власність, як це масово робилося з різними закладами, на його місці вже височіла б багатоповерхівка або черговий супермаркет, які за останні роки заповнили центральну частину Кременчука.

Адже волейбольний майданчик праворуч від центрального входу, із зовнішнього боку огорожі, відібрали під автостоянку. Пізніше були неодноразові спроби відібрати і другий – баскетбольний, розташований вже безпосередньо на території стадіону. Ці зазіхання «відбили» лише завдяки протистоянню жителів сусідніх п'ятиповерхівок і зверненню колишнього голови райспорткомітету В.Й.Маньковського за допомогою до Києва.

Не хочеться закінчувати історію одного з найстаріших стадіонів нашого міста, розташованого в самому центрі, на сумній ноті. Бо не тільки дормашівці, а й більшість кременчужан сподіваються, що стадіон так і залишиться стадіоном, щоб служити тому призначенню, для якого його збудували.

Література:

1. Лушакова А.М., Євселевський Л.І. Улицями старого Кременчуга. – Кременчук, 2001. – С. 156.
2. «Кременчугский рабочий». – 1928. – 04.05. (про відкриття стадіону 28.04.1928).
- 2а. «Кременчугский рабочий». – 1928. – 06.11. (фото нового стадіону).
3. Договір № 714 від 23.08.1949 р. Архівний відділ міськради (АВМР). Ф. 136, оп. 1., спр. 243, арк. 2–6, 20–23.
4. Архівна справа № 370. КріКМ. Спогади В.С. Гнойового – колишнього голови колективу фізкультури заводу «Дормашина» (1957–1987 рр.)
5. «Робітник Кременчуччини». – 1954. – 03.10. № 119.– С.4. (про міськ. стад. «Спартак»).
- 5а. «Робітник Кременчуччини». – 1954. – 10.10. № 122. – С.4.
6. Лист вх. № 702 від 16.10.1957 р. АВМР, Ф. 136, оп. 1, спр. 1138, арк. 19–25.
7. Лист вх. № 386 від 15.05.1959 р., АВМР, Ф. 136, оп. 1, спр. 1428, арк. 1 (лист від ініціативної групи по благоустрою стадіону).
8. Акт від 11.06.1959 р. АВМР. Ф. 136, оп. 1, спр. 1428, арк. 1–2.
9. Інвентарна книга № 10039, Архів заводу «Кредмаш», відділ капітального будівництва. Коротка історична довідка про введення в експлуатацію цехів та технічних служб Кременчуцького заводу шляхових машин. Розділ «Стадіон».
10. Рішення № 150 від 06.04.1960 р. АВМР. Ф.1, оп. 1., спр. 708, арк. 420.
11. Акт від 11.06.1959 р. АВМР. Ф. 136, оп. 1, спр. 1428, арк. 1–2.
12. Викопіювання з проекту № 173 від 15.04.1960 р. АВМР. Ф. 136, оп. 1, спр. 1524, арк. 5–6.
13. «Кременчуцький машинобудівник». – 1961. – 31.03. № 13 (31) С. 2. (про благоустрій стадіону).
14. «Кременчуцький машинобудівник». – 1960. – 21.10. № 8. С.2.
15. «Кременчуцький машинобудівник». – 1961. – 29.09. № 30 (57) – С.2.
16. «Кременчуцький машинобудівник». – 1961. – 08.12. № 49 (67). – С. 2.
17. «Кременчуцький машинобудівник». – 1962. – 05.01. № 1 (71). – С.2
18. «Кременчуцький машинобудівник». – 1962. – 01.62. № 3 (73). – С.2.
19. Архівна справа №370. КріКМ. (2 фото за 1947–1948 рр. і за 1960 р. з архіву ред-ції газ. «Крем. машинобудівник»).

20. Матеріали I-ї сесії Кременчуцької міської Ради депутатів трудящих від 22.06.1971. АВМР. Ф.-1, оп.1, спр. 1681, арк.
21. Рішення депутатів трудящих Кременчуцької міської Ради від 13.04.1972. АВМР. Ф.-1, оп. 1, спр. 1771, арк. 86–87.
22. Матеріали IX-ї сесії Кременчуцької міської Ради депутатів трудящих від 17.10.1974. АВМР. Ф.-1, оп. 1, спр. 1946, арк. 19–44.
23. «Кременчуцький машинобудівник». – 1962. – 20.04. № 16 (86). – С. 2.
24. «Кременчуцький машинобудівник». – 1962. – 06.07. № 27(97). – С. 2.
25. «Кременчуцький машинобудівник». – 1961. – №№ 29 (99), 30 (100), 32 (102). – С.2.
26. «Кременчуцький машинобудівник». – 1961. – 14.09. № 37 (107). – С. 2.
27. «Кременчуцький машинобудівник». – 1963. – 11.01. № 2(124). – С. 2..
28. «Кременчуцький машинобудівник». – 1963. – 29.04. №№ 17 (139), 18 (140). – С. 4.
29. «Кременчуцький машинобудівник». – 1963. – 31.05. № 22 (144). – С.2.
30. «Кременчуцький машинобудівник». – 1963. – 14.06. № 24 (146). – С.2.
31. «Кременчуцький машинобудівник». – 1963. – 02.08. № 31 (153) – С. 2.
32. «Кременчуцький машинобудівник». – 1964. – 10.01. № 2 (176). – С. 2.
33. «Кременчуцький машинобудівник». – 1964. – 31.01. № 5 (179). – С.2.
34. «Кременчуцький машинобудівник». – 1964. – 14.02. № 7(181). – С.2.
35. «Кременчуцький машинобудівник». – 1964. – 10.04.–17.07. № 15 (189), № 19 (193), № 22 (196), № 23 (197), № 29 (203).
36. «Кременчуцький машинобудівник». – 1964. – 23.10. № 42 (216). – С. 2.
37. «Кременчуцький машинобудівник». – 1965. – 22.01. № 3 (230). – С.2.
38. «Кременчуцький машинобудівник». – 1965. – 05.02. № 5 (232). – С.2.
39. «Кременчуцький машинобудівник». – 1965. – 12.02. № 6 (233). – С. 2.
40. «Кременчуцький машинобудівник». – 1966. – 23.09. № 38 (317). – С.2.
41. «Кременчуцький машинобудівник». – 1966. – 21.10. № 42 (321). – С.2.
42. «Кременчуцький машинобудівник». – 1967. – 26.05. № 21 (352). – С.2.
43. «Кременчуцький машинобудівник». – 1967. – 14.07. № 28 (359). – С.2.
44. «Кременчуцький машинобудівник». – 1967. – 15.09. № 37 (368). – С.2.
45. «Кременчуцький машинобудівник». – 1968. – 05.01. № 1 (384). – С.2.
46. «Кременчуцький машинобудівник». – 1968. – 09.02. № 6 (389). – С.2. «Моржі» – авт. Міщенко.
47. «Кременчуцький машинобудівник». – 1968. – № 7 (390), № 9 (392), № 39 (421), № 49 (431), № 51 (433).
48. «Кременчуцький машинобудівник». – 1967. – 07.07. № 27 (358). – С.2. («Туристичні змагання»).
49. «Кременчуцький машинобудівник». – 1969. – 21.03. № 12 (446). – С. 2.
50. «Кременчуцький машинобудівник». – 1969. – 28.03. №№ 13 (447), 19 (453), 30 (464). – С. 2.
51. «Кременчуцький машинобудівник». – 1969. – 08.08. № 32 (466). – С.2.
- 52.»Кременчуцький машинобудівник». – 1969. – 12.09. № 37 (471). – С. 2.
53. «Кременчуцький машинобудівник». – 1969. – 24.10. № 43 (477). – С.2.
54. «Кременчуцький машинобудівник». – 1970. – 20.02. № 7 (494). – С.2.
55. «Кременчуцький машинобудівник». – 1970. – 20.03. № 11 (498). – С. 2.
56. «Кременчуцький машинобудівник». – 1970. – 04.09. № 35 (522). – С.2.
57. «Кременчуцький машинобудівник». – 1970. – 30.10. № 43 (530). – С. 2.
58. Олов'ятенко Л.Л. Історичний нарис ВАТ «Кременчуцький завод дорожніх машин». – Кременчук, 2006–2007 рр. С. 40, 47.

Щипець О.В.

ІСТОРІЯ КРЮКІВСЬКОГО МАШИНОБУДІВНОГО ТЕХНІКУМУ (1944 – 1948 РР.)

На жаль, серед численних «білих плям» кременчуцького краєзнавства виявилася історія найбільш популярного серед кременчуцької молоді повоєнних часів навчального закладу – Крюківського машинобудівного технікуму, 65-річчя з часу відновлення якого після знищення на початку Великої Вітчизняної війни виповнюється в 2009 році. Можливо, на заваді вивчення та написання власної історії працівникам Крюківського машинобудівного технікуму стала структурна перебудова навчального закладу і перепідпорядкування його Кременчуцькому державному політехнічному інституту (зараз Кременчуцький державний університет імені Михайла Остроградського). Університет, у свою чергу, наступного року має намір відсвяткувати перше десятиріччя з часу свого заснування. Таким чином, Крюківський машинобудівний технікум виявився на перетині двох ювілейних дат, що є додатковим приводом до осмислення його непрості історії. Ювілейні дати завжди спонукають до погляду в минуле, аби досвід успіхів і невдач став запорукою і пересторогою на шляху в майбутнє.

Аналіз попередніх досліджень

Кременчуцьке краєзнавство відгукнулося на існування технікуму лише кількома короткими рядками. Зокрема, у путівнику по місту 1985р. вміщена коротка оглядова стаття про Крюківський машинобудівний технікум [1, с.76], в монографії «Кременчуцький державний політехнічний інститут» [2, с.262] знаходимо фото навчального корпусу технікуму та згадку про факультет молодших спеціалістів (таку назву мав технікум у складі Кременчуцького державного політехнічного інституту наприкінці 90-х років минулого століття) в рекламному аркуші. Ще одна згадка про попередника Крюківського машинобудівного технікуму – Кременчуцький єврейський електромеханічний технікум, вміщена в книзі «Улицями старого Кременчука» [3, с.89–90]. У «Нарисі історії Кременчука» [4, с.168]. Крюківський машинобудівний технікум вказується як база, на якій було засновано Кременчуцький автомеханічний технікум. До речі, назва останнього вказана невірно «автомобільний» замість «автомеханічний».

У зв'язку з вкрай обмеженою літературою, головним джерелом дослідження стали архівні матеріали. Це, найперше, фонд № 69 архівного управління Кременчуцької міської ради. А також відомчий архів технікуму з особових справ, який зараз зберігається в університеті.

Мета роботи: відтворити історію Крюківського машинобудівного технікуму в перші повоєнні роки його існування (1944 – 1948 рр.).

Матеріал та результати дослідження

Виходячи з аналізу наявної інформації, в історії Крюківського машинобудівного технікуму можемо виділити кілька етапів: дореволюційний – 1902 – 1917 рр., у межах якого функціонувала єврейська професійна школа; довоєнний – 1927 – 1941 рр., впродовж якого виник Кременчуцький електромеханічний, згодом перейменований в Кременчуцький механічний технікум (на жаль, ні дореволюційний, ні довоєнний періоди документально не прослідковуються, оскільки зникли не лише архіви технікуму, але й усе його майно та нерухомість); післявоєнний – 1944 – 1997 рр., коли Крюківський машинобудівний технікум існував як самостійний середній професійний навчальний заклад, підпорядковуючись загальносоюзним міністерствам різних галузей машинобудування; з 1991 року технікум передається Міністерству освіти України; сучасний (з 1997 р.), в якому Крюківський машинобудівний технікум увійшов до складу Кременчуцького державного політехнічного інституту (зараз Кременчуцький державний університет імені Михайла Остроградського) як один з його структурних підрозділів.

Повна, послідовна, підтверджена документально історія Крюківського машинобудівного технікуму розпочинається з 1944 року. Більш ранні періоди прослідковуються лише фрагментарно з довідкових видань дореволюційного періоду та з мемуарних джерел довоєнної пори. І. Федотов – директор Крюківського машинобудівного технікуму в 1949 – 1975 роках – стверджував, посилаючись на спогади довоєнних випускників, що попередником Крюківського машинобудівного технікуму був Кременчуцький єврейський електромеханічний технікум, котрий, у свою чергу, виник у 1927 році на базі єврейської професійної школи, заснованої єврейською громадою Кременчука в 1902 р. Знаходився довоєнний технікум на вулиці Червоноармійській, 31 (до революції Преображенська, зараз Квартальна)[11, с.58].

У 1930 р. в технікумі навчалось 119 учнів, працював 21 викладач[10, арк.3].

За твердженням Федотова, в 1935р. технікум перейменували на механічний, але перейменування, ймовірно, відбулося раніше, оскільки в архіві Кременчуцького краєзнавчого музею під 1930 роком уже згадується механічний, а не єврейський електромеханічний технікум.

Технікум мав двоповерховий навчальний корпус, навчально-виробничі механічні, слюсарні і ливарні майстерні, спортивний зал, адміністративний корпус, бібліотеку, їдальню і два гуртожитки для студентів. У розпорядженні студентів були добре оснащені кабінети фізики, хімії, математики, соціальних наук, лабораторії металорізальних верстатів, зварювального і ливарного виробництва.

З 1937р. директором технікуму був Б.Я. Підвальський.

У передвоєнні роки технікум готував таких спеціалістів: техніків – технологів обробки металів різанням; техніків – технологів зварювального виробництва; техніків – технологів ливарного виробництва.

Технікум був укомплектований висококваліфікованими викладачами і майстрами виробничого навчання. Навчальний процес проходив на рівні життєвих вимог. Добре була організована спортивно-масова і військово-допризовна підготовка. Працював гурток для стрільців, гурток вивчення мотоцикла і автомобіля. Активно діяли гуртки художньої самодіяльності: хорівий, танцювальний, драматичний, духових інструментів.

Навчально-виробничі майстерні працювали на госпрозрахункових засадах, виконуючи різні замовлення, а з 1940р. освоїли випуск верстатів для заточування свердел.

Останній довоєнний випуск спеціалістів технікум здійснив у червні 1941р., коли вже розпочалася Велика Вітчизняна війна. Випускники 1941р. були направлені на оборонні заводи країни. У зв'язку з обставинами, що склалися на початку війни, технікум не встигли евакуювати і вся його матеріально-технічна база, в тому числі і сам навчальний корпус, були зруйновані під час окупації Кременчука німецько-фашистськими загарбниками.

Ворог майже цілком знищив Кременчук, перетворивши прекрасне придніпровське місто Радянської України на купу руїн.

У вересні 1943р. Кременчук був звільнений Радянською Армією. У неймовірно тяжких умовах почався відбудовчий період. Із усього довоєнного надбання технікума залишилася лише напівзруйнована споруда гуртожитку, який перейшов на баланс Кременчуцького міськвиконкому 25 лютого 1944р. на підставі наказу № 48 Управління навчальними закладами НКСМ СРСР (Народного комісаріату середнього машинобудування СРСР). Кременчуцьким міським комітетом КП України і міським виконавчим комітетом було прийнято рішення про поновлення Кременчуцького механічного технікуму.

Після прийняття урядової постанови про відновлення діяльності Кременчуцького механічного технікуму міський виконавчий комітет і Кременчуцький міський комітет Комуністичної партії України розпочали пошук приміщення для технікуму, але, в умовах розрухи Кременчука, це було майже нездійсненне завдання.

Лише в серпні 1944р. Кременчуцький міський виконавчий комітет надав приміщення для технікуму. Це був один поверх ремісничого училища № 6, що розташоване в Крюкові (зараз вулиця Республіканська, 85), який технікум зайняв тимчасово за угодою з

Управлінням Трудових резервів. Будівля була пошкоджена ворожими снарядами і бомбами. І її потрібно було довести до пуття до 1 вересня 1944р[7, 10 арк.].

Силами абітурієнтів і працівників технікуму були відремонтовані двері, вікна, підлога, виконана побілка, поставлені «буржуйки» для опалення класів зимою (надії на централізоване опалення не було). Вікна в класах закладали цеглою, залишаючи вузькі поперечні щілини для освітлення. Скло було дуже дефіцитним матеріалом. Крюківський вагонобудівний завод уже тоді став базовим підприємством технікуму і його ремонтно-будівельний цех надавав велику допомогу з ремонту приміщень технікуму. Для навчальних класів завод виготовив столи, табуретки і лави в невеликій кількості. Під майстерні приміщення не було, для лабораторій і кабінетів теж. Читальний зал і бібліотека знаходилися в одній кімнаті. Зали для креслення не було. Під господарські служби приміщення теж не було. Своєї території технікум також не мав.

Але ніякі труднощі і жертви, розруха і голод не змогли зупинити відновлення мирної праці на звільненій від ворога землі.

Після оголошення про відкриття механічного технікуму до директора прийшли перші абітурієнти. Це були інваліди Вітчизняної війни і молодь, яка за станом здоров'я не підлягала призову до лав Радянської Армії.

Проводився набір учнів на три курси. На перший курс прийнято було 192 чоловіка, на другий – 48, на третій – 19. План набору виконано на 120%. До технікуму зарахували 267 студентів.

Задзвонив перший післявоєнний шкільний дзвоник 9 жовтня 1944р. Для колективу викладачів, співробітників і студентів технікуму це була дуже радісна подія. Після всіх жахів фашистської окупації настало мирне навчання. І хоча ще йшли бої на фронтах Вітчизняної війни, радість близької перемоги уже відчувалася між студентськими партами майбутніх спеціалістів-техніків першого післявоєнного набору. Відбувся короткий радісний мітинг. Директор технікуму М.І. Озеран привітав колектив з початком першого навчального року. Виступили викладачі, співробітники, студенти. Почався навчальний рік, перший після 3-х років перерви.

Було створено 8 навчальних комісій. Навчання організовувалось у дві зміни. Гостро відчувалася потреба у підручниках, зошитах та інших навчальних приладдях. Замість зошитів студенти використовували старі книжки, пишучи між рядками. Електроенергія часто відключалась, і для того, щоб мати аварійне освітлення, технікум дав заявку заводу на 2 літри газу, але завод зміг виділити лише 1 літр[5, 14 арк.].

Дуже швидко постало питання про опалення навчальних класів і кімнат гуртожитку, які розміщувалися на четвертому поверсі житлового будинку. Кременчуцький міський виконавчий комітет виділив технікуму ділянку в районі села Мала Кохнівка, на якій можна було корчувати пеньки на паливо. За наказом директора технікуму група студентів у кількості 50 чоловік на чолі із заступником директора з господарської частини Б.С. Савіним і викладачами поїхали на заготівлю дров[6, 15 арк.]. Дуже добре працювали студенти Стичинський, Пузир, Буряков. За 10 днів роботи було заготовлено 180 кубометрів дров. Складним було питання, як привести дрова до технікуму. І тут завод допоміг транспортом.

Незважаючи на тяжкі умови навчання (замерзало чорнило в чорнильницях, бо опалення «буржуйками» давало більше диму, ніж тепла, нестача зошитів, підручників, наочності, довідників, паперу для креслення), заняття не зупинялися.

Новий набір був дуже слабким через велику перерву в навчанні (з 1941 по 1944 роки) внаслідок окупації. В кінці навчального року на першому курсі залишилося – 139 чоловік, на другому курсі – 32 учня, а на третьому – 11. Основний відсів учнів відбувся з причини неуспішності, відсутності гуртожитку і матеріальної незабезпеченості. З метою скорочення відсіву були найняті квартири, організовані курси для відстаючих. Відсутність майстерень, лабораторій, кабінетів, залу для креслення і свого приміщення не могла не вплинути на підготовку учнів.

У першому півріччі стан дисципліни був задовільний, а до кінця навчального року – покращився. Якщо в першому півріччі були випадки групових пропусків лекцій, то у другому півріччі таких порушень не було. Мали місце випадки порушення внутрішнього розпорядку і найчастіше – не з'являлися на заняття або залишали їх. Запізнення і пропуски лекцій, особливо в морозні дні, залежали від дальності місця проживання учнів, поганого взуття та одягу.

Найбільш грубим порушенням трудової дисципліни була втеча з занять всієї групи. З цією групою були проведені збори, ініціаторів директор покарав.

З метою покращення продовольчого забезпечення учнів і викладачів у першу ж весну технікум створив невелике підсобне господарство. Не маючи потрібного інвентаря, все ж вдалося засіяти 8 гектарів кукурудзою, соняшниками, картоплею. Відстань від технікуму до городу – 1,5 км. Із трьох гектарів кукурудзи приблизно гектар пропав через неякісне насіння і частково від ховрахів. Інші культури дали добрий врожай, який використали для покращення харчування студентів і викладачів. Якість їжі була доброю. Та їдальня обслуговувала і РУ № 6, що часто порушувало графік харчування і розклад, тому потрібно було мати свою власну, яка б обслуговувала тільки технікум.

З метою забезпечення студентів одягом, взуттям, предметами гігієни організовувалася видача промтоварів: мануфактури – на студентів – 133 метри; трикотажу – на студентів – 191 талон; парусинового взуття – 25; мила – 10 кілограм.

З взуттям і теплим одягом були настільки великі проблеми, що деякі студенти приходили босоніж на заняття.

Оскільки місць у гуртожитку не вистачало, постільні речі (простирадла, наволочки) роздавали студентам, які проживали на квартирах.

Не менш складною проблемою було укомплектування штату викладачів.

Першим директором технікуму став М.І. Озеран. На жаль, він мав слабе здоров'я і за власним бажанням звільнився з посади директора, але залишився в технікумі викладачем верстатів. Наказом по Головному управлінню навчальних закладів Народного комісаріату середнього машинобудування від 10 січня 1945 р. директором призначено Т. Пахомова. 6 грудня 1944 р. заступником директора технікуму з виховної роботи був призначений Н.М. Грабський.

У цей час створюється партійна організація з шести викладачів та співробітників технікуму. Секретарем партійної організації обирається Н.М. Грабський. Під керівництвом комуністів у технікумі створюється комсомольська організація.

Практика в першому навчальному році проходила дуже складно. Майстерень, інструментів, майстрів не було, тому повноцінні заняття провести було неможливо. Навчально-виробничу практику з великими зусиллями організували в майстерні РУ № 6 за договором, використовуючи інструменти та інструкторів ремісничого училища. Через брак робочих місць і інструкторів технікум організував навчально-виробничу практику по групах і в різний час: одна половина студентів навчалася у червні, друга – у серпні.

Умови роботи на практиці в цілому склалися задовільні. Інструменти роботи частково використовувалися для РУ-6, частково придбані технікумом, а частину інструментів приносили з собою студенти.

Випуск спеціалістів у 1945 році не проводився. Результати першої екзаменаційної весняно-літньої сесії були такими: перший курс – 6 груп, 139 чоловік; не з'явилося на екзамен – 10 чоловік, 123 чоловіка встигають з навчанням – це 88%; другий курс – одна група, 32 чоловіка; два студенти на екзамен не прийшли, успішність – 78%; третій курс – одна група, 11 студентів; один на екзамен не з'явився, успішність – 72%.

Кількість студентів, які отримали оцінки – 4 і 5 – 19 чоловік на денному відділенні і 7 чоловік на вечірньому відділенні.

Тобто, загальна успішність склала близько 93%, а якість навчання (кількість студентів, які навчалися лише на 4–5) була значно нижчою: лише 14%. Проте якщо порівняти кількість студентів, які склали першу весняно-літню сесію (182), до загальної

кількості зарахованих на навчання (267), то показники будуть значно гірші: лише близько 70%, тобто 30% прийнятих до технікуму були відраховані з нього впродовж першого навчального року.

Новий 1945 – 1946 навчальний рік технікум зустрів у іншому приміщенні.

Крюківському вагонобудівному заводу були потрібні кваліфіковані кадри робітників, тому на порядку денному постало питання поновлення діяльності Крюківського ремісничого училища №6, приміщення якого вже рік експлуатував машинобудівний технікум. Наказом директора Крюківського вагонобудівного заводу 1945 року технікум звільнив приміщення РУ–6 і був переведений у праве крило клубу ім. Котлова, де під аудиторії обладнувалося 9 кімнат.

На початку 1945 – 1946 навчального року контингент учнів поповнився демобілізованими воїнами, серед яких були кандидати в члени КПРС Ф.М. Авраменко, І.М. Осика, Ф.А. Татаруля, М.І. Тертичний та інші. Зростала партійна організація за рахунок демобілізованих воїнів із Радянської Армії.

Наприкінці 1945 року і на початку 1946 року в колектив викладачів і співробітників технікуму влилося багато офіцерів і солдат Радянської Армії, демобілізованих у запас після закінчення Великої Вітчизняної війни. Серед них були добре відомі І.І. Человський, В.Г. Довбня, М.Г. Олексієнко, Я.Б. Фрейдін, Г.І. Лазурський, Н.В. Батирь, І.А. Федотов, Д.А. Шоменко. Вони стали центром формування педагогічного колективу в сорокові роки.

Навчальні заняття проходили в приміщенні клубу ім. Котлова у дві зміни, підручників було дуже мало (всього 3500 книг, що складало 15% необхідного бібліотечного фонду). Ще менше було приладів і моделей – наочних посібників (всього 10% необхідного), схеми і плакати виготовлялися самими учнями і викладачами, навчальних майстерень не було, кабінетів і лабораторій – теж.

Країна, що вставала з руїн, гостро потребувала спеціалістів. Тож, не зважаючи на матеріальну скруту, плани прийому до середніх спеціальних навчальних закладів зростали.

Контингент учнів на початку навчального року 1946 – 1947 складав 425 осіб. Технікум навчав 3 групи вагонобудівників-техніків, 3 групи техніків-технологів зварювального виробництва, 5 груп техніків-технологів з обробки металів різанням, 3 групи техніків-технологів штампувального виробництва і 2 групи вечірнього відділення. Загалом: 16 груп, у тому числі – 14 денного та 2 – вечірнього відділень[8, 59 арк.].

Довго знаходиться в клубі ім. Котлова технікум не міг, тому дирекція технікуму і партійна організація ставлять питання про необхідність мати свій навчальний корпус, свої майстерні, бо неможливо по-справжньому готувати кадри машинобудівників, не маючи власної матеріальної бази.

Міські партійні і радянські керівні органи виділили для відбудови під приміщення технікуму коробку зруйнованого педінституту в Кременчуці по вул. Гоголя 9, але НКСМ (Народний комісаріат середнього машинобудування) відхилив це рішення у зв'язку з браком коштів.

Тоді було прийнято інше рішення. 4/ХІІ 1945 року постановою Крюківського райвиконкому технікум отримав двоповерхову будівлю з підвалом по вул. Карла Лібнехта № 19 на старій Торговій площі, яка була збудована в 1904 році як торгівельне і складське приміщення (зараз І. Приходька, 33).

На місці цих руїн колективу технікуму потрібно було збудувати власний навчальний корпус, майстерні, господарські приміщення. Все це повинні були робити самі учні, співробітники, викладачі. Допомогавав базовий вагонобудівний завод.

Відбудова приміщення відбувалася в два етапи: 1946 – 1948 і 1952 – 1954, впродовж яких не лише завершилася відбудова старого приміщення, але була здійснена добудова кількох нових кімнат.

Проект першої черги відбудовчих робіт складається проектним відділом управління капітального будівництва Крюківського вагонобудівного заводу (УКБ КВБЗ). Це ж управління виконувало відновлювальні роботи.

Дирекція, партійна організація і громадські організації технікуму (комсомольська і профспілкова) головну увагу зосередили на відбудові приміщення технікуму.

10 квітня 1946 року Міністерством транспортного машинобудування директором технікуму був призначений І.Л. Тарков.

Впродовж 1946 – 1947 року, завдяки наполегливій роботі колективу і особливо завзятій господарській діяльності заступника директора з господарської частини Я.Б. Фрейдина, було відбудовано частину приміщення, в якому обладнано 10 аудиторій. Опалення було пічним, тепловіддача низька, в класах взимку холодно. Однак це було власне приміщення, і це була велика перемога колективу технікуму[9, 85 арк.].

На цей час технікум вже мав 2 автомашини. Водієм став Б.С. Савін. На подвір'ї технікуму (на місці нинішнього навчально-виробничого корпусу) стояв двоповерховий цегляний сарай, який був пристосований під механічні і слюсарні майстерні. Завідував майстернями М.І. Озеран. Він багато зробив для створення парку металорізальних верстатів: домігся передачі технікуму великої кількості токарних та свердлувальних верстатів. І хоча серед них не було жодного сучасного, всі вони працювали на загальній трансмісії, проте початок формування парку верстатів було покладено.

Технікум не мав свого гуртожитку, 81 учень проживав у приватних квартирах, і тільки з 1948 року технікум отримав два одноповерхових будинки в районі Крюківського стадіону(зараз вулиця Ростовська). У великих кімнатах проживало 18–20 учнів, воду носили за 1 кілометр, але це був уже свій гуртожиток і це була також перемога колективу над труднощами відбудовчого періоду.

У червні 1948 року І.Л. Таркова з посади директора наказом Міністерства транспортного машинобудування було знято.

Директором призначено Заговозкіна В.І., його заступником з навчальної роботи – І.А. Федотова. В цей період тривали роботи по відновленню навчального корпусу. Міністерство середнього машинобудування зобов'язало базовий Крюківський вагонобудівний завод завершити відновлення навчального корпусу технікуму. Всі ці роки тривав трудовий семестр учнів, які виконували підсобні роботи на будівництві.

Література:

1. Евселевский Л.И., Пустовит П.Н. Кременчуг. Путеводитель. – Х.: Прапор, 1985. – С. 76.
2. Кременчуцький державний політехнічний інститут/ Під ред.. О.І. Осташка. – Кременчук: Кременчук, 1999. – 281 с.
3. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. – Кременчук: Кременчук, 2001. – С. 89 – 90, 208.
4. Осташко О.І., Юшко В.М., Крот В.О., Стегній П.А. Нарис історії Кременчука – Кременчук: Берізка, 1995. – С. 168.
5. Річний бухгалтерський звіт за 1944 рік. Архівний відділ Кременчуцької міської ради, ф. 69, оп. 1, спр. 1, 14 с.
6. Затверджений штатний розклад і кошторис витрат на 1944 рік, там само, спр. 2, 15 с.
7. Річний текстовий звіт про роботу технікуму за 1944 – 1945 навчальний рік, там само, спр. 3, 10 с.
8. Річний текстовий звіт про роботу технікуму за 1946 – 1947 навчальний рік, там само, спр. 23, 59 с.
9. Текстовий звіт про роботу технікуму за 1–й семестр 1948 – 1949 навчального року, там само, спр. 33, 85 с.
10. Техніко – економічне обґрунтування до генплану, 1930 р. Архів Кременчуцького краєзнавчого музею, спр. 1, арк. 3.
11. Федотов И. Воспоминания о Крюковском машиностроительном техникуме. Архів Кременчуцького краєзнавчого музею, спр. 58.

Коржанова Ю.В., Мишина А.С.

ИСТОРИЯ ШКОЛЫ № 9 В ДОВОЕННЫЙ И ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОДЫ

Вступление. Вторая Мировая война. Героически защищали Родину жители Кременчуга. В Книгу Памяти Украины занесено 6210 имен кременчужан. Некоторые из них были работниками Крюковской школы № 9. Эти люди также принимали активное участие в процессе развития школы и восстановления ее после войны.

Цель работы. Прочитав эту статью, вы узнаете о развитии школы № 9 в послевоенный период. Здесь изложены сведения про директоров, учителей, активистов школы, а также воспоминания выпускников 1939 – 1940 гг.

Материал и результаты исследования. На месте мрачных длинных одноэтажных домов богача Рахмилевича, в которых помещались кредитный банк, булочная и кондитерская, разместилось здание новой школы. В течение 9–10 месяцев Крюковская средняя школа № 4 (ныне школа № 9) была построена.

1 сентября 1936 года – на небольшой трибуне стоял директор школы, коммунистка Зинченко Ксения Александровна, заведующий горно, представители райисполкома и горисполкома. Около семисот учащихся (в школе было 8 основных и 12 параллельных классов) впервые переступили порог школы.

Педагогический состав был сформирован из выдающихся личностей: Хоха Василий Деменьевич, Познанская Лариса Павловна, Скирта Людмила, Коровин Володя и многие другие[2].

Хоха Василий Деменьевич был нашим любимым учителем, в нашу школу он был назначен преподавателем истории и приступил к работе 1 сентября 1937 года. Глубоко знал свой предмет, он преподавал его на высоком теоретическом уровне. Призван в ряды РККА в 1938 году. Воспитывал и учил в коммунистическом духе. В августе 1941 года он, будучи в ополчении, пал смертью храбрых на Деевской горе, в нескольких километрах от Крюкова, в жестокой схватке с варварами, бомбившими наш родной Крюков.(из воспоминаний М.Рубинштейна, окончившего школу в 1939 году)

Познанская Лариса Павловна успевала быть на уроках в двух школах (Кременчугской средней школе № 2 и в Крюковской средней школе № 4). Большую часть своей жизни отдала обучению и воспитанию младшего поколения. В школе была образцом культурности, трудолюбия, активности, честности и справедливости, несмотря на свои 50 лет. Летом 1942 года она была замучена извергами – фашистами, в застенках гестапо.

Скирта Людмила и Коровин Володя в течение первых 2–3 месяцев занятий в новой школе создали пионерскую и комсомольскую организации. Комсомольская организация уже в первые годы своего существования заняла одно из первых мест среди школьных комсомольских организаций города. Эти комсомольцы были организаторами шахматных и шашечных турниров, прогулок на лыжах, походов со школьной художественной самодеятельностью на предприятия и окрестные села. Среди них активнейшими были Деревянко Вася (в будущем подполковник Советской Армии), Остроухов Леня (майор Советской армии), Хандыборенко Костя, Гринберг Сема (оба погибли на фронтах Отечественной войны), Киселев Петя (полковник Советской Армии), Хандыборенко Люся (врач), Серета Тамара (воспитательница детского дома), Грузина Дуся(работала на КВСЗ), Коломиец Петя (учитель 6-й школы) и другие[1].

До Великой Отечественной войны в школах проводилось соцсоревнование, лучший класс, не имевший двоек на протяжении недели, на торжественной линейке отмечался и ему вручалось Переходное Красное знамя. На протяжении всего 1938 – 1939 учебного года школьное красное знамя было у десятиклассников. Их было 27 человек. Среди них 18 комсомольцев.

С похвальной грамотой (медалями тогда не награждали) окончили школу Коровин Владимир, Книгина Луиза, Лисовская Мария, Царан Галина, 18 человек не имело троек в

аттестате. Некоторых из них – Коровина Володи, Вильчича Коли, Хандыборенко Кости, Гринберга Семы, Свистуна Феде – уже нет в живых, они погибли в годы Великой Отечественной войны.

1 сентября 1938 года директор школы Зинченко К.А. была переведена в Харьков. Вместо нее был назначен Чернец Ф., возглавляющий школу только в течение четверти, призванный в ряды РККА в ноябре 1938 года. С декабря 1938 года по 1 сентября 1940 года директором школы был Токовой Григорий Акимович.

В течение последнего предвоенного учебного года школу возглавлял Вакуленко Иван Иванович. Возле школы, на небольшом школьном дворе, была оборудована замечательная спортивная площадка. У изгороди были посажены стройные пирамидальные тополя, перед фасадом – цветистые клумбы.

Накануне войны состоялся выпуск десятиклассников. Всего до войны выпущено 72 человека.

В конце 1940 – 1941 учебного года в школе было 28 классов, в которых обучалось около 1000 учащихся; прекрасная библиотечка, насчитывающая около 4000 книг, богато оборудованные биологический и физический кабинеты, замечательная пионерская комната, небольшой физкультурный зал, кабинет врача, буфет, не хватало только актового зала, что мешало проведению внеклассных мероприятий.

Вакуленко Иван Иванович был директором школы всего один учебный год (1940 – 1941 года). Был последователем учения Антона Семеновича Макаренко: «Как можно больше требований к человеку и как можно больше уважения к нему». Погиб 23 июля 1944 года в бою.

В дни Великой Отечественной войны фашисты уничтожили всю мебель и библиотеку. Школа возобновила свою работу, прерванную оккупацией на три года, только 1 октября 1944 года в полутемных классах, без одной парты. Благодаря повседневным заботам Партии и Правительства, с помощью коллектива рабочих и служащих КВСЗ в первые месяцы занятий школа приобрела самое необходимое.

В 1944 – 1945 учебном году часто менялись директора. За год их было три – Брылев, Носов, Персиянов.

В течение 1945 – 1947 учебных годов под руководством Кравченко Александры Андреевны школа стала на ноги.

Яркой страницей в истории школы были 1947/48– 1950/51 учебные годы, когда школу возглавлял Коротич Сергей Тарасович. Особое внимание он уделял чистоте. Школа в эти годы работала спокойно. Особенно широко в эти годы развернулась физкультурная работа. Преподаватель физвоспитания Томарь Константин Трофимович сплотил хороший коллектив спортсменов, которые всегда одерживали блестящие победы на городских и областных соревнованиях.

С 1 сентября 1951 по 1 сентября 1957 года директором школы был Лысенко Иван Григорьевич. Эти 6 лет были годами многих творческих исканий, успехов и неудач. Лучшим был выпуск 1954 года. Среди выпускников было 17 медалистов. Из 37 человек учащихся только 7 человек имели 3 в аттестатах зрелости. Хорошей традицией стали осенние и весенние спартакиады, проводимые в школе с 1952 года. С 1953 года начинается дружба двух школ – нашей и Потоцкой средней школы.

Далее с 1957 по 1959 год директором школы был Васильев Виталий Александрович, с 1959 по 1968 год – Кулишов Михаил Николаевич, с 1968 по 1969 год – Даниленко Александр, с 1969 по 1970 год – Чижов Василий Пахомович, в 1970 году – Алексеенко Михаил Григорьевич, с 1970 по 1973 год – Юшко Виктор Михайлович, с 1973 по 1983 год Серый Александр Гордеевич, с 1983 по 2006 – Самарский Николай Андреевич, с 2006 по 2007 год – Быкова Наталия Александровна, с 2008 года и до нашего времени – Камская Татьяна Владимировна.

Школа всегда поддерживала связь с учителями – ветеранами: Лазуриной Антониной Васильевной, Литвиненко Александром Никифоровичем, Херсонской Клавдией

Владимировной, Коросташовой Марией Давыдовной, Шульгой Анной Трофимовной, Шарошкиной Ниной Петровной, Калининой Лидией Захаровной, Кравченко Аленой Дмитриевной, Кобыльченко Еленой Семеновной, Репетило Верой Анатолиевной, Грицан Николаем Пантелеймоновичем, Остапенко Любовью Михайловной.

Школа гордится своими выпускниками: Лысенко П.Г. (директор музея А.М. Макаренка), Кондратенко П.П. (директор летного колледжа), Ольгард Г.М. (в прошлом глав. бухгалтер кондитерской фабрики), Литвиненко Л.К. (полковник в отставке), Шабанов П.С. (полковник в отставке), Бьюник О.П. (в прошлом ведущий инженер Госкомитета по гидрометеорологии и контроле окружающей среды в г. Москва), Тенетко А.Ф. (доктор-стоматолог), Коровина Л.Д. (учитель-методист), Коломиец П.П. (учитель украинского языка и литературы), Савелов Д. (преподаватель КДПУ), Виннык С.О. (начальник производства «Лукас»).

В годы войны в школе был размещен истребительный батальон, начальником которого был начальник милиции Михайлик, политруком – учитель Лепкало Д., командиром взвода – учитель Хоха В.Д. В 1943 году в школе находился военный госпиталь. В 1954–1957 годах силами учеников построены теплица и тир. В 1988 году с помощью КВСЗ построена школьная столовая[2].

Мы нашли выпускников 1939 – 1940 гг., которым задали следующие вопросы:

1. В каком году построена школа / первый выпуск?
2. Каких учителей помните?
3. Традиции школы?
4. Помните ли своих одноклассников?

Получив ответы на поставленные вопросы, узнали много интересных фактов о жизни школьников в то время.

Воспоминания Черной А.

Школа № 9 (в довоенные годы № 4) начала свою жизнь в 1936 году. Первый выпуск был в 1939 году. Учителей помню: Царан И.Т. – математик, Ровная Е.Ф. – украинский язык, Цмыкало – география, Токовой Г.Я. – директор.

Школа была молодая, о традициях ничего не могу вспомнить. Отношение к праздникам было другое. Торжественными были все революционные праздники, отмечали новогодние. Помню, кажется в 1938 году, в Кременчуг приезжал сын В.И. Чапаева, офицер. Из учеников нашей школы меня одну выделили для встречи с ним (коллективной конечно). На меня тогда смотрели с завистью. Сын Чапаева В.И. рассказывал об отце.

Своих одноклассников помню, но список не пишу, так как в Кременчуге живет их много, списки, думаю, они уже дали.

Воспоминания Коломийца Петра Парфентьевича

Наши учителя были люди широкой эрудиции, высокого образования. Отличительная их черта – скромность. Они были с нами вежливы и тактичны. Они были к нам требовательные, по-отцовски суровы, по-матерински ласковые.

Школа была только организована, но коллектив учителей с нами работал, как единый слаженный механизм. Каждый учитель любил свой предмет, науку, эту любовь стремились воспитать и в нас. И этого они добились. Учащиеся имели прочные знания.

В школе проводились вечера, посвященные не только революционным событиям и встрече Нового года, а также вечера, где учеников знакомили с жизнью, деятельностью, подвигами выдающихся полководцев (Чапаев, Щорс, Фрунзе, Лазо, Блюхер и др.). Готовили небольшие доклады и выступали сами ученики.

Учителя нас ориентировали пользоваться дополнительной литературой. Часть учащихся брали книги в библиотеке при клубе им. Котлова и в библиотеке г. Кременчуга. Ходили зимой через мост в библиотеку пешком. Вечером можно было увидеть наших учащихся в читальном зале библиотеки клуба им. Котлова за чтением периодики.

О своих соучениках, о живых и преждевременно ушедших, я остался самого доброго мнения. Это был здоровый коллектив, с нежными и добрыми сердцами, с чистыми

помыслами. Веселые, жизнерадостные, никто не выпячивал своего «Я», никто никого не унизил, не оскорбил.

Учителя: Гайдым П.П. – учитель физики, Ровная Е.Ф. – украинский язык и литература, Пугач А.И. – русский язык и литература, Царан И.Т. – математика, Розенберг М.О. – черчение, Познанская Л.П. – химия, Сайног И.И. – биология, Токовой Г.Я. – директор школы, Чернооченко В.В. – завуч школы, Киселева Л. – ст. пионервожатая.

Воспоминания П. Киселева

Да, прошло уже больше половины века с тех времен, когда я и мои товарищи впервые вошли в 8-й класс, тогда 4-й Крюковской средней школы. Это был 1936 год, 14 лет... А в 1939 году состоялся первый выпуск десятиклассников, в числе 27 человек которого был и я. Я могу перечислить фамилии и имена почти всех выпускников того года, но, думаю, в этом нет необходимости. Почему? Объясню ниже.

Директором школы в то время был Токовой Григорий Яковлевич, завуч – Чернооченко, наш классный руководитель – Ровная Ефросинья Федоровна, преподаватели: Царин Иван Тимофеевич, Сайног Иван Илларионович, Розенберг, Иваненко.

Хорошо помню свою первую учительницу – Бочко Нина Дмитриевна; впоследствии она стала заслуженным учителем; ее портрет был помещен в одном из залов второго этажа Кременчугского краеведческого музея.

В 1980 году в Кременчуге состоялась встреча выпускников 4-й (сейчас 9-й) школы довоенных лет. Одним из организаторов этой встречи были супруги Роговские: Александр Николаевич и Мария Михайловна.

Теперь, что касается воспоминаний о школьных годах. За это время произошло столько событий, столько мест службы, работы и жизни было сменено (от Польши до Сахалина, От Белоруссии до Ленинградской области), что память не смогла сохранить много из детских лет. Хотя некоторые, для вас, очевидно, малоинтересные штрихи тех лет, сохранились.

Был у нас самодеятельный театр, и мы даже поставили какую-то революционную пьеску. Декорации делали сами, на костюмы и старые родительские вещи, и бумага и пр. Нам даже «мощно» хлопали зрители (то ли за качество постановки, то ли за нашу «храбрость»).

Участвовали мы, – старшеклассники – комсомольцы, в серьезном политическом мероприятии. В декабре 1937г. состоялись первые выборы в Верховный Совет. Нас включили в состав агитколлектива. Мы помогали малограмотным (а их было тогда немало) избирателям разобраться в происходящем событии, поясняли порядок голосования, помогали пожилым придти на избирательный участок.

Весьма кратко о себе после окончания школы. Обстоятельства сложились так, что в 1939 году я поступил в Севастопольское артиллерийское училище, хотя мечтал стать строителем. В мае 1941 г. досрочно окончил училище со званием «лейтенант». С первых дней Великой Отечественной войны и до ее окончания – в боях на Ленинградском, Волховском фронтах, знаменитой «Дороге жизни». В декабре 1941 уже командовал батареей (19 лет), затем занимал более высокие должности, 1942 год – контузия. Далее, снятие блокады Ленинграда, освобождение нашей земли от фашистской нечестии: Кингисепп, Нарва, Талин, Польша. После окончания войны служил в Прибалтике, на Сахалине, Белоруссии, в Ленинградской области. Окончил с золотой медалью ракетно-артиллерийскую академию и последнее время работал начальником кафедры одного из Ленинградских высших военных училищ. После 30 лет службы в армии по болезни в звании «полковник» вынужден был уйти в запас. Затем 16 лет преподавательской работы в Ленинградском радиополитехникуме. С января 1986 не работаю. Награжден тремя боевыми орденами и тринадцатью медалями,

Воспоминания Щербина А.

Школа была построена в 1936 году. На месте школы была пекарня или уже развалины от пекарни. В школе работало много кружков: физкультурный – учитель Есон Давидович,

математический – Царан, литературный – Ровная, химический – Познанская. На литературном кружке выпускали рукописные журналы «Эзоп иноскаатель».

Комсорг школы была Щербина Нюся. Когда началась война, в школе был истребительный батальон. Начальником батальона был начальник милиции Михайлик, политрук – комиссар учитель русского языка и литературы Лепкало Дмитрий, командир взвода – учитель истории Хоха Василий Дементьевич, погиб в годы войны.

Когда город взял враг, в школе был немецкий госпиталь, а когда город освободили – был госпиталь советских солдат и то недолго. После ухода войск вновь была открыта школа. Одним из строителей школы был Щербина А.Т. Он же был преподавателем трудового обучения в школе. Работал в школе с первого дня ее основания. Тополя, которые сейчас растут вокруг школы, посадил Щербина А.Т.[3].

Таким образом, школа, которая основана 1 сентября 1936 года, за период восстановления после войны увеличила количество учащихся в два раза. Это были именно те люди, которые помогли не только школе, но и городу. Большинство имен выпускников того времени уже забыты, но те усилия, которые они приложили к развитию школы № 9, не забудут никогда! Поэтому в этой статье мы вспоминаем тех людей, которые сделали школу такой, какой она есть сейчас.

Література:

1. Лариса Артеменко Выдающиеся люди Кременчуга // Кременчуцкий ТелеграфЪ. – 2005. – №22. – С. 9
2. Архивные данные школы № 9.
3. Полевые материалы.

Саламатіна К.М., Можарова Т.М.

РІЧКА СУХИЙ КАГАМЛИК В ІСТОРІЇ МІСТА КРЕМЕНЧУКА

Кременчук – місто обласного підпорядкування, адміністративний і промисловий центр.

Розташоване майже в центрі України, на березі Дніпра, в його середній течії на кордоні лісостепу та степу. Місцевість є горбкуватою рівниною, розділеною р. Дніпро на дві частини: лівобережну низину, розчленовану долинами рік Сухий Кагамлик і Крива Руда, і правобережну – піднесену, з ярово-балковою рельєфною системою. Клімат – помірно континентальний[1].

Поверхневі водні об'єкти міста представлені Дніпродзержинським водосховищем, річками Сухий Кагамлик, Крива Руда та мережею дренажних каналів.

Лівобережна частина міста знаходиться у розбитій болотами і озерами річищах Дніпра і його притоки – Сухого Кагамлика. Тільки на північному сході підіймається невеликий пагорб – Піщана гора, що сформована з пісків другої борової тераси Дніпра. Правобережна частина – Крюків – розташована на півострові, утвореному річищем Домахою, куди впадали річки Крюків і Гнила, а з іншої – широкою затокою ріки Семова. Долини цих сильно заболочених річок були природними межами, у яких розвивався Крюків. У декількох кілометрах від Дніпра здіймається Деївська гора – невелика система пагорбів, урочищ і ярів[2]. Тут знаходиться найвища точка Полтавської області. Це курган, на якому встановлено пам'ятник солдатам, загиблим у перші дні оборони міста від німців у Другій світовій. Висота – 204 м над рівнем моря, тоді як висота нижніх частин міста – приблизно 40 м[3].

Назва річки Кагамлик нині звучить як Сухий Кагамлик. Це ліва притока Дніпра (впадає у Дніпродзержинське водосховище), яка протікає територією Глобинського та Кременчуцького районів Полтавської області. Бере початок біля с. Устимівка Глобинського району. Довжина – 64 км, ширина річища – 94 м, ширина заплави – 0,6 км. Після ВВв, під час забудови Кременчука, Кагамлик і Крива Руда, з якою він зливався, були на території Кременчука. Ріки були частково засипані ґрунтом, частково взяті в труби[4]. Кагамлик у багатьох місцях пересох і фактично перетворився на систему ставків, озер та боліт. Протікає поблизу сіл Гориславці, Вільна Терешківка, Червона Знам'янка[5].

Назва річки, у гирлі якої постав Кременчук і басейн якої став першозоною його цивілізаційного освоєння, має тюркське походження, як і назва самого міста. Зазвичай її трактують як «заросле зникле озеро» та «сире заболочене місце»[4]. Вперше згадується в 1671 році. Одна з гіпотез походження назви – від тюркського «каган». Каган – найвищий титул ватажків у давніх тюркських племен. Каганами також називали хозарських ханів і управителів окремих адміністративних одиниць[6].

Дарма підсміюються над річкою Сухий Кагамлик, називаючи її «річка-смердючка». Ця водойма легко може конкурувати навіть з Дніпром за кількістю відпочивальників на її берегах. Щороку санстанція виносить приписи про заборону купатися у Кагамлику через надмірний рівень кишкової палички, але кого це зупиняє!

Якщо на вулиці спека, значить увесь Молодіжний – біля річки. На кожен квадратний метр лівого берега Сухого Кагамлика – по відпочивальнику. Близько 20–ти років тому, у часи розквіту місцевих стихійних пляжів, річку в районі Молодіжного навіть розчистили земснарядом. Наразі ж колись намитий пісок майже заріс очеретом та бур'янами, а береги вкрилися купами сміття. Але популярність річки не зменшується, хоча й користується вона не дуже доброю славою. Течія у Сухому Кагамлику майже відсутня, а в застійному болоті самі знаєте, що водиться. Найменше, чим лякають санлікарі, – кишкова паличка. Більше місяця від початку спекотного сезону річка не витримує – у воді, прогрітій сонцем, із шаленою швидкістю починають розмножуватися різноманітні бактерії. Основне джерело їх виникнення, як вважають у санстанції, – приватні садиби с. Червона Знам'янка, розташовані впритул до річки вище за течією. Грішать на деяких господарів, які псують водойму відходами своєї життєдіяльності. Однак і місто робить свій внесок – у вигляді зливової каналізації, адже сумнозвісна злизова труба розташована якраз поблизу парку Воїнів-інтернаціоналістів.

Сухий Кагамлик дуже люблять бомжі та наркомани. Перші влаштовують тут посиденьки з вогнищами та пранням брудного лахміття, другі – ловлять кайф, залишаючи під кущами використані шприці.

Починаючи з 2000 року, місто має проблеми з якістю питної води. Водоочисні споруди КП «Кременчукводоканал» побудовані і розраховані на воду, що повинна подаватися з водосховища I класу. А через забруднення води у Дніпрі, вхідна вода у літній період часу відповідає лише III класу якості.

За даними спостережень, стан забруднення поверхневих водних об'єктів оцінюється як помірний для Дніпродзержинського водосховища (сезонне перевищення гранично допустимої концентрації за 2 – 3 компонентами, за винятком літнього періоду з несприятливими метеорологічними умовами), та значний для всіх малих річок міста. У забруднення останніх основний внесок роблять скиди неочищених дощових вод з території міста. Також значну роль відіграє відсутність процесів самоочищення з причини порушення природного гідрологічного режиму.

Загальний скид стічних вод по місту, що здійснюється через локальні очисні споруди, знаходиться в межах 42 – 47 млн. м. куб. на рік.

У місті нараховується 40 випусків, з яких злизові стоки скидаються без попереднього очищення безпосередньо в поверхневі водні об'єкти.

Санстанція в червні 2009 року відібрала проби води у Сухому Кагамлику в районі парку Воїнів-інтернаціоналістів. Вміст кишкової палички за рівнем гранично допустимої концентрації становив 6200 за норми – 5000. Купатися у такій воді заборонено[7].

Постає питання, що вбиває наші річки? Причиною масового мору риби у річці Сухий Кагамлик, на думку кременчуцьких іхтіологів, є втручання людини. «Хтось таки помив у річці цистерну чи діжку з невідомою речовиною», – говорить начальник іхтіологічної служби Кременчуцької рибінспекції Ярослав Беззубенков. Рибінспекція дійшла висновку, що хтось злив у річку отруйні речовини, що й стало причиною замору риби. «Якою саме речовиною отруїлася риба, ми поки що сказати не можемо – у воді її не знайдено – розчинилася». Імовірною причиною цього рибінспекція називає вірус. Але мешканці, чий садиби розташовані на березі Сухого Кагамлика, стверджують, що часто бачать, як до річки під'їжджають автоцистерни і водії зливають рідину з цистерн у річку. Після цього вся в риба в Кагамлику впливає вже неживою, часто трапляються мутації. Багато фахівців стверджують про катастрофічне зниження рівня кисню у Сухому Кагамлику. І справді, його кількість – 2,8 за норми – 4 мг/л. Це так, але карасям, які живуть у болоті, до його відсутності не звикати.

Є протилежні погляди на причину мору риби. «Справа у дуже високій температурі повітря і низькому вмісті кисню у воді, – говорить головний санітарний лікар області Валентин Шаповал. – Риба гине у всіх малих річках».

Як швидко екологічна біда з'явиться на інших річках, наприклад, Дніпрі? Кілька років тому Кременчук уже опинився в зоні екологічного лиха, коли з кранів на кухнях почала текти вода зі смаком марганцю. «Чим вища температура повітря й менший вітер, тим імовірніша поява марганцю у питній воді нашого міста, – висловлюється головний спеціаліст екологічного відділу міськвиконкому Геннадій Дем'яшин. – За таких умов прискорюється десорбція важких металів з ранніх відкладень дна Кременчуцького водосховища»[8].

Самовільне підключення до зливової каналізації мешканців приватних будинків призводить до забруднення малих річок. Про це заявив начальник Кременчуцького шляхового ремонтно-будівельного управління Володимир Губар. Він пояснив, що ливнівки передбачені лише для стоку дощової води і на їх виходах немає очисних споруд, як у Водоканалу. Тим часом люди підключають до системи так звану фекальну каналізацію (унітази, ванни), що прямою дорогою тече в Сухий Кагамлик чи Криву Руду. «Її можна помітити взимку, коли з ливневих решіток валить пара. Ми виявляємо такі самовільні підключення в приватному секторі. Складніше, якщо вони влаштовані партизанським методом – з прокладенням труби. А дозвіл на розрив доріг дає райвиконком. Ми ламаємо такі труби, ставимо заглушки, ще й вислуховуємо шквал нецензурної лексики. А один громадянин влаштував автомийку на вулиці Воєнній і пустив стоки по зливовій каналізації. Так, за адміністративним кодексом він мусить сплатити штраф від 17 до 51 грн. Але хіба це покарання? Відчувається нагальна потреба у створенні в місті такої служби, як екологічна міліція»[9].

З-поміж негативної інформації щодо сучасного стану малих річок Кременчука є паростки позитивних перспектив, що вселяють надію. Так, у квітні цього року в річку Сухий Кагамлик у селі Погреби Глобинського району випустили 700 кг малька дзеркального та звичайного коропа. Востаннє 400 кг риби сюди привозили 10 років тому[10].

Рибні запаси збідніли, колись велика і прекрасна річка Сухий Кагамлик, на якій зростало наше місто, зникла. Нащадкам залишилась лише система ставків–боліт з величезною кількістю шкідливих мікробів. Річка вже нікому не потрібна. Раніше на Кагамлику спостерігали поселення лебедів–шипунів, перепелів, качок, куликів, велику кількість річкової риби... Поступово береги заростають очеретом, площа річки зменшується, а кількість сміття на берегах збільшується. Потрібно діяти, рятувати річку, доки це можливо, поки Кременчук не перетворився на зону екологічного лиха.

Література:

1. Місто Кременчук (<http://who-is-who.com.ua/bookmaket/mistapolit>).
2. Лушакова А. М., Євселевський Л. І. Вулицями старого Кременчука / А. М. Лушакова, Л. І. Євселевський. – Видання друге, перероблене і доповнене. – Кременчук: Вид-во «Кременчук», 2001. – 224 с. Рос. мовою.
3. Кременчук (<http://uk.wikipedia.org/wiki/Кременчук>).
4. Українне місто: Кременчук від заснування до 1764 р. [Електронний ресурс] / Вирський Д.С. – К.: 2004 р. – 436 с. – Режим доступу до книги: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/vyrskij/11.html>
5. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.: іл. (в опр.): 30000 пр.
6. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К.: Радянська школа, 1973 – 179 с.
7. На «смердючці» запагне цивілізацією [Електронний ресурс] / Інна Ніколаєнко, Олена Ускова // Кременчуцька панорама. – 2009. – Режим доступу до статті: <http://panorama.pl.ua/akcenty/117-na-smerdyuchci-zaraxne-civilizacijeyu.html>
8. Що вбиває наші річки? [Електронний ресурс] / Олександр Курилов // Програма плюс. – 2009. – Режим доступу до статті: <http://pp.regionnews.poltava.ua/?s=Кагамлик>
9. Фекалії течуть в малі річки [Електронний ресурс] / Марія Доліна // Телеграф. – 2009. – Режим доступу до статті: <http://www.telegraf.in.ua/kremenchug/2006/06/15/2850.html>
10. Рибалки скинулися на зариблення Сухого Кагамлика [Електронний ресурс] / Віта Коноваленко // Gazeta. ua. – 2008. – Режим доступу до статті: (<http://gazeta.ua/index.php?id=225785&eid=605>)

Можарова Т.М.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТИПОВИХ МОДЕЛЕЙ КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ТОПОНІМІЇ

Сучасна лінгвістична парадигма антропозорієнтованого розуміння сутності й природи мови дає змогу обґрунтовувати ономастику як науку, що якнайтісніше пов'язана з людиною. В ономастичній картині світу відбивається характер культури кожного народу і кожної людини – ім'ядавця[1, с.3]. Тому теза про історико-культурну цінність власних назв не потребує доказів.

Предметом нашої статті стали урбаноніми (лат. *urbanus* – «міський»). За Н.В. Подольською, – «власні назви будь-яких міських топографічних об'єктів»[2, с. 139]. Хоча Н.В. Подольська відносить до урбанонімів агороніми (грец. *áγopά* – «площа») – назви міських площ, ринків, плаців; годоніми (грец. *óδις* – «вулиця») – назви лінійних об'єктів у місті, у т.ч. проспектів, вулиць, провулків, проїздів, бульварів, набережних та хороніми міські (грец. *χώρα* – «край, країна») – назви районів, кварталів, парків, цвинтарів, фортець, островів, сторін, у межах цієї статті обмежимося розглядом лише годонімів і агоронімів. Крім того, сьогодні в ономастичній літературі існує точка зору, що «до урбанонімів слід включати лише найменування просторових об'єктів, якими можуть бути назви лінійних денотатів – годоніми... і назви об'єктів, подібних до площ, – агороніми...»[3, с. 376].

Вивченню урбанонімії приділяли увагу такі дослідники, як А.М. Мезенко[4], Л.В. Малес[5], М.В. Голомідова[6], В.Є. Поляков[7], М.М. Цілина[8], М. Ю. Забелін[9]. Так, Л. В. Малес з'ясувала залежність урбанонімів м. Києва від таких екстралінгвальних чинників, як історія, суспільне життя і політика, виокремивши п'ять хронологічних зрізів, що

виявили зміни у вербальному образі міста[5]. М.В. Голомідова доводить, що іменний пласт міста, представлений урбанонімами старого Єкатеринбурга, є його літописом і водночас постає певним закодованим інформаційним простором, для інтерпретації якого дослідниця пропонує застосовувати ландшафтно-розрізнявальний, соціально-функціональний і соціально-символічний семантичні ключі[5, с. 376]. В. Є. Поляков розглядає історичну еволюцію топонімії м. Сімферополя, пропонуючи, крім назвотворчих принципів урбанонімів, основні етапи їх переосмислення (трансонімізацію, метонімічну й метафоричну онімізацію апелятивів)[7, с. 66]. Таким чином, у сучасних ономастичних дослідженнях робиться спроба синтезувати напрацьовані традиційні методи структурно-граматичного аналізу власних назв з новітніми когнітивними підходами, що дають змогу розглядати міську топонімію як лінгвокультурологічне джерело.

У безцінній для історії Кременчука праці А.М. Лушакової та Л.І. Євселевського «Улицями старого Кременчуга» звернено увагу на принципи і мотиви номінації дореволюційних кременчуцьких вулиць. Зокрема, виділено назви вулиць, мотивовані власними іменами царствених осіб та їх святих покровителів; назвами церков, що знаходилися на цих вулицях; назвами поштових трактів, на які ці вулиці виходили. Частина вулиць, як стверджують автори, отримала назви за становою, професійною або національною належністю жителів. У деяких назвах відобразилися місцезрештування вулиць, особливості рельєфу чи конфігурації. Вулиці, що виникли в другій половині ХІХ ст., отримали назву з яскраво вираженим національним забарвленням[10, с.19–20].

Метою цієї статті є спроба структурно-семантичного аналізу кременчуцької урбанонімії з точки зору з'ясування особливостей мотивованості та основних принципів номінації, а також побудови структурно-граматичної класифікації для виявлення типових моделей найменувань об'єктів міського простору. Матеріалом для дослідження став Перелік вулиць м. Кременчука станом на 2007 р.[11].

Як свідчить аналіз, за превалюючими принципами номінації урбаноніми м. Кременчука розподілилися на три найбільш численні групи: 1) відантропонімії (антропоніми – власні імена осіб (імена, по батькові, прізвища, прізвиська людей); 2) відтопонімії (топоніми – власні назви географічних об'єктів); 3) відапелятивної (апелятиви – загальні назви) утворення. Незначну кількість складають відергонімії (ергоніми – власні назви підприємств, установ, організацій) та відхрононімії (хрононіми – власні назви історично значущих часових відрізків, подій) найменування. По одному зразку відетнонімії (етноніми – власні назви будь-яких етносів, у т. ч. племен, племенних союзів, народів, народностей) (*Грузинський* (пр.)) і віднаутонімії (наутоніми – назви кораблів) назви (*Аврори* (в., пр.)). Хоча онім Аврора поліреферентний (первинний теонім Аврора – вторинний наутонім Аврора, що становить трансонімізовану відтеонімію лексему), на наш погляд, етимологічною назвою кременчуцьких вулиць і провулків послугувала все ж таки назва наутоніма «Аврора», оскільки входить до ряду подібних символічних назв Радянської епохи. Натомість інших відтеонімії назв у Переліку вулиць м. Кременчука нами не зафіксовано.

До першої групи входять меморіальні назви, мотивовані власними іменами людей, чий життя і діяльність прямо чи опосередковано пов'язані з історією Кременчука: *Пушкіна* (б.)[10, с. 98–99], *Шевченка* (в.)[10, с.152], *Горького* (в.)[10, с.205], *Макаренка* (в., пр.)[10, с.216], *Андрія Головка* (пр.)[10, с.64], *Георгія Петька* (п.), *Людмили Корабліної* (п.)[10, с.215], *Івана Приходька* (в.)[10, с.210], *Леонова* (в.)[10, с.198], *Докучаєва*[10, с.105], *Кропивницького* (в., пр.), *Гоголя* (в.)[10, с. 9]., *Карпенка-Карого* (в.), *Саксаганського* (в.)[10, с.159], *Вадима Бойка* (в.). Вагомий пласт становлять назви вулиць, мотивовані іменами видатних діячів української культури, що виступають символами нації: *Ярослава Мудрого* (в.), *Б. Хмельницького* (в., пр., т.), *Богуна* (в.), *Устима Кармалюка* (т.), *Сагайдачного* (в.), *Грушевського* (в.), *Марусі Чурай* (в.), *Григорія Сковороди* (пр.), *Лесі Українки* (пр.), *Котляревського* (в., пр.), *Коцюбинського* (в., пр.), *Івана Франка* (в.), *Панаса Мирного* (в.), *Максима Рильського* (пр.), *Довженко* (в.), (звертаємо увагу на порушення принципів українського правопису – адже має бути Довженка; далі виділення жирним вказує на

неточність у написанні власної назви), *Глінки* (пр.), *Михайла Старицького* (п.), *Айвазовського* (т.). У назвах кременчуцьких вулиць широко представлені імена видатних постатей російської культури: *Белінського* (пр.), *Луначарського* (в.), *Льва Толстого* (пр.), *Чехова* (в., пр.), *Сергія Єсеніна* (пр.), *Лермонтова* (в.), *Ломоносова* (в.), *Менделєєва* (в.), *Мечнікова* (в.), *Чайковського* (в.), *Ціолковського* (в., пр.), *Валерія Брюсова* (пр.), *Герцена* (пр.), *Дм. Шостаковича* (пр.), *Багратіона* (в.), а також поодинокі номінації на честь представників інших культур, здебільшого заідеологізовані: *Давида Гурамішвілі* (пр.), *Дарвіна* (т.), *Долорес Ібаррурі* (в.), *Моріса Тореза* (в.), *Пальміро Тольяті* (в., п.).

У другій групі відтопонімних найменувань виділяються відкомонімні утворення (комоніми – назви сіл): а) за назвами неофіційних районів сучасного Кременчука та приміських сіл: *Великокохнівська* (в., пр., п.), *Новоіванівська* (в., пр.), *Щеміловський* (пр.), *Чередницька* (в., пр.), *Кривушанська* (в.), *Садківська* (в., пр., т.); б) за назвами сіл Кременчуцького району: *Білецьківська* (в.), *Недогарська* (в., пр.), *Новоселівська* (в.), *Чечелівська* (в., пр.). Частина найменувань мотивована назвами ойконімів Полтавської області (ойконіми – назви міст): *Хорольська* (в.), *Глобинський* (т.), *Градизький* (пр.), *Козельщанська* (в.), *Лубенський* (пр.), *Миргородський* (пр.). Деякі – назвами міст інших областей України: *Олександрійська* (в., пр.), *Верхнь-Дніпровська* (в., пр.), *Чигиринський* (пр.), *Переяславська* (в., пр.), *Полтавський* (п–т), *Київська* (в.), *Харківська* (в.). Поодинокі випадки відойконімних найменувань, похідних від назв міст пострадянського простору: *Бакинський* (пр.), *Гомельський* (пр.), *Грозненський* (пр.), *Московська* (в.), навіть сьогодні перейменованих, але закарбованих у пам'яті кременчуцьких вулиць: *Ціліноградська* (в.) (Ціліноград (1961 – 1992 рр.) – сучасна назва Астанá – столиця Казахстану). Одне годонімне найменування похідне від назви болгарського міста–побратима *Свіштова*: *Свіштовська* (в.). Цікавим видається той факт, що в основах відгідронімних найменувань закладені здебільшого назви водних об'єктів Кременчуччини: *Дніпровська* (в., пр.), *Кагамлицька* (в., пр.), *Криворудна* (в.), *Куруківська* (в.) (за назвою озера «Курукового», а також річки Курук, яка нині не існує)[12, с.35]. Обмежено в дериваційних процесах використовуються хороніми: *Кавказька* (в.), *Кубанська* (в.), *Українська* (в.).

У численній групі відапелятивних утворень чітко простежуються такі принципи номінації: 1) за професійним зорієнтуванням населення, ремеслом[9, с.18]: *Ливарна* (в., пр., т.), *Бондарський* (пр.), *Бригадна* (в., пр., п., т.), *Кузнечна* (в., т.), *Столярний* (пр.), *Токарний* (пр.), *Фабричний* (пр.), *Заводська* (в., пр., п.); 2) за фізико-географічними параметрами, за характеристикою місцевості, характером ґрунту, ландшафту[9, с.19]: *Гранітна* (в.), *Пищана* (в., пр.), *Річковий* (пр., п.), *Озерна* (в., пр., п., т.), *Кам'яногірський* (пр.), *Гірська* (в.), *Крем'яний* (пр.); 3) за умовною локалізацією, конфігурацією безпосередньо лінійного об'єкта[9, с.19]: *Роздільна* (в.), *Кільцева* (в.), *Лінійна* (в.), *Межова* (в.); 4) за флористичними назвами: *Вербовий* (пр.), *Виноградна* (в.), *Грушевий* (пр.), *Яблуневий* (пр.), *Калиновий* (пр., т.), *Каїтанова* (в.); 5) за лексемами з абстрактно-символічним значенням: *Правди* (пр.), *Перемоги* (в., пл.), *Незалежності* (пл.), *Мира* (в.), *Дружби* (пр.) та інші відапелятивні назви.

До відергонімних назв зараховуємо: *Автозаводська* (в., т.), *Автокразівський* (б.), *Тецівський* (пр.), *Вагонобудівний* (пр.), *Силікатна* (в., пр.), *Динамівський* (пр.), *Арсенальна* (в., пр., п.).

Відхрононімні найменування представлені такими зразками: *29 вересня* (в.), *1905 року* (в.), *8-го Березня* (в., пр., п.), *40-річчя Жовтня* (в.), *Першотравнева* (в., пр.).

Як і решта міст колишнього Радянського Союзу, Кременчук має суттєвий блок назв вулиць з яскраво вираженим ідеологічним спрямуванням, так званих назв-символів Радянської епохи: *Радянська* (в.), *Радянської Армії* (в.), *Революціонерів* (в.), *Республіканська* (в.), *Пролетарська* (в.), *Леніна* (в.), *Карла Маркса* (в.), *Енгельса* (в.), *Комінтерна* (в.), *Кронштадська* (в.), *Клари Цеткін* (в.), *Комунарська* (в.), *Паризької Комуни* (в.), *50-річчя СРСР* (в.).

Таким чином, з'ясування особливостей мотивованості номінацій міської топонімії дає підстави стверджувати, що географічні назви не пов'язані з географічними об'єктами прямо,

зв'язок між ними набагато складніший. Значення топонімів, як і будь-яких слів, – ставлення не до самих позначуваних об'єктів, а до їх образів у нашій свідомості. Тобто між географічними назвами і географічними об'єктами стоїть людина, яка волею своєї свідомості і в силу історико-культурних та соціально-політичних передумов обирає ті чи інші найменування. Урбаноніми, культурно-історичний компонент семантики яких відрізняється багатством асоціацій, становлять своєрідні згорнуті тексти і здатні розшифрувати явища навколишньої дійсності.

Спираючись на запропоновані А.М. Мезенко[4], М.М. Цілиною[8] та М. Ю. Забеліним[9]. Структурно-граматичні класифікації урбанонімів, в урбанонімії м. Кременчука виокремлюємо прості й складені найменування (композиції) об'єктів міського простору. У межах простих назв виділяються два типи: 1) ад'єктивний: *Автобусний* (пр.), *Бахмацький* (пр.), *Спартаківський* (пр.), *Березневий* (пр.), *Космічна* (в.), *Молодіжна* (в.), *Заміська* (в., п.), *Газопровідна* (в., т.), *Ново-Східна* (в.), *Ново-Червоноармійська* (в.) та 2) генітивний: *Артема* (в.), *Архипа Тесленка* (пр.), *Молодогвардійців* (в.), *Декабристів* (в, пр.), *Воїнів-інтернаціоналістів* (в.).

Широка палітра складених найменувань представлена: 1) нумералогічно-ад'єктивною моделлю: *10-й Хорольський* (т.), *7-й Індустріальний* (пр.) та подібною інверсійною: *Весняний 2-й* (пр.); 2) генітивною нумералогічно-субстантивною моделлю з першим простим або складеним числівником: *3-х Космонавтів* (в.), *29 Вересня* (в.); 3) нумералогічно-субстантивною моделлю з першим відчислівниковим утворенням і другим компонентом у формі генітива: *60-річчя Жовтня* (в.), *40-річчя ДАІ* (в.); 4) генітивною ад'єктивно-субстантивною моделлю у формі однини: *Радянської міліції* (в.), *Паризької Комуни* (в.) або множини: *Народних Ополченців* (в.); 5) генітивною субстантивно-субстантивною моделлю, де першим компонентом виступає апелятивний ідентифікатор, що вказує військове звання: *Генерала Жадова* (в.), *Лейтенанта Шмідта* (в.); 6) генітивною субстантивно-субстантивною моделлю з послідовним підпорядкуванням компонентів: *Героїв Бреста* (пр.); 7) ад'єктивно-субстантивною моделлю (одна фіксація): *Червона Гірка* (в.); 8) номенклатурно-субстантивно-субстантивною моделлю (одна фіксація): *Набережна лейтенанта Дніпрова* (в.).

На підставі виокремлених структурно-граматичних моделей урбанонімів висновковуємо, що в межах назв вулиць м. Кременчука переважають прості ад'єктивні та прості генітивні найменування.

Проведене синхронічне дослідження кременчуцької міської топонімії дало змогу виокремити її типові структурні моделі і виявити пріоритетні принципи мотивованості урбанонімів, що засвідчує лінгвокультурологічну, історичну, соціально-політичну цінність одного з найчисленніших пластів онімної лексики. Подальші розвідки у цьому напрямку, зокрема вивчення урбанонімів у діахронії, з'ясування етимології міських найменувань, у тому числі інших підрозрядів (назв міських районів, зокрема неофіційних, парків, об'єктів, що мають соціальну природу (ергонімів) тощо), укладання історико-етимологічного словника міської топонімії Кременчука матиме велике науково-пізнавальне значення як для сучасників, так і для прийдешніх поколінь.

Список умовних скорочень:

<i>б.</i> –	<i>бульвар</i>	<i>пр.</i> –	<i>провулок</i>
<i>в.</i> –	<i>вулиця</i>	<i>пт.</i> –	<i>проспект</i>
<i>п.</i> –	<i>проїзд</i>	<i>т.</i> –	<i>тупик</i>
<i>пл.</i> –	<i>площа</i>		

Література:

1. Матеріали к серии "Народы и культуры". Вып. 25: Ономастика. Кн. 1. Имя и культура. – М., 1993. – Ч. 1. – 250 с. – С. 3.

2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А.В. Суперанская. – 2-е изд., перераб. и доп. / Подольская Н. В. – М.: Наука, 1988. – 187[2]. с. – С. 139.
3. Торчинський М. М. Денотатно–номінативна структура топонімікону української мови / М. М. Торчинський. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 356 – 359. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 376.
4. Мезенко А. М. Урбанонимия Белоруссии / Мезенко А. М. – Минск: Университетское издательство, 1991. – 167 с.
5. Малес Л. В. Урбанонімія і державна ідеологія: особливості взаємодії // Вісник: Соціологія. Психологія. Педагогіка / Л. В. Малес – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1998. – Вип. 6. – С. 21 – 23.
6. Голомидова М. В. Образ пространства и пространственные образы в названиях старого Екатеринбурга / М. В. Голомидова // Известия Уральского государственного университета. – 2001. – № 20. – С. –.
7. Поляков В.Е. Историческая эволюция городской топонимии Симферополя / Поляков В.Е. – Симферополь, 2001. – 223 с.
8. Цілина М. М. Проблемні питання структури урбанонімів (на матеріалі урбанонімії міста Києва) / М. М. Цілина // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 354 – 355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 266 – 268.
9. Забелин Н. Ю. Московская городская топонимия. Структурно–семантический анализ топонимической системы: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Институт языкознания РАН / Н. Ю. Забелин. – М., 2007. – 25 с.
10. Лушакова А. М., Євселевський Л. І. Вулицями старого Кременчука / А. М. Лушакова, Л. І. Євселевський. – Видання друге, перероблене і доповнене. – Кременчук: Вид-во «Кременчук», 2001. – 224 с. Рос. мовою.
11. Перелік вулиць м. Кременчука згідно з Додатком до Рішення 16-ї сесії міської ради 5-го скликання від 31 липня 2007 року.
12. Вирський Д. С. «Українне місто»: Кременчук від заснування до 1764 р. Монографія / Вирський Д. С. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004 р. – 436 с.

Гудзь Я.О.

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ КРЕМЕНЧУКА

Останнім часом в суспільстві пробуджується свідомий інтерес до культурного надбання не лише на державному рівні, але і у пересічного мешканця. Люди почали частіше згадувати про славетну історію свого народу, події, на честь яких встановлені пам'ятники. На жаль, багато часу пішло на затвердження Закону «Про культурну спадщину», і лише 8 червня 2000 року його було підписано Президентом. Після розпаду Товариства охорони пам'яток історії та культури колишнього Союзу більша частина пам'яткоохоронної документації Кременчука була втрачена, пам'ятники залишилися майже без нагляду. Частина з них стала жертвами вандалізму, деякі дошки, виготовлені з кольорових металів, було викрадено, пам'ятники з нетривких матеріалів з плином часу почали руйнуватись. Щоб займатися обліком і охороною пам'яток культурної спадщини, самого ентузіазму замало, потрібні певні кошти, яких хронічно не вистачає.

На XI сесії міської ради ІУ скликання від 10 квітня 2003 року було затверджено «Перелік пам'яток культурної спадщини міста Кременчука». На цей час на обліку і під охороною держави знаходилась 201 пам'ятка. З них 72 пам'ятки монументального

мистецтва, 42 братські могили та окремі поховання відомих людей, 57 пам'яток архітектури та містобудування, 21 будівля, пов'язана з важливими історичними подіями та діяльністю відомих осіб, 7 пам'яток археології та 2 пам'ятки садово-паркового мистецтва. Рішенням цієї ж сесії затверджені балансоутримувачі об'єктів культурної спадщини міста.

З прийняттям Закону «Про охорону культурної спадщини» в місті стали більше приділяти уваги історичному надбанню, почали з'являтися нові пам'ятники. В період з 2000 по 2008 рік у Кременчуці встановлено і взято на облік 16 нових пам'ятників, меморіальних дошок та пам'ятних знаків, зокрема:

1. Меморіальний комплекс «На афганской тропе», присвячений воїнам – інтернаціоналістам (с. Молодіжне, парк Воїнів-інтернаціоналістів).

2. Пам'ятна стела «Перший день після війни» – єдиний в своєму роді пам'ятник в Україні (Площа Перемоги).

Обидва пам'ятники споруджено на кошти фонду Партії національно-економічного розвитку регіонів України (ПНЕРРУ) і Почесного громадянина міста В.М. Матицина.

3. Меморіальна дошка на честь всесвітньо відомих вчених В.В.Докучаєва та В.І.Вернадського, які зупинялись 1890р. у будинку колишнього готелю «Вікторія» (вул. Карла Маркса, 10-А) під час дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту.

4. Меморіальна дошка на честь засновника та першого ректора Інституту економіки та нових технологій професора Ю.І.Кравченка (1948 – 1997) (вул. Пролетарська, 24/37).

5. Меморіальна дошка на честь Заслуженого лікаря Української РСР Б.І. Нагайченка (1929–1992) (бул. Пушкіна, 21).

6. Пам'ятний знак на честь 10-ї річниці Незалежності України (площа Перемоги).

7. Пам'ятний знак на честь міського голови І.К.Пономаренка (1940 – 1999 рр.) (вул.60 років Жовтня, 62).

8. Пам'ятний знак, присвячений загиблим військовополоненим і мирним жителям (Крюків, Пінчуківка).

9. Пам'ятний знак «Жертвам фашизму» на території Кременчуцького залізничного технікуму. Під час Великої Вітчизняної війни на цьому місці знаходився табір військовополонених.

10. Меморіальна дошка засновнику і першому ректору Кременчуцького державного політехнічного університету Маслову В.Є. (вул. Першотравнева, 20).

11.Пам'ятна дошка відомому радянському співаку Володимирі Висоцькому (вул. 1905 року, 2).

12. Пам'ятний знак військовим з'єднанням і частинам, що відзначилися в боях за Кременчук (парк Миру).

13. Пам'ятник В.І.Вернадському (сквер Жовтневий).

14. Пам'ятний знак «Жертвам Голокосту» (вул. Квартальна, територія синагоги). Відкритий на кошти єврейської общини та В.М.Матицина в пам'ять 15 тис. євреїв Кременчука та району, які були знищені фашистами у 1941–1943 рр.

15. Пам'ятний знак шести комсомолкам-підпільницям махоркової фабрики, які загинули від рук денікінців наприкінці 1919 р. (вул. Пролетарська, праворуч при в'їзді на міст, у парковій зоні).

16. Пам'ятник Т.Г.Шевченку у Придніпровському парку.

19 квітня 2004 р. у Кременчуці встановлено бронзову постать великого сина українського народу Т.Г.Шевченка. Вважається, що геній української та світової літератури у 1843 та 1845 рр. відвідав наше місто. Принаймні, маршрут його подорожі Україною пролягав таким чином, що неодмінно мав проходити через наше місто. Свідченням цього вважаються згадки про Кременчук та Крюків у творах «Наймичка» та «Капитанша».

Передісторія монумента така. Кременчужани давно мріяли мати у місті пам'ятник великому Кобзареві. Ще у далекому 1922 році проводився конкурс на кращий проект такого пам'ятника. Перемогу в ньому здобув твір колишнього головного архітектора міста Л.М. Шлапаковського, однак він так і не був втілений у життя[1]. У 80-х роках знову повернулись

до цієї ідеї, в результаті чого у березні 1989 року було відкрито пам'ятну дошку Т.Г.Шевченку (ріг вул. Леніна і Т.Г.Шевченка. Автори барельєфа – архітектори М.Я.Завадський, С.І.Ткаченко та скульптор В.С.Гулий).

22 лютого 1990 року було прийнято рішення міськвиконкому № 137 «Про спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченку в Кременчуці», визначене місце для нього і встановлено пам'ятний знак (бульвар Пушкіна, біля Промінвестбанку). У місті почалося збирання коштів. Але монумент і цього разу не був встановлений. Епопея продовжувалась: у 1994 році заклали символічний перший камінь майбутнього пам'ятника вже в іншому місці – на набережній Дніпра. І лише через 10 років по тому, у 2004 р., скульптуру нарешті встановлено. Тепер можна стверджувати, що пам'ятник Т.Г.Шевченку в Кременчуці є. Урочисте відкриття його відбулося до дня перепоховання поета 22 травня 2004р.

Серед інших зрушень у пам'яткоохоронній роботі було: розчищення від пізніх нашарувань і встановлення нової пам'ятної таблички біля пам'ятки природи «Скеля-реєстр» (район річкового вокзалу, 2003 р.). 2008 – 2009 рр. були встановлені новий пам'ятний знак на честь Куруківської битви та новий обеліск на могилі льотчика М.Г.Виноградова, дерев'яний хрест пам'ятника «Жертвам голодомору 1932 – 1933 рр.» замінений на гранітний.

До Дня міста 2008 р. було реконструйовано Алею Героїв Радянського Союзу у сквері Жовтневий. На 18 гранітних плитах викарбовано портрети героїв-кременчужан.

Жителі міста не забувають своїх видатних земляків: за ініціативи Кременчуцького медичного коледжу, Кременчуцької міської дитячої лікарні та Кременчуцького краєзнавчого музею 17 червня 2009 року урочисто відкрито меморіальну дошку Заслуженому лікарю України, Почесному громадянину міста В.Т.Федько (Автор В.Волкова).

У місті добре знають про подвиги та незвичайну долю кременчужанина С.Коваленка – знаменитого командира підводного човна Щ-403, який став прообразом головного героя художнього фільму «Командир счастливой «Щуки»». 16.02.2009 р., до сторіччя з дня народження героя-підводника, відкрита пам'ятна дошка на будинку загальноосвітньої школи №1.

За останній час в місті з'явилося і кілька незвичних пам'ятників, скоріше просто скульптур. Це «Пам'ятник водопровіднику», встановлений до 90-річчя міськводоканалу, та символічна «Щука з Кременчука» (згадаймо з цього приводу загальновідому народну пісню про щуку з Кременчука, записану у нотатках великого Кобзаря).

22 травня 2008 року газета «Панорама» оголосила конкурс оригінальних ідей для встановлення у Кременчуці скульптури, що відтворювала б історію та традиції міста, характер його мешканців і могла б стати візитною карткою міста. Саме «Щука» І. Ахметзянова виграла цей конкурс. 29.07.2009 року скульптуру було встановлено в Придніпровському парку (Автор В. Максименко). Вона була створена на кошти благодійного фонду «Джерело Дніпра». Симпатична «Щука» відразу ж сподобалась дотепним кременчужанам. В місті швидко виникло новітнє повір'я: якщо закохані покладуть свої руки в пащу щуці, то навіки будуть разом. Для здійснення ж заповітних бажань практична «Щука» очікує невеликого грошового внеску.

Кременчук, вщент зруйнований у роки війни, не може похвалитися численними шедеврами середньовічної архітектури, однак деякі дуже цікаві пам'ятки архітектури поч. ХХ ст. у місті все ж збереглися. На правобережжі – це колишній будинок купця 1-ї гільдії Г.Є. Чуркіна (вул. І.М. Приходька, 11), побудований в 1902 році в еkleктичному стилі з широким використанням традицій російського модерну і окремими елементами давньоруської архітектури, бароко і класицизму. Г.Є.Чуркін – відомий міський меценат. На його кошти було відкрито 2 притулки для сиріт[3]. Будівля одного з них (вул.Чкалова, 4) збереглася до нашого часу і визнана пам'яткою архітектури місцевого значення. Притулок був побудований 1910 р. У 1914 р. в цьому приміщенні розмістився військовий шпиталь, в 30-х роках знаходився Кременчуцький індустріальний технікум, де навчався відомий український композитор Г.І. Майборода. В серпні 1941 р. тут розміщувався штаб 297

стрілецької дивізії, яка обороняла місто, а з 22.06.1941 по 8.08.1941 р. – базувався 1341-й евакогоспіталь. Зараз у цьому будинку знаходиться СТПУ № 26.

Ще один цікавий пам'ятник архітектури – Палац культури ім. Котлова (вул. І.М. Приходька, 100), побудований за рішенням робітників Крюківських вагоноремонтних майстерень у 1927. Тут розміщувався один з перших робітничих клубів в Україні. Палац збудовано в стилі українського модерну з використанням елементів української народної архітектури[4]. Клуб названо на честь видатного кременчуцького революціонера І.Ф. Котлова (1874 – 1919 рр.), який у 1900 – 1916 рр. працював малярем у Крюківських вагоноремонтних майстернях. У роки Радянської влади Котлов займав високі урядові посади. Помер і похований на пл. Скобелева у Харкові.

Серед загиблих у роки війни пам'яток слід назвати найвизначнішу в минулому архітектурну споруду Кременчука – Успенський собор, побудований у 1804 – 1816 рр. за проектом Дж. Кваренгі. Кременчуцький Успенський собор ввійшов до «Переліку визначних пам'яток історії та культури, що потребують першочергового відтворення» (1998), розробленого на виконання Указу Президента України «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури України» від 9 грудня 1995 р.[5]. Собор являв собою прекрасну кам'яну одноканну споруду з великим півсферичним куполом на круглому світловому барабані, оздоблену шестиколонними портиками коринфського ордера з трикутними фронтонами. Зруйнований у вересні 1943 р.

Нині найдавнішою архітектурною пам'яткою Кременчука є вежа ансамблю губернських «присутственных мест» (Будинок для спостереження за рухом по Дніпру), побудованих за наказом генерал – губернатора Г.М. Потьомкіна у 1783 – 1787 рр. на березі Дніпра для розміщення органів управління Новоросійської губернії, а пізніше – Катеринославського намісництва. Тут протягом багатьох років після смерті Г.М.Потьомкіна зберігався його срібний сервіз та похідна, так звана «Євгеніївська», бібліотека, що нараховувала до 2000 томів, серед яких – 217 іноземних книг, наукові дисертації, партитури опер, роботи з церковної історії, «Євангелія» у старовинних позолочених окладах, прикрашені дорогоцінним камінням[3]. До недавнього часу у цьому будинку (вул. Гоголя, 2) розміщувався клуб та бібліотека військового госпіталю. Пам'ятка занесена до Державного реєстру національного культурного надбання (у розділі «Пам'ятки містобудування і архітектури»)[6].

Окремо слід зупинитись на пам'ятках археології. Внаслідок антропогенного втручання було знищено кілька прибережних поселень доби неоліту – бронзи, а, можливо, і більш раннього часу, про що свідчать окремі мезолітичні знахідки. Не доступні для вивчення та охорони черняхівські та інші матеріали, що опинилися у зоні щільної міської забудови. Останніми археологічними обстеженнями (осінь 2003 р.), крім вже відомих пам'яток, у місті і на його околицях було виявлено близько 50 курганів[7], які, враховуючи новий сплеск «чорної археології», також вимагають пильної охорони.

Дуже хочеться сподіватись, що питанням обліку, охорони, збереження, та дослідження пам'яток історії та культури нашого міста буде приділятися належна увага. Кременчук має глибоке коріння, і це повинно бути зримим, видимим кожному. Власне, для цього і існують пам'ятки культури – втілена, зматеріалізована історія.

Література:

1. Архів Кременчуцького краєзнавчого музею – Справа №12.– С.12.
2. Перелік визначних пам'яток історії та культури, що потребують першочергового відтворення // Пам'ятки України: історія та культура. – 1999. – Ч.1. – С.105.
3. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. – Кременчук, 2001. – С. 203.
4. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. – Кременчук, 2001. – С. 206.
5. Пам'ятки України: історія та культура. – Київ, 1999. – Ч. 2–3. – С. 123

6. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчуга. – Кременчуг, 2001. – С. 59 – 60.
7. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.
8. Старожитності Кременчука. – Полтава – Кременчук: ВЦ Археологія, редакція часопису
9. Автограф, 2004. – С.41.

Ануріна І.С., Тур О.М.

ПЕРЕБОРЕМО І ЛИХО, СВІТЛА МРІЄ ЗОЛОТАЯ...

У наш час на літературному небосхилі все частіше й частіше з'являються нові зірки. Це поети та прозаїки, які через власну творчість прагнуть показати тривожні думи та біль за власну Батьківщину – Україну. На жаль, так трапляється, що ми навіть не підозрюємо про їхнє існування. Однією з таких людей є Юлія Юхимівна Ющенко (Буліна). Саме про неї я розповім далі.

*Тобі вінок сплету, мій краю.
До тебе стежку протопчу,
Ти плачеш, рідний мій, я знаю,
До тебе – пташкою лечу.
І вийду я в «зміїні гори»,
Побачу все своє село.
І напишу про щастя й горе.
Як бачила і як було.*

Ці наскрізь пронизані любов'ю рядки поетеса присвячує рідному краю – Чорнобильській зоні.

Народилася Юлія Юхимівна Ющенко 1 вересня 1945 року в с. Луб'янка Чорнобильського району Київської області. Батьки її не були заможними, але духовна обдарованість робила їх багатими. Ще з дитинства майбутня поетеса не могла не милуватися дивовижною красою поліського краю. Босоніж ходила серед безкраїх полів блакитного льону і розмовляла з Тарасом Шевченком. Саме тоді вона пообіцяла: «Тарасе, як виросту, то буду писати книги, як і ти». Та мати якось почула ту розмову.

*Доню, – сказала тихенько матуся, –
В серці маленькім закладена жаль.
Донечко любя, за тебе боюся,
Слово шліфуєш, неначе кришталь.
Донечко, римою в снах розмовляєш,
Плачеш, співаєш, кричиш в далечінь,
Навіть з Тарасом кудись поспішаєш.
Знаю, що рід мій з його поколінь.
В тому й причина, моя ти дитино,
Доля Тараса хвилює на рід.
Тяжка година, стражденна Вкраїна.
Забороняв нам писати прадід.
Доню, розкрию тобі таємницю
(Сльози втирає матуся моя):
Бачиш, ось тут збудували крамницю,
Брат працював й написав «Кобзаря».
Потім війна, сорок перший жахливий*

*(Жінка була в нього й двоє дітей).
Він не загинув в війну, став щасливий,
Писарем був репресійних ідей.*

*Дядько мій також далеко сховався.
Теж був письменник – як вічний Тарас.
Дід воював з ним, бабусі признався –
В Англії він десь живе у цей час.*

Мати суворо наказала дівчинці нікому не розповідати про її репресований писарський рід і заборонила їй писати. З того часу вона стала дуже замкнутою, невеселою і закомплексованою. А душа кричала: «Пиши!»

У школі Юлія Юхимівна добре вчилася, тому її постійно вибирали старостою класу. А ще була редактором шкільної газети, оскільки вміла грамотно писати й римувала.

У рідному селі вона закінчила 8 класів, а потім перейшла навчатися до школи в с. Іллінці, де успішно закінчила навчання у 1964 році.

Дівчина прагнула вступити до Київського лінгвістичного інституту, та не судилося. Батько хотів, щоб вона стала лікарем, і їй довелося втекти з дому. Юлія Юхимівна разом з однокласниками поїхала на будівництво нового нафтопереробного заводу у м. Кременчук. Працюючи будівельником, навчалась на курсах операторів, після закінчення яких була направлена на практику в м. Сизрань (Росія).

*Далекі дні, неначе стрічка,
Перегорнули сторінки,
Я, несмілива нафтовика,
В літопис напишу рядки.*

*Дивлюсь на заводські ворота
І радість на душі, і сум,
Романтика – моя робота,
Потік невирішених дум.*

У 1973 році Юлія Юхимівна закінчила хіміко-технологічних технікум м. Дніпродзержинська. Так, мріючи пов'язати своє життя з лінгвістикою, вона весь час працювала на заводі.

У 2000 році жінка пішла на пенсію. Саме з цього часу починається її становлення як поетеси.

Душа боліла за рідний край, за виселених з нього людей.

Уві сні до Юлії Юхимівни прийшов сам Т.Г. Шевченко і сказав їй написати «Кобзар» своєї епохи – справедливий, простий і доступний людям. Було це в ніч з 9 на 10 березня 2001 року.

*Зустрічаю у снах я тебе серед ночі,
А хрущі мерехтять у моєму саду.
Ти з любов'ю так пильно вдивляєшся в очі,
У садочок вишневий до тебе іду.
Все твоє ходить поруч зі мною сьогодні,
І душа моя грішна болить, як твоя.
Бо запитуєш, брате, чом люди голодні,
Бо земля українська, але не моя.*

*Навіл крається серце, мій любий Тарасе,
Хоч епоха моя Кобзарю шле привіт.
В нас заможні будують котеджі-тераси,
Але ж люди вкраїнські ідуть в інший світ.*

За словами самої Юлії Юхимівни, її поезія непідвладна спілкам чи конкурсам. Це крик душі, все те, що наболіло за довгі роки і не могло вирватися назовні.

Юлія Юхимівна вже випустила збірки поезій «Моя Україна, моя Батьківщина», «Плаче Кобзар за свою Україну», «Я маю право на любов», «Вінок правди», у процесі написання книга «Краплина на Планеті».

У 2006 році її поезію помітили в Києві. Вона була запрошена Департаментом телерадіомовлення на Всесвітній форум українців. Там Юлія Юхимівна познайомилась з представниками української діаспори з Великобританії, Естонії, Латвії, США. А зараз готується до поїздки в Лондон на запрошення Організації українських жінок, яка святкуватиме своє 60-річчя.

Юлія Юхимівна – член творчої спілки літераторів м. Комсомольська «Діалог». Часто їздить до Переяслава-Хмельницького, де її прийняли до товариства «Поліське земляцтво». Там вийшла збірка-антологія «А льон цвіте», куди потрапили і її вірші.

Тематика її творчості різноманітна: високе почуття патріотизму, любов до рідної, скривдженої Матінки-Землі, глибокі філософські роздуми про історичне минуле, мрії про світле майбутнє.

Вона закликає молодь забути байдужість, бути добрими та чуйними. Її поезія завжди пронизана любов'ю до рідного краю, вірою в його світле майбутнє та надією на краще.

*Літа і я – дві постаті відважні.
Народ ведемо в мир і до щедрот:
До віри, до любові, до надії,
До Бога, до священної роси.
Літа мої, – невичерпані мрії,
Іду я з вами шляхом до краси!*

Бышенко А.Н.

ОТ ГЕРОЕВ БЫЛЫХ ВРЕМЕН НЕ ОСТАЛОСЬ ПОРОЙ ИМЕН... АЛЛЕЯ СЛАВЫ, ПАМЯТЬ ИЛИ ЗАБВЕНИЕ?

В списках не числятся...

Неоплатный долг перед погибшими в войне..., в жизни всегда есть место подвигу..., память о героях..., патриотизм ...

Какими затасканными и обыденно пустыми в нашем обществе стали эти святыя понятия, как, впрочем, и сама тема войны, о которой мы вспоминаем два раза в год – в День победы и на День города. Какими невнимательными и беспардонными стали мы по отношению к конкретным людям, совершившим подвиг, как мы сами, порой не замечая того, способствуем процессам забвения...

С такими чувствами и невеселыми мыслями уходил я с обновленной «Аллеи Героев» в Октябрьском сквере у памятника «Воину-освободителю». Непонятно почему, но подвиг 14 летчиков, Героев Советского Союза, (среди них четыре дважды Герои), имеющих непосредственное отношение к Кременчугу и их имена инициаторами реконструкции аллеи, просто проигнорированы. В списках они не числятся и в портретах не аллею не представлены.

1. **Герман И.М.** (ГСС в 1943 г.) летчик–штурмовик, ком. эскадрильи 70 ГШАП. С 1933 по 1936 г. учился в Кременчугском строительном техникуме.

2. **Михайлик Я.Д.** (ГСС в 1946 г.), летчик–истребитель, зам. командира эскадрильи 54 ИАП. В 1938 – 1940 гг. работал в паровозном депо ст. Кременчуг и учился в Кременчугском аэроклубе.

3. **Кузнецов М.В.** (2 ГСС в 1943 и 1945 г.) летчик–истребитель, командир 814 ИАП и 106 ГИАП. В 1955 – 1959 гг. начальник 10 ВАШПОЛ в г. Кременчуге.

4. **Петухов Н.Д.** (ГСС в 1944 г.), командир 221 стр. полка. В 1953 – 1958 гг. заместитель начальника 10 ВАШПОЛ в г. Кременчуге.

5. **Забьрин Н.В.** Лётчик–истребитель, (ГСС в 1945 г.), Воевал в составе 814 (106 гв.) ИАП, был командиром звена. После войны до 1975 г. служил в ВВС, командовал 113 ИАП в Кременчуге, примерно с 1957 по 1960 г.г.

6. **Прокопенко Г.Н.** (ГСС 1943 г.) летчик–истребитель, подполковник, командир 3 ГИАП. Погиб 14.07.1944 г. от огня стрелка советского бомбардировщика Пе–2 в р–не г. Львов. Похоронен в с. Житное Роменского района Сумской обл. В 1930 – 1933 гг. учился в Кременчугском ж/д техникуме.

7. **Леонов А.А.**(2 ГСС – в 1965 и 1975 г.), летчик–космонавт, первый в мире человек, побывавший в открытом космосе. В 1953 – 1955 гг. обучался в 10 ВАШПОЛ в г. Кременчуге, в 1957–1959 гг. служил в Кременчуге в 113 ИАП. Почетный гражданин г. Кременчуга.

8. **Аксенов В.В.** (2 ГСС – в 1976 и 1980 г) летчик–космонавт. В 1954 – 1956 гг. учился в 10 ВАШПОЛ в г. Кременчуге.

9. **Климук П.И.** (2 ГСС – в 1973 и 1975 г.) летчик–космонавт. В 1959 – 1960 гг. обучался в 10 ВАШПОЛ в г.Кременчуге.

10. **Левченко А.С.** (ГСС в 1987 г.) летчик–космонавт. В 1959–1960г обучался в 10 ВАШПОЛ в г.Кременчуге

11. **Гардапхадзе А.Б.** (ГСС в 1984г.) Командир экипажа пассажирского самолета Ту–134. Звание Героя присвоено за героизм, проявленный при обезвреживании бандитов, захвативших самолет. В 1962 – 1965 гг. учился в Кременчугском летном училище.

12. **Лялин Б.В.** (ГСС в 1986г.) командир звена вертолетов гражданской авиации. Звание Героя присвоено за участие в спасении научно-исследовательского судна «Михаил Сомов», затертого во льдах Антарктики. В 1963 – 1966 гг. обучался в Кременчугском летном училище.

13. **Мельник Н.Н.** (ГСС в 1987 г.) летчик–испытатель министерства гражданской авиации. Звание героя присвоено за участие в ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы. В 1975 г. обучался в Кременчугском летном училище.

Не буду утверждать, но очень похоже, что при создании «Аллеи Героев» и ее реконструкции исторические аспекты, а также морально-этическая и нравственная сторона этой темы властью не рассматривалась вообще.

Как это все случилось...?

Понять логику отбора кандидатов для занесения на «Аллею Героев» мне не удалось, как не удалось установить и критерии их отбора.

Сейчас, наверное, уже никто и не вспомнит, когда и кому впервые пришла идея создать портретную галерею Героев Советского Союза. Одно известно, создавалась она городской властью по инициативе совета ветеранов, она же, на протяжении многих лет, содержала и ремонтировала портреты Героев, которые с возмутительной регулярностью повреждались местными вандалами, так и не установленными правоохранительными органами. Власть провела и капитальную реконструкцию аллеи, создав нечто похожее на небольшой мемориал.

Все вроде бы чинно, хорошо и правильно. Об одном только, но очень важном, забыла власть – определить решением сессии горсовета концепцию, а также основания, порядок и категорию лиц, подлежащих к занесению на Аллею Героев. Как ни старался я, но найти такой документ мне не удалось ни в краеведческом музее, ни в городском управлении культуры, ни в совете ветеранов. И что примечательно, в каждой из названных инстанций, по этой теме имеют разные мнения. Убежден, что именно по этой причине, имена одних героев, при формально меньших основаниях, на Аллею занесли (к примеру ГСС Щербакова И.И., прожившего в Кременчуге всего лишь 2 года), а других, при таких же, а то и более веских, просто проигнорировали (к примеру, дважды ГСС Кузнецова М.В., 4 года возглавлявшего десятую ВАШПОЛ в г. Кременчуге). А выглядит все это, в конечном итоге, ох как нехорошо. А по большому счету, это крайне циничное и откровенное неуважение и не только власти, но

и города, к героическим делам конкретных людей и подвигу вообще. И совершенно неважно, произошло это по умыслу или недомыслию.

Что делать?

Для начала, я в этом убежден, городской власти необходимо осмыслить ситуацию с учетом морально-этических нюансов и исторических аспектов. Дело, в общем, с технической стороны вполне поправимое. Достроить левое и правое крыло аллеи для размещения 14 портретов вполне возможно даже к Дню Победы. Собственно, сама проблема не является ни технической, ни организационной, ни финансовой. Главное, поймут ли чиновники морально-этическую сторону проблемы и собственную ошибку?

Полагаю, что самым худшим вариантом будет, если власть не увидит здесь проблемы и своей ошибки, а начнет, если снизойдет до этого, объяснять, что так и должно быть, а еще хуже, надув щеки, тему просто проигнорирует.